

**Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
Факультет психології
Кафедра загальної та соціальної психології**

Алла Мудрик

**ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ :
ТЕОРІЯ, ДІАГНОСТИКА, РОЗВИТОК**
Навчальний посібник

**Луцьк
Вежа-Друк
2014**

УДК 159.922.1:37(075.8)

ББК 88.373я73

М 89

Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 11 від 24 квітня 2014 року)

Рецензенти:

Засєкіна Л. В. – доктор психологічних наук, професор кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Онуфрієва Л. А. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Мушкевич М. І. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та безпеки життєдіяльності Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток :

посібник / Алла Богданівна Мудрик. – Луцьк, 2014. – 204 с.

М 89 У посібнику розглядаються актуальні питання змісту Гендерної освіти та виховання особистості.

З метою надбання цілісних та систематизованих наукових знань в області стратегії і тактики Гендерної рівності, а також вмінь та навичок їх застосування на практиці у посібнику представлені навчальні модулі, що містять теоретичні та практичні компоненти. Теоретичний компонент модулю включає основні тези тем, тематичні огляди теоретичного матеріалу. Практичний компонент модулю включає опис та процедуру використання діагностичних методик, проведення тренінгових вправ, а також примітки для фасилітаторок/фасилітаторів. У посібнику представлені також перелік літературних джерел, рекомендованих для опрацювання, питання для самоперевірки та методичні матеріали для самостійної роботи слухачів курсу.

Рекомендовано студентам та викладачам соціальних, психологічних, гуманітарних дисциплін, психологам, соціальним педагогам, державним службовцям, лідерам та керівникам громадських, молодіжних організацій та всім бажаючим, які цікавляться Гендерною тематикою.

ББК 88.373я73

УДК 159.922.1:37(075.8)

М 89

© Мудрик А. Б., 2014.

© Маліневська І.П. (обкладинка), 2014

ЗМІСТ

Вступ.....	5
 Модуль I. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ. ПРИНЦИПИ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ	
Теоретичний компонент модулю.....	9
Практичний компонент модулю.....	13
Висновки до модулю I.....	15
Питання для самоперевірки.....	16
 Модуль II. ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРУ	
Теоретичний компонент модулю.....	18
Практичний компонент модулю.....	21
Висновки до модулю II.....	30
Питання для самоперевірки.....	31
 Модуль III. СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ. ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ	
Теоретичний компонент модулю.....	32
Практичний компонент модулю.....	46
Висновки до модулю III.....	49
Питання для самоперевірки.....	50
 Модуль IV. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ	
Теоретичний компонент модулю.....	52
Практичний компонент модулю.....	58
Висновки до модулю IV.....	64
Питання для самоперевірки.....	65
 Модуль V. ГЕНДЕРНІ РОЛІ. ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВІ КОНФЛІКТИ ОСОБИСТОСТІ	
Теоретичний компонент модулю.....	66
Практичний компонент модулю.....	73
Висновки до модулю V.....	80
Питання для самоперевірки.....	81

Модуль VI. ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ	
Теоретичний компонент модулю.....	82
Практичний компонент модулю.....	100
Висновки до модулю VI.....	102
Питання для самоперевірки.....	104
Модуль VII. МАСКУЛІННІСТЬ/ФЕМІННІСТЬ ЯК СТАТЕВОТИПІЗОВАНА ПОВЕДІНКА. АНДРОГІННІСТЬ. ГІПЕРГЕНДЕРНІСТЬ. ГІПЕРМАСКУЛІННІСТЬ/ГІПЕРФЕМІННІСТЬ	
Теоретичний компонент модулю.....	105
Практичний компонент модулю.....	115
Висновки до модулю VII.....	116
Питання для самоперевірки.....	117
Модуль VIII. ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВІ ДИСГАРМОНІЇ. СТАТЕВІ ДЕВІАЦІЇ	
Теоретичний компонент модулю.....	119
Практичний компонент модулю.....	142
Висновки до модулю VIII.....	143
Питання для самоперевірки.....	145
Модуль IX. ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ЗАВЕРШЕННЯ ТРЕНІНГУ. ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ТРЕНІНГУ.	
Теоретичний компонент модулю.....	147
Практичний компонент модулю.....	148
Висновки до модулю IX.....	155
Питання для самоперевірки.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	157
ДОДАТКИ.....	164

ВСТУП

Попри розлогу традицію досліджень з гендерної проблематики, до сьогодні зустрічаються люди, які зовсім не розуміють поняття гендеру чи взагалі актуальності й перспектив подібних розвідок.

Проблема рівноправності між чоловіками і жінками є актуальною не сама по собі. Важливим кроком є саме гармонізація професійного і сімейного життя жінки і чоловіка. Тому поруч із законодавчою політикою, важливим аспектом впровадження гендерної рівності у суспільстві є зміна традиційних уявлень і стереотипів. Традиційний підхід до виховання хлопців і дівчат повинен змінитися у зв'язку зі змінами у гендерному розподілі праці, подружніх стосунках, пом'якшенні стереотипів маскулінності/фемінності. Статеве виховання завжди виконувало функцію підготовки до життя в сім'ї, виконанні батьківських і подружніх ролей, при цьому не приділяло уваги виконанню певних ролей у суспільстві. Однак, для того, щоб бути успішним у всіх сферах людського життя сьогодні, таких знань виявилось недостатньо. Вихід із цієї ситуації пропонує гендерне виховання, яке за своєю суттю передбачає формування особистостей, готових до самореалізації у різних сферах суспільного життя, незалежних від гендерних стереотипів.

Розвиток гендерної компетентності полягає у передачі культурних цінностей, підготовці молоді до інтеграції у суспільство, в нівелюванні, зменшенні соціальної нерівності. Важливими компонентами гендерної компетентності особистості є гендерна освіта та гендерне виховання. Гендерна освіта включає в себе

систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури), стимулювання гендерної самоосвіти. Отримані гендерні знання мають знайти відображення в адекватній поведінці. А це вже сфера виховання. Таким чином, гендерне виховання – це процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають ставлення людей до представників іншої статі, дають людям більшу свободу вибору для самореалізації, допомагають бути достатньо гнучкими, використовувати різні можливості поведінки. У сферу гендерного виховання входять не лише такі специфічні стосунки між представниками чоловічої і жіночої статі, як подружні, але й будь-які інші: в суспільному житті, розподілі праці, професійній діяльності, сфері відпочинку тощо.

Таким чином розвиток гендерної компетентності особистості полягає не лише у формуванні правильного розуміння сутності феномену гендеру, моральних норм та установок у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх царинах людського життя.

Завдання курсу «Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток»:

- Розвинути гендерну компетентність особистості
- Розглянути основний категоріально-понятійний апарат з означеної проблеми
- Визначити передумови та етапи становлення теорії гендеру
- Розглянути біологічні, психологічні соціокультурні та інші чинники гендеру

- Проаналізувати та проінтерпретувати провідні чинники гендерної соціалізації та гендерної ідентичності особистості
- Вивчити основні виміри гендерної поведінки особистості: гендерні ролі, гендерні стереотипи, гендерно-рольові конфлікти, статевотипізована поведінка
- Розглянути та проінтерпретувати механізми гендерної дискримінації
- Розглянути основні гендерно-рольові дисгармонії та статеві девіації
- Оволодіти навичками самоаналізу, активним стилем спілкування, творчим підходом до вирішення проблем.

Після вивчення курсу «Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток» слухачі повинні **знати:**

- Основний категоріально-понятійний апарат з проблеми
- Зміст та різницю між поняттями «гендер» та «стать»
- Передумови та етапи становлення теорії гендеру
- Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру
- Провідні чинники гендерної соціалізації та гендерної ідентичності особистості
- Основні виміри гендерної поведінки
- Зміст понять «гендерні ролі» та «гендерні стереотипи», «гендерно-рольові конфлікти»
- Зміст понять «маскулінність/фемінність», «статевотипізована поведінка», «андрогінність», «гіпергендерність», «гіпермаскулінність», «гіперфемінність»
- Механізми гендерної дискримінації

- Зміст понять «гендерно-рольові дисгармонії», «статеві девіації»

Вміти:

- Здійснювати аналіз процесів соціалізації та концептуалізації гендерних ролей і стосунків між чоловіками та жінками

- Здійснювати аналіз та пояснювати особливості формування гендерних стереотипів у процесі соціалізації особистості; з'ясувати, які стереотипи є найбільш поширеними

- Виявляти гендерні стереотипи та гендерні ролі

- Визначати ступінь підвладності гендерному стереотипу

- Аналізувати гендерно-рольові конфлікти та вирішувати їх

- Аналізувати тип сім'ї, визначати особливості орієнтації на традиційні чи егалітарні стосунки

- Визначати особливості стевотипізованої поведінки

- Аналізувати психологічні портрети чоловіків і жінок

- Визначати особливості ставлення до гомосексуальності та визначати рівень гомофобії

- Здійснювати діагностику гендерної поведінки особистості

- Володіти навичками здійснення самоаналізу

- Володіти активним стилем спілкування, вміти встановлювати і підтримувати відносини партнерства

- Використовувати творчий підхід до вирішення проблем.

МОДУЛЬ І
ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
ТРЕНІНГУ.
ПРИНЦИПИ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

У широкому значенні під соціально-психологічним тренінгом (СПТ) розуміють практику психологічного впливу, яка ґрунтується на активних методах групової роботи, використання своєрідних форм навчання знанням та окремим умінням. Ефективність занять в групах СПТ залежить від того, як будуть реалізуватись специфічні принципи тренінгової роботи.

Принцип рівності позицій. Цей принцип означає, що керівнику тренінгових занять відводиться роль не авторитету, а роль «каталізатора», який сприяє розвитку мислення чи отримання нових знань, умінь, навичок. При цьому керівник сам виступає в ролі рівноправного учасника тренінгової групи. Рівність позицій також передбачає партнерські стосунки усіх членів групи, визнання цінності кожного, потреб, інтересів та прийняття один одного.

Принцип активності. Полягає в обов'язковому залученні до роботи у тренінговій групі усіх присутніх без винятку учасників групи. Це зумовлено першим принципом, згідно якому кожному учаснику надаються рівні можливості представити та

продемонструвати себе, а свої дії та думки зробити предметом аналізу в груповій взаємодії.

Зміщення «центру тяжіння» з фігури керівника групи на учасників як необхідної умови активізації мотиваційно-потребової сфери особистості. Цей принцип може бути виражений правилом «Будь активним і ти пізнаєш себе!».

Принцип зворотнього зв'язку. Передбачає відкрите, аргументоване та конструктивне висловлювання усіх членів групи стосовно різних ситуацій, які виникають із процесі виконання завдань, про зміст і способи вирішення різних проблем, стиль діяльності і спілкування, про порівняння різних типів поведінки. Реалізація цього принципу дозволяє кожному учаснику СПТ побачити себе зі сторони, свій образ та образ іншого, створити умови для відповідної корекції. Це унікальна можливість «побачити себе очима інших». Висловлена членами групи інформація стає основою для роздумів, що, в свою чергу створює передумови для самокорекції існуючих знань, умінь, навичок.

Для реалізації принципу зворотнього зв'язку слід дотримуватись певних умов, а саме: характер зворотнього зв'язку повинен бути описовий; слід уникання категоричності суджень; конкретність висловлювань; висловлювання стосовно тих якостей та властивостей особистості, які реально можуть бути змінені.

Керівник тренінгової групи може встановити правила, за якими слід надавати зворотній зв'язок: говорити лаконічно, конкретно, доброзичливо та про реальні відчуття тощо.

Прийому зворотнього зв'язку передбачають активне слухання та запит на додаткову інформацію.

Принцип довірливого спілкування в групі. Він дозволяє створити елемент довіри, щирості, почуття спільності та причетності. Від дотримання цього принципу залежить ефективність тренінгу в цілому.

Принцип «тут і тепер». Цей принцип стосується обмежень на тренінгових заняттях, які вводить ведучий: відбувається обговорення лише тих ситуацій, які виникли у процесі тренінгу. Дія принципу виключає психологічне відсторонення будь-кого із учасників від групової роботи.

Принцип персоніфікації висловлювань. Суть його зводиться до відмови від безособових форм, що допомагають у повсякденному спілкуванні не висловлювати власну позицію, уникати прямого адресування у небажаних випадках. Судження на зразок «Всі так думають..., так всіма/скрізь заведено..., всі так вважають..., всі жінки такі..., всі чоловіки так чинять..., так завжди було/не було...» і тому подібні замінюються під час тренінгу на висловлювання «Я думаю..., я так вважаю..., на мій погляд...» тощо.

Принцип закритості групи або принцип конфіденційності. Полягає у збереженні учасниками тренінгу інформації щодо один одного та рекомендації не виносити зміст спілкування, що відбувається в процесі тренінгу за межі групи. Цей принцип дає змогу зреалізувати принцип довірливого спілкування у групі, попередити можливу шкоду учасникам, пов'язану з тим, що зміст їх спілкування може стати загальновідомим та зберегти груповий дискусійний

потенціал (оскільки обговорення учасниками питань поза групою призводить до того, що готовність і потреба в обговоренні цих тем в межах тренінгової групи зменшується, адже тема вичерпує себе).

Комплексна реалізація перерахованих принципів групової роботи дозволяє досягти мети СПТ. Однак самі по собі вони не дадуть бажаного результату.

Відповідні вимоги ставляться як до керівника тренінгової групи так і загальної стратегії проведення занять.

Серед основних умов, реалізація яких керівником сприяє ефективності занять, можна виділити наступні:

- відкритість керівника. Це здатність бути самим собою. Досягти цього можна відмовившись від безособових суджень типу: «переважно рахують», «більшість говорять» тощо, їх заміна на судження особистісної форми «я вважаю», «я сумніваюсь» сприяє формуванню довірливих стосунків. Відкритість керівника – ще не гарантія успіху, але важлива передумова для цього.

- здатність до децентрації. Це готовність та вміння ставитись до своєї позиції не як до істини та єдиної можливості. Це вміння координувати свою точку зору з іншими учасниками СПТ;

- здатність бути партнером. Це одне із головних та визначних положень у психологічному портреті керівника, що передбачає відмову від диктату та утвердження нового типу стосунків з членами тренінгової групи: спільного пошуку, принципового, але доброзичливого аналізу результатів роботи; уникання категоричних «експертних» суджень, надання можливості висловитись самій групі;

- вміння поєднувати планування в роботі з вмінням відступати від наміченого плану, відмовляючись від заздалегідь продуманих тактичних варіантів, імпровізуючи по ходу заняття, реагуючи на певні групові настрої і зміни.

Слід зауважити, що перерахованими умовами не вичерпується успішна організація СПТ. Його проведення – справа творча, в якій зазначені вище умови й принципи можуть змінюватись та доповнюватись іншими, залежно від кількісного та якісного складу учасників групи, мети тренінгу, досвіду керівника та інших умов.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

ВПРАВА «ПРАВИЛА РОБОТИ ПІД ЧАС ТРЕНІНГОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ»

Ціль: встановити загальні правила та норми роботи під час тренінгової взаємодії.

Методика: роз'яснити учасникам/учасницям необхідність встановити чіткі правила роботи у тренінговій групі. Запропоновувати групі висловити пропозиції щодо правил (мозковий штурм). Пояснити, що правила повинні бути погоджені усією групою.

Написати правила на фліпчарті.

Час на виконання: 10-15 хвилин.

Матеріали: фліпчарт, маркери.

Завершення: обговорення висловлених учасниками/учасницями пропозицій щодо правил. Представлення на фліпчарті прийнятих групою правил та принципів роботи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Деякі приклади правил роботи:

- Пунктуальність
- Персоніфікація висловлювань
- Добровільність
- Активність
- Позитивне ставлення до інших
- Говорити коротко, по темі, одночасно говорить одна особа
- Правило піднятої руки
- Правило вільної ноги (можна вийти, якщо є на те потреба)
- Мобільна тиша (мобільні телефони повинні бути вимкнені чи переведені на безшумний режим)
- Правило конфіденційності (стосується отриманої особистої інформації)

Правила пропонують учасниці/учасники та тренерки/тренери. Кожне правило обговорюється. Обговорення правил є частиною створення сприятливої атмосфери для навчання. Важливо, щоб усі учасники/учасниці зрозуміли та погодилися з кожним прийнятим правилом. Слід наголосити, що дотримання Правил контролює вся група – всі разом, включно з тренерами/тренерками, а також кожен окремо. Якщо виникають складнощі з дотриманням Правил під час

роботи – слід звернутися до аргументів групи та вирішити, як група працюватиме далі.

Після завершення цієї справи необхідно розмістити фліпчарт так, щоб всі його бачили: це дає можливість посилатися на Правила, якщо виникне потреба. Нехай листок з Правилами висить на видному місці протягом усього тренінгу.

Якщо тренінг триває довше, ніж один день, доцільно перед початком кожного дня повертатися до прийнятих Правил. Це можна зробити, просто нагадавши разом з групою прийняті напередодні Правила.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ І

1. Соціально-психологічний тренінг (СПТ) – це практика психологічного впливу, яка ґрунтується на активних методах групової роботи, використання своєрідних форм навчання знанням та окремим умінням.

2. Ефективність занять в групах СПТ залежить від того, як будуть реалізуватись певні специфічні принципи тренінгової роботи, а саме: рівності позицій; активності; зміщення «центру тяжіння» з фігури керівника групи на учасників; зворотнього зв'язку; довірливого спілкування в групі; «тут і тепер»; персоніфікації висловлювань; закритості групи (конфіденційності) та ін.

Комплексна реалізація принципів групової роботи дозволяє досягти мети СПТ. Однак, перерахованими умовами не вичерпується успішна організація СПТ. Його проведення – справа творча, в якій зазначені вище умови й принципи можуть змінюватись та

доповнюватись іншими, залежно від кількісного та якісного складу учасників групи, мети тренінгу, досвіду керівника та інших умов.

3. Вимоги, що ставляться як до керівника тренінгової групи і загальної стратегії проведення занять: відкритість керівника; здатність до децентрації; здатність бути партнером; вміння поєднувати планування в роботі з вмінням відступати від наміченого плану, відмовляючись від заздалегідь продуманих тактичних варіантів, імпровізуючи по ходу заняття, реагуючи на певні групові настрої і зміни.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Коротко охарактеризуйте соціально-психологічний тренінг (СПТ) як групову форму роботи.

2. Назвіть основні чинники від яких залежить ефективність тренінгової роботи.

3. Перерахуйте основні принципи тренінгової роботи.

4. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип рівності позицій».

5. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип активності».

6. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «зміщення «центру тяжіння» з фігури керівника групи на учасників».

7. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип зворотнього зв'язку».

8. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип довірливого спілкування в групі».

9. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип «тут і тепер»».

10. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип персоніфікації висловлювань».

11. Коротко охарактеризуйте такий принцип тренінгової роботи як «принцип конфіденційності».

12. Назвіть основні вимоги, які ставляться до керівника тренінгової групи і загальної стратегії проведення занять.

МОДУЛЬ II

ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРУ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Терміни, поняття, концепції, теорії як і люди, мають свій вік і місце народження. Поняття «гендер» виникло у Великій Британії у 60-х роках ХХ століття. В англomовних словниках термін «гендер» тлумачиться як граматичний рід (чоловічий, жіночий, середній) та не має нічого спільного із біологічною статтю. У подальшому цей термін почали використовувати для аналізу соціальних стосунків (соціо-статевих характеристик статі) і заперечення думки про те, що біологічні відмінності (генетико-морфологічні, анатомічні, фізіологічні) є визначальними для поведінки та соціальних ролей чоловіка та жінки у суспільстві. У вітчизняній науці поняття «гендер» уперше з'явилося на початку 90-х років. Саме слово «гендер» немає однозначного перекладу на українську мову, а його написання та вимова являють собою кальку англійського «gender».

Найчастіше використовують термін «гендер» для позначення статі як соціального поняття і явища.

В психології та сексології поняття «гендер» використовується у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні – це будь-які психологічні чи поведінкові характеристики, що асоціюються із маскуліністю і фемінністю та відрізняють чоловіків від жінок

(раніше це мало назву статеві відмінності чи характеристики). У більш вузькому розумінні – це соціальна стать, соціально-детерміновані ролі, ідентичності і сфери діяльності чоловіків та жінок, які залежать не від біологічних статевих відмінностей, а від соціальної організації суспільства.

Отже, гендер стосується не тільки чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й характеризує стосунки поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

«Гендер» відрізняється від поняття «*sex*», яке перекладається як «стать», тобто як здатність чи нездатність виношувати і народжувати дітей. Біологічна стать виражає природні, біологічно зумовлені відмінності між чоловіком і жінкою. Якщо стать задається природно, то гендер – конструюється соціально і зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер характеризує осіб і жіночої, і чоловічої статей, будучи продуктом соціалізації.

Гендер – поняття досить складне, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. Аналіз наукових праць дає змогу відмітити, що термін «гендер» вживається у кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова і культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;

- соціальні стосунки статей, соціально-організований, соціально-закріплений розподіл ролей на чоловічі та жіночі;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації;
- гендер як система знань про гендерну систему суспільства як сукупність взаємопов'язаних інститутів і організацій, за допомогою яких соціально, ідеологічно і організаційно будуються стосунки жінки і чоловіка, формується ставлення суспільства до проблеми статі, забезпечується реальна соціо-статева рівність чи нерівність, здійснюється завоювання й реальне утвердження гарантій, прав, свобод, обов'язків і відповідальності жінок і чоловіків, забезпечення реальних можливостей їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури.

Отже, у найпоширенішому трактування термін «гендер» можна визначити так: *гендер* (англ. «gender», від лат. «gens» – рід.) – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, установок, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин чоловіків і жінок, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку і чоловіка залежно від їх статі.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

На початку роботи тренінгової групи слід використовувати вправи, що дають змогу учасникам краще познайомитися один з одним. Вправи на знайомство належать до так званих вправ – «криголамів». Ці вправи мають на меті полегшити («зламати кригу») спілкування. Бажано, щоб ці вправи стосувалися теми тренінгу. Виконуючи ці вправи, важливо пам'ятати про правило позитивності та добровільності. В перший день знайомство має бути простим, коротким та таким, що полегшить запам'ятовування імен. Добре, якщо хтось із тренерів/тренерок першими розкажуть про себе. У такий спосіб група матиме приклад та розумітиме, що треба говорити та скільки часу.

ВПРАВА «ІСТОРІЯ ЖИТТЯ»

Ціль:

- 1) знайомство учасників тренінгової групи для створення комфортної атмосфери для подальшої роботи;
- 2) почати думати про гендерні питання;
- 3) створити атмосферу взаєморозуміння та довіри.

Методика: запропонуйте учасникам/учасницям об'єднатися у групи по три-чотири особи з тими, кого вони не дуже добре знають. Приєднайтеся самі до невеликої групи. Попросіть учасників/учасниць кожної групи розповісти про своє життя, приділяючи особливу увагу тому, коли вони вперше дізналися про гендерні питання.

Час на виконання: 35 хвилин (15 хвилин на роботу в групі, 20 хвилин для інформування групи).

Матеріали: фліпчарт, кольорові олівці, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: знайомство учасників.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Ви також можете запропонувати учасникам/учасницям викласти історії їх життя графічно за допомогою кольорових олівців, маркерів та фліпчарту. У цьому випадку виділіть по 5 хвилин на кожний малюнок перед початком обговорення у підгрупі.

Це завдання може бути дуже глибоким або поверхневим. Воно може підвищити обізнаність та довіру. Це дуже корисна вправа, яка дозволить учасникам/учасницям проаналізувати своє життя до його перших років та пригадати, як вони дізналися про гендер на початкових етапах соціалізації.

Інші варіанти вправи «Знайомство»:

– «Ім'я та риса, яку я люблю в собі».

– «Історія мого імені (чому мене так назвали і хто саме)».

– «Я хочу Вам представити...» (спочатку учасники/учасниці об'єднуються в пари, знайомляться між собою, а згодом, представляють перед всією групою свого співрозмовника/співрозмовницю).

– «Я через 10 років» (кожна особа називає своє ім'я та презентує свою діяльність, організацію, захоплення через 10 років).

– «Улюблена тварина» (кожна особа називають своє ім'я та тварину, у яку б вона хотіла перетворитися, якби не була людиною. Цю вправу можна супроводжувати малюнками на листках паперу А4 формату).

ВПРАВА «ТИ І ТВОЄ ІМ'Я»

Ціль:

- 1) познайомити учасників/учасниць тренінгу;
- 2) розвинути самостійність, творчий підхід до завдання;
- 3) потренуватися в самооцінці та самопрезентації.

Методика: покладіть перед собою аркуш паперу і напишіть на ньому по вертикалі ваше ім'я. Зосередьтеся! У вас є 5 хвилин, щоб написати проти кожної букви якість свого характеру, яку ви в собі знаєте і цінуєте.

Час на виконання: 15-20 хвилин.

Матеріали: листки паперу А4 формату і ручка для кожного гравця.

Завершення: обговорення вправи.

ВПРАВА «ОЧІКУВАННЯ, СПОДІВАННЯ ТА СТРАХИ»

Ціль: виявити очікування, сподівання та страхи учасників/учасниць тренінгу.

Методика: Запропонуйте учасникам/учасницям відповісти на запитання «Чого я очікую від цього тренінгу?» перед тим, як

роздавати програму тренінгу. Запропонуйте учасникам/учасницям розповісти про їх сподівання та страхи. Зафіксуйте отримані відповіді на фліпчарті. Розташуйте листок з відповідями так, щоб його було видно протягом тренінгу. Після загального обговорення розгляньте усі ці моменти та поясніть, чому певні сподівання та страхи можуть справдитися, а інші – ні.

Час на виконання: 25-40 хвилин.

Матеріали: фліпчарт, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Ця вправа є дуже важливою, особливо для тренінгів/тренерок з гендерної тематики, оскільки на них дехто із учасників/учасниць може відчувати певний дискомфорт через нечіткість поняття гендеру. Вправа найчастіше проводиться методом «Мозкового штурму», коли записуються всі ідеї, виголошені учасниками/учасницями, тренер/тренерка заохочує вербалізацію дійсних очікувань учасників/учасниць. Іноді учасники/учасниці відмовляються проговорити свої очікування, мотивуючи це тим, що подібні очікування вже записані на фліпчарті. Необхідно, щоб вони все ж таки повідомили про свої очікування та зробити помітку на фліпчарті біля подібної ідеї.

Можна запропонувати учасникам/учасницям спочатку записати одне-два своїх очікування на стікерах одного кольору, а одне-два

побоювання – на стікерах іншого кольору, а потім представити групі та наклеїти на загальний фліпчарт.

Також за принципом добровільності можна запропонувати учасникам/учасницям закінчити речення: «Від цього тренінгу я очікую...». Якщо тренінг триває більше одного дня, то у перший день слід зосереджуватися на очікуваннях від усього тренінгу, у наступні дні – говорити про очікування від кожного дня.

Важливо під час заключної частини тренінгу (перед оцінюванням) звернути увагу учасників/учасниць до листка «очікувань-побоювань» та запропонувати їм проаналізувати, що з їх очікувань та побоювань справдилось, а що – ні.

Завершення: обговорення вправи.

ВПРАВА «ГЕНДЕР – СТАТЬ»

Ціль:

- 1) ознайомити групу з поняттям «гендер»;
- 2) зрозуміти різницю між поняттями «гендер» та «стать».

Методика: поцікавтеся в учасників/учасниць, чи розуміють вони різницю між поняттями «гендер» та «стать». Швидко і просто поясніть різницю.

Роздайте картки із вже написаними твердженнями про чоловіків та жінок (роздатковий матеріал 1, Додаток 1).

Зачитайте твердження та запропонуйте учасникам написати літеру «Г» навпроти тих тверджень, які, на їх думку, стосуються

гендеру, та літеру «С» навпроти тих, що, на їх думку, стосуються статі.

Роздайте картки для ознайомлення із вже написаними твердженнями «Стать – Гендер» (роздатковий матеріал 2, Додаток 1).

Проаналізуйте відповіді учасників/учасниць щодо різниці між поняттями «гендер» та «стать».

Час на виконання: 45 хвилин (10 хвилин на роз'яснення різниці між гендером та статтю, 10 хвилин на ознайомлення з твердженнями, 25 хвилин на обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 1 – картки із твердженнями про жінок та чоловіків, роздатковий матеріал 2 – картки «Стать – Гендер» (Додаток 1), фліпчарт, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Обговоріть відповіді з усією групою. Попросіть асистента тренера/тренерки порахувати, скільки учасників/учасниць вважає, що перше твердження стосується статі, а скільки – гендеру.

Зосередьтесь на наступних ключових питаннях та ідеях:

- Чи викликали у Вас будь-які твердження здивування?
- Чи вказують твердження на те, що гендер є вродженим чи набутим поняттям?
- Гендерні ролі є дуже різними у різних суспільствах, культурах та історичних періодах.

- Вік, раса та клас також є важливими факторами, що визначають наші гендерні ролі.

- Жінки та чоловіки у різних країнах по-різному відчують як владу, так і утиск.

- Іноді відмінності у гендерних ролях між одним класом жінок чи чоловіків можуть бути більш відчутними, аніж відмінності гендерних ролей жінок та чоловіків.

Важливо дозволити учасникам/учасницям розповісти про дискомфорт, який викликає у них слово «гендер». Є природним, якщо багатьом здається, що це англійське слово, яке не можна перекласти. Варто зазначити, що термін «гендер» почали вживати відносно недавно, і це нова концепція для всіх.

Ключові моменти, на які слід звернути увагу:

- Гендер відрізняється від статі – він не є біологічно детермінованим.

- Гендер змінюється залежно від культури, економічного, соціального та політичного контексту.

- Гендер змінюється у часі.

- Ми вивчаємо гендерні ролі – це передбачає можливість їхньої зміни.

ВПРАВА «ДВІ КОРЗИНИ»

Ціль:

1) створити середовище, в якому учасники/учасниці зможуть висловлювати свої страхи та труднощі при розгляді та розумінні гендерних питань;

2) на початку тренінгу визначити можливі проблеми чи питання, які необхідно вирішити.

Методика: поставте у кімнаті дві корзини на відстані 2-3 метри одна від одної. Поясніть цілі вправи.

Попросіть учасників/учасниць стати у коло та уявити, що у цій вправі розгляд гендерної тематики нагадуватиме переїзд до нового будинку: учасники/учасниці повинні залишити у корзині для сміття усі негативні відчуття, які вони мають стосовно гендерних питань та взяти до нового будинку усі корисні й позитивні ідеї.

Дайте кожному учаснику/учасниці два аркуші паперу. Запропонуйте їм написати на одному аркуші ту річ, яку вони беруть з собою (позитивне ставлення до аналізу гендерних питань), а на іншому – ту річ, яку вони залишають у минулому (негативне ставлення до аналізу гендерних питань).

Запропонуйте кожному учаснику/учасниці викинути його аркуш з негативним ставленням у корзину для сміття, а також розповісти групі про це ставлення та його причини. Після цього учасники/учасниці мають покласти аркуш з позитивним ставленням до корзини, яку вони беруть з собою до нового будинку та розповісти про них групі.

Під час цієї вправи запишіть на фліпчарті ключові слова з пояснень учасників/учасниць.

Підведіть підсумки вправи, ще раз звернувши увагу на позитивні та негативні ставлення щодо гендерних питань та поясніть, як деякі з цих ставлень будуть змінені у процесі тренінгу.

Час на виконання: 30 хвилин (50 хвилин на запис позитивних і негативних ставлень та розповідь про них перед групою, 15 хвилин на обговорення).

Матеріали: нова кольорова корзина, стара, зношена та потворна корзина, фліпчарти, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Цією вправою корисно завершувати день чи певний етап, оскільки вона дає учасникам/учасницям можливість залишити позаду певні переконання чи ідеї, які можуть стримувати їх та взяти з собою те, що дозволить їм отримати більше користі від тренінгу.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ II

1. Поняття «гендер» виникло у Великій Британії у 60-х роках ХХ століття. В англійських словниках термін «гендер» тлумачиться як граматичний рід (чоловічий, жіночий, середній) та не має нічого спільного із біологічною статтю. У подальшому цей термін почали використовувати для аналізу соціальних стосунків і заперечення думки про те, що біологічні відмінності є визначальними для поведінки та соціальних ролей чоловіка та жінки у суспільстві.

2. У вітчизняній науці поняття «гендер» уперше з'явилося на початку 90-х років. Саме слово «гендер» немає однозначного перекладу на українську мову, а його написання та вимова являють собою кальку англійського «gender». Найчастіше використовують термін «гендер» для позначення статі як соціального поняття і явища.

3. У найпоширенішому трактуванні термін «гендер» можна визначити так: *гендер* (англ. «gender», від лат. «gens» – рід.) – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, установок, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин чоловіків і жінок, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку і чоловіка залежно від їх статі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Коротко охарактеризуйте історію виникнення терміну «гендер».
2. Назвіть етапи розвитку гендерної теорії.
3. Як розуміється поняття «гендер» у сучасному світі?
4. Розкрийте зміст поняття «гендер».
5. Як співвідносяться поняття «гендер» і «стать»: що над чим домінує?
6. У чому сутність гендерного підходу в науці?
7. Гендер – це соціальний конструкт чи культурне оформлення статі?
8. Чим гендерна психологія відрізняється від психології статевих відмінностей?

МОДУЛЬ ІІІ
СТАНОВЛЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.
ҐЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Ґендерна ідентичність. Поняття ґендеру як соціально-психологічної статі людини з'ясовується, як правило, двома сферами детермінант: соціальними (сукупністю соціальних очікувань щодо ґендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, ким вона є). Слід зазначити, що ці дві сфери є нероздільними, взаємодоповнюючими, адже в процесі самоусвідомлення, саморозуміння говорячи про себе «я є тим-то» або «я є такий-то», ми використовуємо для самоопису певні поняття, зараховуємо себе до тієї чи іншої спільноти, групи, категорії. Будь-яке поняття є узагальненням певної групи речей. Це певна властивість людської мови, яка лежить в основі свідомості та самосвідомості. Наприклад, слова «жінка», «чоловік», «батько», «українець», «студент», «подруга», «гарний», «розумний» тощо характеризують не одну людину в світі, а стосуються всіх людей, що відповідають змістові цього поняття.

Таким чином, *ідентичність* обов'язково має соціальну природу і водночас зумовлює уявлення людини про себе як про неповторну

індивідуальність, в якій певні якості, риси, характеристики й атрибути унікально поєднані.

Ідентичність – це одна з найсуттєвіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість.

Ідентичність тісно пов'язана з образом «Я», з усвідомленням власної індивідуальності та неповторності індивідуальних фізичних і психологічних рис.

Людина, насамперед як соціальна істота, відзначається не лише індивідуальною, а й груповою ідентичністю. *Групова ідентичність* пов'язана з ототожненням конкретно взятої людини з певною групою осіб чи спільнотою. Поряд із термінами ідентичність, групова ідентичність у сучасній соціальній психології використовують поняття «соціальна ідентичність» та «рольова ідентичність».

Основа *соціальної ідентичності* складають процеси соціальної категоризації, які полягають у розділенні соціальних об'єктів на такі, з якими особистість себе ототожнює, ідентифікує, так званих «своїх» (in-group), і такі, що складають групи інших, так званих «чужих» (out-group), а також процеси самокатегоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи.

Рольова ідентичність – це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно прийнятними соціальними очікуваннями щодо відповідних видів поведінки, властивих для певних соціальних позицій. Рольову ідентичність, як правило, розглядають як окрему форму чи підвид соціальної ідентичності.

Однак, розглядаючи соціальну та рольову ідентичності, слід згадати про так звану *статеву ідентичність*, яка пов'язана з

розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням приналежності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народження дітей тощо). Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших ідентичностей, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично. При народженні дитини, ми обов'язково наголошуємо, хто саме народився: хлопчик чи дівчинка. Ці слова є першою інформацією, яку дитина отримує про себе від народження.

Історія культури створила чимало моделей та зразків статевої поведінки, інформацію про які дитина починає одержувати ще у ранньому дитинстві, формуючи на підґрунті статевої ідентичності те, що ми називаємо гендером. Доцільно розрізняти терміни «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність».

Якщо припустити, що усі люди є психологічними андрогінами, тобто у суспільстві не існує стевотипізованих моделей моделей гендерної поведінки, то соціальне оточення все одно здійснювало б вплив на статево самовизначення дітей щодо їхньої статевої належності. Адже вони знаходяться у двостатевому оточенні, поділеному на чоловіків і жінок. А ця біологічно детермінована дихотомія гендеру назавжди позначається на психіці. Бути жінкою – означає мати жіночу будову тіла, жіночі геніталії, груди, менструацію, здатність завагітніти, виносити і народити дитину, вигодувати її грудьми. Бути чоловіком – означає мати чоловічу

будову тіла, чоловічі геніталії, ерекцію, бороду, здатність до запліднення.

Проте, на відміну від психологічної андрогінії біологічну стать не обирають. Таким чином, психічний розвиток особистості передбачає існування в чоловічій або жіночій ідентичності, яка за відчуттями, смислами буття є значно складнішим, багатовимірним утворенням, ніж біологічна анатомія та приймання її як своєї.

Здійснюючи узагальнення всього сказаного вище, можемо зазначити, що, найчастіше *гендерна ідентичність (ототожнення)* розуміється науковцями як внутрішнє переживання своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення та переживання гендерної ролі, уподібнення до неї, своєрідна єдність статевого самоусвідомлення і поведінки.

Діапазон гендерної ідентифікації особистості досить широкий – від усвідомлення незмінності своєї статевої належності – до тривалого, стійкого розуміння того, що «ми – жінки», «ми – чоловіки».

Таким чином, основна відмінність у розумінні статевої та гендерної ідентичностей полягає у тому, що перша з них переважно розуміється як усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, а друга відповідно – полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, властивих для представників тієї чи іншої статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією). Отож, людина може мати певну чітко визначену статеву ідентичність і водночас мати

деякі труднощі із гендерною ідентичністю, тобто переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки, невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам.

Питання гендерної та статевої психології у всі часи приваблювали багатьох дослідників людської природи. Практично немає жодної з відомих психологічних теорій особистості, яка б не вивчала особливості чоловічої й жіночої психології як важливих характеристик сутності особистості.

У відомій психоаналітичній теорії З. Фрейда відмінності між чоловіками й жінками розглядаються як такі, що зумовлені відмінностями будови статевої сфери, зокрема наявністю в представників чоловічої статі пеніса, який вважається ознакою переваги. З цим автор теорії пов'язує такі психологічні явища, як «комплекс кастрації» у хлопчиків (тобто страх втрати ознаки мужності, а з ними й статевої ідентичності) і «заздрість до пеніса» у дівчаток (тобто відчуття певної статевої неповноцінності). За З. Фрейдом, ці відчуття виникають приблизно у віці 3-х років, коли дитина переходить на звану фалічну стадію психосексуального розвитку особистості (стадія характеризується зосередженням дитини на геніальних частинах тіла). Пізніше, на едипальній стадії проявляється так званий «Едипів комплекс» у хлопчиків та «комплекс Електри» у дівчаток, тобто статевий потяг до батьків протилежної статі зі зростанням конкуренції до батьків однієї статі (аж до прагнення їх усунути). Нормальне подолання цих комплексів полягає в ідентифікації з батьками однієї статі і частковою відмовою від

батьків протилежної статі, що відбувається на подальших стадіях психосексуального розвитку (приблизно у віці 5-ти років) і є дуже важливим для розвитку повноцінної статевої ідентичності.

Послідовники З. Фрейда критикували погляди науковця на природу сексуальності, справедливо вважаючи, що на сексуальність людини та її відповідну ідентичність більшою мірою впливає не біологічна інстинктивна природа, а соціум, у якому знаходиться людина. Таким чином, у подальших наукових дослідженнях цієї проблематики акцент ставився на вивченні не на статевих, а на соціальних аспектах ідентичності особистості.

Не менш цікавим є трактування жіночої та чоловічої природи в аналітичній психології К.-Г. Юнга, яка певною мірою долає протиставлення чоловічої та жіночої статей, властиве для класичного психоаналізу. В цій теорії жіночність і чоловічність розглядається як сукупність якостей, які притаманні як чоловікам, так і жінкам, причому й ті, й інші мають як чоловічі, так і жіночі риси. Чоловічі риси в жінці К. Юнг пов'язував з такою архетиповою фігурою, як Анімус, а жіночі риси в чоловікові, відповідно – з Анімою. Згідно К. Юнга, значний вплив на розвиток Аніми і Анімуса здійснюють батьки (мати на хлопчика і батько на дівчинку). Тому всі стосунки особистості із протилежною статтю, включаючи батьків, знаходяться під значним впливом проєктованої фантазії Аніми і Анімуса. Саме цей архетип є одним із найбільш впливових на сексуальну поведінку особистості. З'являється він у снах і фантазіях як особа протилежної статі.

З позицій трансакційного аналізу Е. Берна гендерна ідентичність визначається життєвим сценарієм людини. Згідно з теорією життєвих сценаріїв протягом життя людини здійснюється статево-рольове програмування чоловіків і жінок, тобто процес формування статевих та гендерних життєвих ролей особистості. Сценарні заборони й директиви, як основні елементи життєвого сценарію людини, забороняють людині одні форми активності і насаджують інші. Людина слідує цим заборонам і директивам, значна частина яких відповідає моделям гендерних ролей, не усвідомлюючи цього впливу. Тому, у процесі такої гендерної соціалізації здійснюється певна деформація розвитку особистості, адже одні сторони особистості (що відповідають гендерним стереотипам) заохочуються й підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) – навпаки, забороняються та гальмуються в розвитку. Починаючи з раннього дитинства дівчаток і хлопчиків примушують діяти за різними сценаріями, що пов'язано не лише з розвитком відповідних фемінних чи маскулінних рис, а й з подальшими життєвими виборами. Згідно з ними чоловіки й жінки обирають форми життєвого шляху, що відповідають гендерним стереотипам, а не особистісним потенціям, покликанню тощо.

Досить істотними характеристиками особистості, що тісно пов'язані з ідентичністю і визначають гендерні особливості особистості, виступають такі ознаки мужності чи жіночності, як фемінність і маскулінність (про це детальніше описано у розділі «Модуль VII. Маскулінність/фемінність як статтевотипізована поведінка. Андрогінність. Гіпергендерність. Гіпермаскулінність /гіперфемінність»).

Зріла гендерна ідентичність притаманна сформованій особистості зі сталими поглядами на життя. Шлях до неї пролягає через цілу систему субідентичностей, які зумовлені конкретними соціально-економічними умовами соціалізації дитини, певною історичною епохою, кожній з яких властиві відповідні норми, цінності, стандарти і стереотипи.

Гендерна соціалізація. Проаналізувавши найбільш вживані означення поняття соціалізації, можемо зазначити, що найчастіше вона розуміється як це процес засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей.

Одним з із найбільш важливих складників соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей. Адже саме в соціальних ролях закріплені норми та правила суспільної поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання соціальних ролей. Рольова поведінка – це найважливіший вид соціальної поведінки, а соціальні ролі – це засіб входження особистості в групу, в соціум, форма соціальної адаптації та особистісного самовираження водночас.

Гендерна соціалізація – процес засвоєння індивідом гендерної культури того суспільства, у якому він живе, своєрідне суспільне конструювання психологічних відмінностей між чоловічою і жіночою статями. *Соціалізація статі* – це своєрідний проект соціальної активності дитини як статевої істоти, гендерний сценарій її життя в майбутньому.

Гендерно-рольова соціалізація – це своєрідне засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а

також гендерний розвиток особистості, формування психологічних характеристик та якостей, які відповідають гендерним ролям. Для нормальної соціалізації особистості вкрай необхідне засвоєння статевих та гендерних ролей. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням людини себе представником певної статі та з нормативами поведінки, властивими для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою й гендерною ідентичністю особистості.

Процес соціалізації статі починається з народженням дитини та відповіддю на питання «Хто народився: хлопчик чи дівчинка?». Саме з цього моменту починає здійснюватися конкретна програма гендерного виховання особистості. Початком виконання приписів цієї програми є блакитна чи рожева стрічка, якою молода мама перев'язує конверт з новонародженою дитиною.

Учені визначають кілька напрямів гендерної програми соціалізації дитини:

- залежно від статі дитини дорослі по-різному вибудовують розмову, обирають її тон. Це стосується всіх, хто спілкується з дитиною. До немовлятка-дівчинки застосовують ласкавий, ніжний, м'який, лагідний, заспокійливий тон; до немовлятка-хлопчика – бадьористий, енергійний, нижчий за тембром, заохочуючий до активності та змагання. Оскільки при розмові використовується різна інтонація, то такою ж різною буде вимогливість щодо поведінки та гри хлопчиків і дівчаток;
- дівчинка завжди отримує значно більше обіймів, «поглажувань», дотиків, поцілунків від дорослих, ніж її одноліток-хлопчик;

- для дівчаток обирають ніжні, теплі, витончені кольори і м'які, пухнасті, округлі іграшки, для хлопчиків – більш яскраві, насичені, помітні здалеку кольори і тверді іграшки з жорсткими каркасами та чіткою формою;
- функціональне призначення іграшок та ігор для хлопчиків і дівчаток не тільки різне, а й протилежне.

Уже у 5–6-річному віці діти чітко розрізняють ігри для хлопчиків і дівчаток. Дівчатка, як правило, граються у лікаря, школу, доньки-матері, хлопчики – у солдатів, війну, міліцію тощо. Слід зазначити, що у дівчаток, зазвичай, іграшки однотипні, подібні між собою (ляльки, дитячий посуд, дитячий візочок тощо), у хлопчиків – більш різноманітніші за формою та функціональною придатністю (різноманітні моделі автомобілів, літаків, інших транспортних засобів, конструктори, солдатика, іграшкова зброя тощо). Тому можемо припустити, що саме з цих ігор бере початок взаємопротиставлення у виборі жіночих і чоловічих ролей, яке прослідковується в дорослі роки.

Згідно з психологічними спостереженнями саме дорослі нав'язують дітям свої статевоспіввіднесені ігри та іграшки. В одному експерименті хлопчикам і дівчаткам у дитсадку пропонували у статевонетипові іграшки. Хлопчики із задоволенням почали гратися ляльками, а дівчатка – машинками. Побачивши свою малечу за «дивними», «нешаблонними» іграми, батьки реагували приблизно однаково: «А чим ви це тут займаєтесь?», «Що це з вами?». Найбільш різко та гостро в таких ситуаціях реагували тати, сприйнявши «жіночі» заняття своїх синів як загрозу для їхньої маскулінності.

Також помічено, що дорослі по-різному спрямовують і регулюють поведінку хлопчиків і дівчаток. Дослідницька та конструкторська поведінка дівчаток (цікавість до механізмів функціонування іграшок, прагнення більше дізнатися про іграшку більше, розібрати її, використати не за призначенням тощо) не заохочується. Однак, така ж поведінка хлопчиків, навпаки, схвалюється, підтримується та заохочується. Хлопчиків стимулюють до змагань, перемог, суперництва, конкуренції, їхня агресія (вербальна, фізична) з метою досягнення мети часто сприймається як норма. Подібна поведінка дівчинки не сприймається та підлягає осуду.

У розмовах з дітьми про майбутнє дорослі, як правило, диференціюють їхнє призначення у сім'ї та суспільстві. Хлопчиків здебільшого орієнтують на досягнення, кар'єру, соціальні ролі у професійній, громадсько-політичній сфері: «Вчись, синку, станеш президентом» (бізнесменом, генералом, політиком) тощо. Рольові орієнтації дівчаток обмежуються створенням сім'ї, майбутніми побутовими обов'язками (господарськими та виховними): «Запам'ятовуй, як мама робить салатик, будеш готувати його, як вийдеш заміж» (навчишся шити, вишивати, підтримувати чистоту квартири, доглядати дітей). Розмови про професійні ролі дівчат не виходять за межі сфер освіти, культури, обслуговування: будеш «вчителькою», «вихователькою», «артисткою», «художницею», «моделлю», «кравчиною» тощо. Якщо хлопчиків спрямовують на проходження служби у війську, на фізичну силу й психологічну

витривалість, на досягнення успіху «в праці і в бою», то дівчаток орієнтують частіше на здобуття освіти, заміжжя, виховання дітей.

Первинною, домінуючою роллю, з якою ідентифікують дівчаток, є мати, що формує у дівчинки образ материнства та відповідну гендерну поведінку. Дитячий ідеал матері певною мірою опосередковує гендерну поведінку і хлопця, адже саме з матір'ю він підсвідомо порівнює свою подругу, наречену, дружину, майбутню матір своїх дітей.

Процес гендерної соціалізації є співпрацею досвідчених чоловіків і жінок з дітьми у набутті ними важливих для життя в дорослому світі стевотипізованих знань, умінь, навичок. Набуття гендерної ідентичності та засвоєння певного типу стевотипізованої поведінки активізують такі важливі психологічні механізми, як спрямування, моделювання, підкріплення та пізнання.

Спрямування. Суть цього механізму полягає в організації «жіночого» чи «чоловічого» навколишнього мікросередовища дітей. Дорослі створюють для дитини середовище, яке, на їхню думку, відповідає стевій належності. Так, для хлопчиків це передусім усе те, що вкручується, рухається, взаємодоповнюється: машинки, конструктори, які розвивають інструментальні навички, майстерність. Для дівчаток – це м'які, пухнасті, ніжні іграшки, які можна пригорнути, про які треба турбуватися, якими можна щось прикрасити. Вся дитяча індустрія ніби запускає підсвідомі механізми ідентифікації та диференціації задовго до того, як дитина навчиться усвідомлювати, чого від неї очікує гендерно структурований соціум.

Моделювання. Реалізується воно в засвоєнні нав'язуваних соціумом певних моделей статевої поведінки. Якщо до 5-ти років хлопчики із задоволенням імітують «жіночі види діяльності», то пізніше відмежовуються від них, адже сім'я, телепрограми, дитячі книги дають приклади для наслідування, визначають чоловічі та жіночі ролі.

Заохочення (підкріплення). Особливістю цього психологічного механізму є винагорода дитини за дотримання певного типу поведінки: похвала від батьків, учителів, інших дорослих. Це посилює ту поведінку, якої навчають дитину. Якщо дитина починає наслідувати поведінку іншої статі (наприклад, хлопчик одягає мамині туфлі на підборах, фарбує губи), то цей учинок отримує відповідну оцінку: «Хлопчикам це не личить!», «Хлопчики так себе не поводять!»).

Існує значна кількість агентів гендерної соціалізації, серед яких на першому місці знаходиться сім'я, система батьківських впливів на дитину, стиль сімейного виховання. На гендерний розвиток і гендерну самореалізацію дитини істотно впливають власні гендерні стереотипи та цінності батьків, їхні життєві сценарії, характер взаємовідносин у подружжі та між батьками й дітьми. Мабуть, з усіх сфер соціального життя людини сім'я є такою соціальною інституцією, в якій сутність гендерних стосунків проявляється найбільше. Тому без перебільшення можна сказати, що сім'я – це найголовніший агент гендерної соціалізації особистості. Адже, від того, яка система гендерних стосунків склалася в сім'ї, які гендерні стереотипи панують у системі її уявлень про чоловічі та жіночі

функції й ролі, залежить формування гендерних ролей дітей, розвиток їхньої гендерної ідентичності. Гендерні ролі батьків – найперший зразок гендерної поведінки для дітей, які часто будують власну гендерну ідентичність згідно з батьківськими моделями життя. Дуже часто діти повторюють життєвий сценарій своїх батьків, тому що в ранньому дитинстві маленька людина вирішила: «Буду таким, як тато (або такою, як мама)». Формуючи власний стиль стосунків з протилежною статтю, діти багато в чому копіюють ставлення батьків один до одного. Якщо досвід батьківських гендерних ролей обмежений чи недостатній (наприклад, у неповній сім'ї чи коли дитина виховується без батьків), це може призводити до певних дефектів у гендерному розвитку особистості дитини. Такі діти часто не отримують повноцінного досвіду міжгендерних стосунків, що може позначитись на формуванні гендерних ролей та гендерної ідентичності, спричинити проблеми при створенні в майбутньому власної сім'ї та у вихованні дітей. З іншої сторони, навіть у повних сім'ях є багато проблем, які негативно позначаються на гендерній соціалізації дітей. Авторитарність виховання, насильство й жорстокість у сім'ї призводять до численних деформацій гендерного розвитку, формують такі гендерні ролі, в яких закріплюються суспільні гендерні стереотипи, гендерна нерівність та інші викривлення гендерної структури суспільства.

Батьки, сім'я є первинним, проте не єдиним агентом гендерної соціалізації. Її здійснюють також дитячі освітні заклади, офіційні і неформальні інституції, однолітки, ЗМІ. Велике значення для гендерного розвитку має система громадського виховання, передусім

– школа. Залежно від того, які цінності прищеплює школа молодому поколінню, формуються ті чи інші гендерні ролі, гендерні сценарії чи інші моделі гендерної поведінки або стосунків статей. Фактично всі соціальні групи та відносини, в яких перебуває людина, дають особистісний досвід, який так чи інакше впливає на її гендерну ідентичність та соціалізацію.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

ВПРАВА «ВИБІР СТАТІ ВАШОЇ ДИТИНИ»

Ціль:

1) виявити припущення учасників/учасниць щодо дівчаток та хлопчиків;

2) проаналізувати, наскільки правдивими і глибинними є ці припущення.

Методика: учасникам/учасницям слід розповісти наступну історію. «Пара безуспішно намагається зачати дитину. Вони звертаються до цілителя, який говорить їм, що дитина народиться лише після того, як вони визначаться із бажаною для них статтю дитини».

Роздайте всім учасникам/учасницям аркуші паперу і запропонуйте уявити, що вони опинилися у цій ситуації. Попросіть учасників/учасниць написати статтю, яку вони обрали б для своєї дитини, на місці цієї пари.

Також попросіть учасників/учасниць написати причини, через які вони обрали цю статтю. Дайте їм кілька хвилин, потім зберіть записи. Перенесіть результати опитування на фліпчарт.

Порахуйте тих, хто мріє про сина та доньку. Зазначте причини. Ви можете згрупувати причини та спитати про, які причини відображають поширені гендерні стереотипи, що спостерігаються у суспільстві. Або навпаки – можна написати на фліпчарті причини, не об'єднуючи їх у групи «син»/«донька» та запропонувати учасникам самостійно визначити, які причини відповідають одній чи іншій статі.

Обговоріть з учасниками/учасницями кількість голосів на користь хлопців та дівчат, причини вибору та наслідки соціалізації у ставленні до хлопців та дівчат, що, в свою чергу, готує їх до відповідних ролей у суспільстві.

Час на виконання: 45 хвилин (5 хвилин на вибір статі, 10 хвилин на запис на фліпчарті, 30 хвилин на обговорення причин та їх наслідків для гендерних ролей).

Матеріали: фліпчарти, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Ця вправа є ефективним вступом до аналізу процесів соціалізації та концептуалізації гендерних ролей і стосунків між чоловіками та жінками.

Протягом обговорення вправи важливо поставити запитання: «Що Ви зрозуміли?», «Для чого ми робили цю вправу?» тощо.

ВПРАВА «ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ»

Ціль: ознайомитись із особливостями формування гендерних стереотипів у процесі соціалізації дитини.

Методика: ознайомитися із поглядами на психологічні властивості дівчаток і хлопчиків, які розміщені в лівій частині таблиці і, не дивлячись у праву її частину, знайти самостійно альтернативу судженням лівої частини таблиці. Звіртити свої погляди з науковими позиціями.

Час на виконання: 20–30 хвилин залежно від потреб групи.

Матеріали: таблиця з описом міфів та реальності щодо формування гендерних стереотипів у процесі соціалізації дитини представлені у роздатковому матеріалі 3 (Додаток 2).

Завершення: обговорення вправи.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ ІІІ

1. *Статева ідентичність* пов'язана з розділом людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням приналежності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується, насамперед, сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народження дітей тощо).

2. *Гендерна ідентичність* розуміється як суб'єктивне осмислення та внутрішнє переживання своєї гендерної ролі та відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, властивих для представників тієї чи іншої статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією); своєрідна єдність статевого самоусвідомлення і поведінки.

3. *Гендерна соціалізація* – процес засвоєння індивідом гендерної культури того суспільства, у якому він живе, своєрідне суспільне конструювання психологічних відмінностей між чоловічою і жіночою статями. Соціалізація статі – це своєрідний проект соціальної активності дитини як статевої істоти, гендерний сценарій її життя в майбутньому.

5. *Гендерно-рольова соціалізація* – це своєрідне засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, формування психологічних характеристик та якостей, які відповідають гендерним ролям.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Як співвідносяться поняття «ідентичність», «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність»?
2. Розкрийте поняття гендерної ідентичності.
3. Як співвідносяться поняття «соціалізація», «соціалізація статі» та «гендерна соціалізація»?
4. Розкрийте поняття гендерної соціалізації.
5. Назвіть основні інститути гендерної соціалізації в дитинстві.
6. Які особливості гендерної соціалізації у дорослому віці?
7. Чи припиняється процес гендерної соціалізації в зрілі, похилі роки»?
8. Чому дитячі та шкільні роки називають періодом народження чоловіка/жінки?
9. Чому сім'я (батьки), а не однолітки чи ЗМІ є провідним агентом гендерної соціалізації дитини?
10. Які соціальні інститути є найбільш важливими для формування особистості дошкільника, молодшого школяра, старшокласника, дорослої людини?
11. Наскільки відрізняються ролі чоловіка та жінки у сюжетах дитячих казок? Якими вчать бути дівчаток і хлопчиків казки?
12. Які гендерні знання отримують діти у дитячому садочку і школі?
13. Чи відрізняються підходи до виховання та навчання дівчаток і хлопчиків?
14. Чи можна, змінивши контекст виховання, навчити чоловіків і жінок поводитись всупереч природних відмінностей між статями?

15. Поділ навчальних груп за статтю є корисним чи шкідливим рішенням стосовно розвитку молодого людини?

16. Яку роль відіграють у гендерній соціалізації дитяча література, ЗМІ, батьки, однолітки?

17. Які важливі психологічні механізми активізують набуття гендерної ідентичності та засвоєння певного типу статево типізованої поведінки?

18. Розрийте поняття гендерно-рольова соціалізація особистості.

19. Які основні положення З. Фрейда стосовно природи чоловічої та жіночої статі?

20. Як розглядає стать в аналітичній психології К. Юнг? Розкрийте значення понять Аніми та Анімуса як архетипових фігур колективного несвідомого.

МОДУЛЬ IV

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч *гендерних стереотипів*. Ще з раннього дитинства малеча чує від своїх батьків, родичів, вихователів: «Це не гарно, це не личить дівчинці (хлопчиківі)»; «Не плач, хлопчики не плачуть!»; «Не бийся, дівчатка так не поводяться!». З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них).

Таким чином, на природні диференціально-психологічні відмінності між чоловіками і жінками накладаються стереотипні статево рольові моделі поведінки, наявні у суспільній свідомості. Ці суспільні моделі існують не просто як система поглядів на норми гендерної поведінки. Вони діють як соціальні експектації, установки, очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, стандартами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими (в архаїчних суспільствах за порушення статево-гендерної ідентичності та інші відхилення від суспільних стандартів

винних карали вигнанням або навіть ще більш суворішими покараннями), проте в сучасному суспільстві подібні санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат – людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути подібних неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерної поведінки.

Таким чином, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні негативно впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх особистісну, соціальну чи професійну самореалізацію.

Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно з тими ж стереотипами, нормативно бажаною є активність поза межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність.

Згідно з таким розмежуванням важливою умовою самореалізації для жінки вважається успішний і своєчасний шлюб. Жінка, яка не створила сім'ї, оцінюється суспільною думкою як невдаха, її часто називають «старою дівою». Чоловіка, який ніколи не одружувався, ніхто не називає невдахою, і для нього немає відповідного принизливого прізвиська. Однак, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, часто зі статусом у суспільстві. Тому, якщо з віком чоловік не здобув значних професійних досягнень, має

низький соціальний статус – це також може вважатися рівнозначним його життєвому неуспіхові.

Такі стереотипи негативно впливають на свідомість дитини, підлітка, що тільки починає свої перші кроки у дорослому суспільному житті. Отож, дівчатка часто виростають із переконанням, що вони не зможуть бути такими ж цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки та що їх єдине покликання – це створення сім'ї, народження дітей. Подібні судження негативно впливають і на рівень самооцінки, і на рівень мотивації досягнення та певною мірою «виправдовують» той факт, що серед жіночих дуже мало лідерських ролей (тим менше, чим вищий статус такої ролі). За результатами деяких досліджень, дівчатка в школі мають нижчі оцінки з математики, ніж хлопчики, не тому, що в них гірші математичні здібності, а тому, що мають занижену самооцінку в цій сфері і стикаються з відповідними очікуваннями педагогів.

Однак, не слід вважати, що на труднощі гендерної соціалізації наражаються лише жінки. Хлопчик у процесі гендерного розвитку зустрічається з численними проблемами, насамперед пов'язаними з визнанням в оточенні однолітків, з лідерством, конкуренцією, суперництвом тощо. Якщо для дівчинки проблема лідерства полягає в тому, що вона, з погляду суспільних стереотипів, не повинна до нього прагнути, то для хлопчика – навпаки. Суспільна думка змушує хлопчика вважати лідерство невідомою цінністю свого буття. Чоловік, не реалізований у сфері лідерства, тією ж громадською думкою вважається менш компетентним, ніж чоловік з високим соціальним статусом, інколи – навіть невдахою. Для хлопчика

прагнення відповідати взірцям маскулінності (крім влади, це необхідність бути сильним, мужнім, хоробрим, компетентним, емоційно стриманим тощо) є не стільки внутрішньою потребою, скільки суспільною нормою, і невідповідність їй спричинює критичніше ставлення до нього, ніж для дівчинки – невідповідність стандартам фемінності. Особливі вимоги висуваються до чоловіка в сфері інтимних стосунків, наприклад, завжди мати потенцію (для порівняння – жінка таких проблем практично не має).

Гендерні стереотипи (грецьк. Stereos – твердий і typos – відбиток) – спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно означені полярні за знаком оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають до певного ставлення.

Функціонують гендерні стереотипи як стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче». Поведінку, яка узгоджується з прийнятим в суспільстві розподілом гендерних ролей, називають *статевотипізованою*. Така поведінка відповідає генералізованому, узагальненому уявленню про «типово» жіночу (фемінну) і «типово» чоловічу (маскулінну) поведінку.

Гендерні стереотипи виражають сприйняття, оцінку людини як представника певної статі через поширення характеристик певної статевої групи на всіх її представників без критичного усвідомлення можливих індивідуальних відмінностей.

Отже, гендерні стереотипи є набором загальноприйнятих норм і суджень про становище жінок і чоловіків, норм їхньої поведінки, мотивів, потреб. Вони часто диктують, приписують чоловікам і

жінкам певні психологічні якості, норми поведінки, рід занять, професії тощо, часто ускладнюють оптимізацію процесів у сфері гендерних стосунків.

Типи гендерних стереотипів.

За змістом гендерні стереотипи поділяють на чотири групи.

1. Стереотипи маскулінності/фемінності. Чоловікам і жінкам приписують певні психологічні якості, особливості поведінки. Якості, які асоціюються з чоловіками, називають інструментальними, оскільки вони характеризують чоловіків як діячів, що впливають на світ. Якості, що асоціюються з жінками, називають експресивними, бо вони характеризують емоційне функціонування жінок у сім'ї, ставлення до дітей, чоловіка. Чоловіки і жінки здебільшого погоджуються з тим, що інструментальні якості властиві чоловікам, експресивні – жінкам (див. таб. 1.).

2. Стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці статей. Сферою жінок вважається емоційна, експресивна діяльність, у якій визначальними є опікуючий, виконавчий та обслуговуючий компоненти. Інструментальну сферу діяльності, яку характеризує творча, керівна, результативна праця – приписують чоловікам.

3. Стереотипи, які закріплюють сімейні та професійні ролі відповідно до статі. Головними соціальними ролями жінок вважають сімейні (мати, господиня), чоловіків – професійні (керівник, шеф). Чоловіків оцінюють за професійними успіхами, соціальним статусом, а жінок – за господарськими вміннями, наявністю сім'ї та дітей.

4. Стереотипи, пов'язані з привабливістю, критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки.

Наприклад, він – суцільна сила м’язів, вона струнка і тендітна. Маскулінність і фемінність є нормативними уявленнями про соматичні, психічні та поведінкові особливості жінок і чоловіків.

Таблиця 1.

Стереотипні уявлення про якості чоловіків і жінок

ЧОЛОВІКИ	ЖІНКИ
Емоційно витримані	Емоційно вразливі
Орієнтовані на працю в суспільстві	Орієнтовані на дім і сім’ю
Непохитні	Легко навіювані
Ділові	Працелюбні, старанні
Розуміються на техніці	Розуміються в мистецтві
Реактивні в гніві	Делікатні
Поводять себе як лідери	Схильні поступатись владою іншим
Самовпевнені	Потребують похвали
Егоїстичні	Здатні до самозречення
Раціональні	Чуттеві, інтуїтивні
Принципові	Гнучкі у оцінках
Мовчазні	Балакучі
Суворі	Співчутливі
Рішучіші	Обережніші, лякливі
Впевнені у собі	Невпевнені у собі
Агресивні	Жалісливі
Активні	Виконавчі
Замкнені	Комунікабельні
Індивідуалісти	Колективістки
Логічний тип мислення	Образний тип мислення
Схильність до новаторства	Дотримання правил
Узагальнення	Аналіз

Сприйняття вцілому	Увага до деталей
Практичність	Романтизм
Мотив досягнення успіху	Мотив налагодження стосунків з оточуючими

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

ВПРАВА «СИМПАТІЯ ДО ПРОТИЛЕЖНОЇ СТАТІ»

Ціль: виявити негативні та позитивні ролі.

Методика: Запропонуйте учасникам/учасницям об'єднатися у пари (жінка – чоловік, якщо це можливо). Запропонуйте кожному учаснику/учасниці подумати про особу протилежної статі, яка йому/їй подобається. Учасник/учасниця має розповісти партнеру/партнерці про якості, які йому/їй подобаються. Учасники/учасниці розповідають групі про ті якості, які описали їх партнери/партнерки.

Запишіть на фліпчарті ці якості, розділивши їх на дві колонки під заголовками «чоловіки» та «жінки».

Проаналізуйте якості жінок та чоловіків. Виявіть стереотипи та обговоріть із групою.

Час на виконання: 40 хвилин (5 хвилин на роботу в групі, 20 хвилин на розповідь, 15 хвилин на обговорення).

Матеріали: фліпчарт, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Запропонуйте учасникам/учасницям подумати про представника/представницю протилежної статі, який/яка знаходиться на відстані від них і, можливо, є менш загрозливим/загрозливою, наприклад, відомі особистості, історичні постаті тощо. Допоможіть «розтопити кригу» та створити атмосферу, в якій немає ворожості, аби група почала говорити про жінок і чоловіків та думати про гендерні питання вже на початку тренінгу.

Ця вправа може привести до двох протилежних результатів:

1) гендерних стереотипів, але викриття цих стереотипів допомагає їх подолати;

2) учасники можуть описати якості, які вони не часто знаходять.

У будь-якому випадку необхідно прийти до висновку, що немає «типово чоловічих» чи «типово жіночих» якостей.

Завершення: обговорення вправи.

ВПРАВА «СТЕРЕОТИПИ: ЗІЗНАННЯ»

Ціль: висловити ставлення щодо власних статевих ролей.

Методика: розділіть аудиторію на невеликі змішані групи з п'яти осіб (по можливості). Поясніть, що «у будь-якій життєвій ситуації є переваги і недоліки: зараз є можливість висловити деякі наші особисті почуття щодо того, як це – бути чоловіком чи жінкою».

Попросіть кожного учасника/учасницю особисто завершити речення: «Іноді я радий/рада, що я чоловік/жінка, адже...».

Попросіть учасників/учасниць *назвати якомога більше переваг, пов'язаних з тим, щоб бути чоловіком/жінкою.*

Потім запропонуйте кожному учаснику/учасниці завершити речення:

«Іноді я не хотіла/хотів би бути жінкою/чоловіком, адже...»

Тепер учасники/учасниці мають *назвати якомога більше недоліків, пов'язаних з тим, щоб бути жінкою/чоловіком.*

Попросіть кожного учасника/учасницю групи протягом трьох хвилин ознайомити інших зі своїм переліком.

Час на виконання: 45 хвилин (20 хвилин на роботу в групі та 25 хвилин на обговорення).

Матеріали: фліпчарти та маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Запропонуйте кожній групі розглянути такі питання для обговорення:

– Чи було складніше скласти якийсь з цих переліків? Якщо так, то який саме?

– Що Ви відчуваєте, коли чуєте переліки інших учасників/учасниць?

– Що Ви відчуваєте, коли чуєте твердження про свою стать від представників протилежної статі?

– Чи є в Вас бажання заперечувати які-небудь з цих тверджень?

– Наскільки ці переліки вільні від стереотипів?

У ширшій групі запитайте, чого учасники/учасниці навчилися під час виконання цієї вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Зазначені питання також можна розглядати усією групою у процесі спільної роботи. Це може бути особливо важливим у тих випадках, коли група є незбалансованою за статтю, і необхідно, щоб представники однієї статі почули думки іншої, а неточності і стереотипи були поставлені під сумнів (наприклад, коли чоловік говорить, що іноді хотів би бути жінкою, адже тоді він міг би не працювати).

ВПРАВА «ТРАДИЦІЙНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЧОЛОВІКА І ЖІНКУ»

Ціль: дати можливість групі за короткий термін досягнути нову інформацію та, спираючись на надані факти, зробити висновки.

Методика: поділіть навпіл великий аркуш паперу. На одній половинці напишіть «жінка», на іншій – «чоловік». Коротко нагадайте групі правила мозкового штурму, а потім запропонуйте перелічити всі ті слова, які зазвичай характеризують жінок (наприклад: ніжна, тендітна, лагідна, вродлива...). До списку додайте слово «мати». Відповідно заповнюється друга половина. Зрозумілою, що там ви додасте (якщо цього не зробить група) слово «батько».

Після заповнення обох колонок візьміть і замініть «заголовки» – закресліть слово «жінка» і напишіть «чоловік»; відповідно замініть в іншій колонці слово «чоловік» на «жінка». Група має визначити, чи зміняться від цього характеристики. Підведіть групу до того, що всі

характеристики, окрім слів «мати» та «батько», залишаться незмінними.

Час на виконання: 15 хвилин.

Матеріали: фліпчарти та маркери.

Завершення: обговорення вправи.

ВПРАВА «АНАЛІЗ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ»

Ціль: з'ясувати, які стереотипи є найбільш поширеними.

Методика: використайте метод незакінчених речень, завершення яких може проектувати справжнє ставлення до типових гендерних якостей і моделей поведінки чоловіків і жінок.

Час на виконання: 15-20 хвилин.

Матеріали: фліпчарти та маркери, листки паперу А4 формату, перелік незакінчених речень представлений у роздатковому матеріалі 4 (Додаток 3).

Завершення: обговорення вправи.

ВПРАВА «ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ»

Ціль: ознайомитись із змістом поширених гендерних стереотипів.

Методика: ознайомитися із поглядами на психологічні властивості жінок і чоловіків, які розміщені в лівій частині таблиці і, не дивлячись у праву її частину, знайти самостійно альтернативу

судженням лівої частини таблиці. Звіртити свої погляди з науковими позиціями.

Час на виконання: 20–30 хвилин залежно від потреб групи.

Матеріали: таблиця з описом міфів та реальності щодо гендерних стереотипів представлені у роздатковому матеріалі 5 (Додаток 4).

Завершення: обговорення вправи.

МЕТОДИКА «Я – ЖІНКА/ЧОЛОВІК»

Ціль: визначити ступінь підвладності гендерному стереотипу.

Методика: учасникам пропонується відповісти на запитання методики, співвіднести свої відповіді з ключем опитувальника та визначити рівень підвладності гендерному стереотипу.

Час на виконання: 30 хвилин (10 хвилин на відповіді опитувальника, 10 хвилин на аналіз результатів та 10 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 6 (Додаток 5).

Завершення: обговорення вправи.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ IV

1. *Гендерні стереотипи* (грецьк. Stereos – твердий і typos – відбиток) – спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно означені полярні за знаком оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають до певного ставлення. Ці суспільні моделі існують не просто як система поглядів на норми гендерної поведінки. Вони діють як соціальні експектації, установки, очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини та здатні негативно впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх особистісну, соціальну чи професійну самореалізацію.

2. Функціонують гендерні стереотипи як стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче». Поведінку, яка узгоджується з прийнятим в суспільстві розподілом гендерних ролей, називають *статевотипізованою*. Така поведінка відповідає генералізованому, узагальненому уявленню про «типово» жіночу (фемінну) і «типово» чоловічу (маскулінну) поведінку.

3. Типи гендерних стереотипів.

За змістом гендерні стереотипи поділяють на чотири групи:

1. Стереотипи маскулінності/фемінності.
2. Стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці статей.
3. Стереотипи, які закріплюють сімейні та професійні ролі відповідно до статі.
4. Стереотипи, пов'язані з привабливістю, критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте поняття гендерні стереотипи.

2. Охарактеризуйте основні гендерні стереотипи.

3. Які, на Вашу думку, особливості сучасного українського чоловіка?

4. Які, на Вашу думку, особливості сучасної української жінки?

5. Чи вірно, що жінки більш агресивніші, ніж чоловіки?

Аргументуйте відповідь.

6. Чи вірно, що чоловіки більш емоційніші, ніж жінки?

Аргументуйте відповідь.

7. Що можна назвати традиційними уявленнями про мужність?

Який стереотип мужності та образ «Я» у підлітків?

8. Охарактеризуйте стереотипи маскулінності/фемінності.

9. Охарактеризуйте стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці статей.

10. Охарактеризуйте стереотипи, які закріплюють сімейні та професійні ролі відповідно до статі.

11. Охарактеризуйте стереотипи, пов'язані з привабливістю, критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки.

12. Розкрийте поняття статево типізована поведінка.

МОДУЛЬ V
ГЕНДЕРНІ РОЛІ.
ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВІ КОНФЛІКТИ ОСОБИСТОСТІ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Гендерно-рольова поведінка людини має свою історію. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються та формуються залежно від багатьох умов і чинників протягом усього людського життя. Цей розвиток має свої закономірності та суперечності. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя та стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевої поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одними із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна) соціалізація та гендерна ідентифікація (ці процеси більш детально розглядалися у модулі III).

Гендерні ролі – зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю; сукупність загальноприйнятих норм і правил поведінки людей в конкретній ситуації. Гендерні ролі відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються з часом.

Так звана, традиційна сім'я побудована на домінуванні однієї статі, як правило, чоловічої, на чіткому розподілі ролей і видів діяльності, згідно з яким чоловік матеріально забезпечує добробут сім'ї, утримує дружину й дітей, а дружина виховує дітей, веде домашнє господарство й у всьому підпорядковується чоловікові.

У громадській думці утвердився чіткий розподіл сімейних ролей між чоловіком і жінкою: «слабка» стать опікує, доглядає, виховує, а «сильна» – заробляє, утверджується професійно, керує.

Протиставлення сімейних ролей зумовлене історичним розподілом праці між чоловіком і жінкою в доіндустріальний період, який закріпив за чоловіком функції захисника, володаря засобів матеріального виробництва, за жінкою – хранительки, берегині сімейного вогнища. У цьому закорінений і традиційний розподіл гендерних ролей: чоловік – господар, здобувач, захисник сім'ї; дружина – послужниця, вихователька, берегиня.

Сакраментальне розуміння психології статей (світ чоловіків – предметно-інструментальний, світ жінок – емоційно-експресивний як зазначалось вище) продовжує панувати в поглядах на їхнє призначення в сім'ї та суспільстві. Такий розподіл сімейних і суспільних ролей відповідав взаєминам статей у традиційній патріархальній (грец. *pater* – батько, *arhe* – влада) сім'ї, де чоловік мав необмежену владу над усіма іншими членами родини. Таку сім'ю називають ще *домінаторною* (лат. *dominor* – паную), що загалом свідчить про домінування і підпорядкування сімейного життя особі чоловічої статі, проте авторитаризм може походити і від жінки, тобто може бути матріархальним.

Думки щодо зміни традиційних гендерних ролей з'явилися з початком розвитку індустріального суспільства, який супроводжувався звільненням жінок з-під патріархального впливу внаслідок їх включення у сферу суспільного виробництва. Зміни в психології жіноцтва відбулись завдяки досягненню економічної незалежності, підвищенню їх фахового, освітньо-культурного рівнів. Динаміка соціального статусу жіноцтва викликала потребу в зміні соціально-психологічних засад функціонування суспільства, розвитку партнерських стосунків з чоловіком. Ці соціально-економічні зміни зумовили появу та поширення нового типу сім'ї та *партнерських, егалітарних* (франц. *egalite* – рівність, поціноване «Я») подружніх стосунків (див. табл. 2).

Таблиця 2.

**Нормативні засади гендерних ролей
традиційної та егалітарної сім'ї**

Домінаторна (традиційна) сім'я	Партнерська (егалітарна) сім'я
Нерівномірний розподіл влади, зловживання нею	Авторитет кожного, кооперативне використання влади
Керівництво, базоване на силі	Керівництво, базоване на авторитеті
Ригідність гендерних ролей	Взаємозамінність гендерних ролей
Статевотипізовані родинні обов'язки та гендерна сегрегація інтересів	Гнучкість розподілу сімейних обов'язків та видів діяльності з відповідним розмежуванням інтересів
Суворі правила родинного життя	Лабільність правил родинного життя
Деструктивний спосіб розв'язання конфліктів	Конструктивний спосіб розв'язання конфліктів

Невдачі та помилки приховуються, засуджуються, зазнають обструкції, довго пригадуються	Невдачі та помилки не приховуються, обговорюються без дорікань, прощаються, забуваються
Відсутність поваги до приватних справ, особистих таємниць, тотальна підконтрольність поведінки	Повага до приватних справ, особистих таємниць, невторчання в інтимний світ без запрошення
Почуття незахищеності, підпорядкованості, самотності, переживання провини, тривожності, депресії	Сприйняття сім'ї як найбезпечнішого місця, де набувається впевненість у собі, зникають сумніви, тривожність, покращується настрій
Закритість сімейного життя, подружніх стосунків від суспільного життя	Відкритість сімейного життя для соціуму, активне включення подружжя в суспільне життя
Виховання дітей в умовах гіперконтролю, підпорядкованості, звітності, слухняності	Виховання в умовах розширення автономії дитини, її самовизначення, повноправної участі в прийнятті колективних рішень

Ролі батька/матері є центральними гендерними ролями у процесі соціалізації дітей традиційної сім'ї, в якій батько виконує предметно-інструментальні, а мати – емоційно-експресивні ролі. Побудова сімейних стосунків на засадах егалітарності вимагає від особистості здатності до взаємозамінності статевих ролей, гнучкості поведінки, самодостатності, інтернальності локусу контролю, здатності до рефлексії.

Переважає більшість чоловіків і жінок різного віку, стажу подружнього життя орієнтована на партнерські стосунки у шлюбі й поза ним, однак тільки одиницям вдалося вибудувати їх. Попри те, рольові очікування та розподіл ролей у сучасних сім'ях значно

змінилися порівняно з традиційною моделлю, егалітаризація сімейних ролей значно відстає від зростаючої активності жінок у соціальній сфері.

Слід зазначити, що прихильники традиційного виховання спираються на тезу: «Немає просто людини, а є тільки чоловік і жінка». Прихильники ж егалітарного дотримуються принципу: «Немає тільки жінки або чоловіка, а є просто людина, особистість». Таким чином, на їх думку, творення міжособистісних стосунків у сім'ї має здійснюватися на засадах психологічної рівності особистостей чоловіка і жінки. Це означає, що за домашні, побутові справи береться у сім'ї той, хто на даний момент є менш зайнятим. Статева належність не має значення. Отже, основою егалітарної гендерної поведінки є взаємозамінність статей у реалізації господарських, побутових, виховних функцій сім'ї.

Як свідчать дослідження, і молодь, і дорослі, і літні люди орієнтовані на партнерство статей у шлюбі й поза ним. Виховання на традиційних статевотипізованих гендерних взірцях розвиває обмежені соціальні вміння та навички, які ускладнюють повноцінну реалізацію особистості.

Невідповідність суспільним нормам, що висуваються до гендерних ролей та відповідним цінностям створює значні суперечності між гендерними ролями людини, її гендерною ідентичністю та соціальними очікуваннями до стандартів гендерних ролей. Такі суперечності проявляються як різноманітні *гендерно-рольові конфлікти особистості*.

Гендерно-рольовий конфлікт найчастіше відбувається як розбіжність між суспільними стереотипами гендерної ролі (тобто традиційними уявленнями про гендерну роль) і реальними потребами людини. Наприклад, є стереотип, згідно з яким чоловіки повинні проявляти невисоку емоційність і самі справлятися з власними емоційними проблемами. Якщо чоловік слідує стереотипу, в нього виникає внутрішній гендерно-рольовий конфлікт, вступаючи в суперечності з власними потребами в емоційних проявах і психологічній підтримці; якщо поведінка чоловіка йде всупереч стереотипам, він ризикує ув'язатися в зовнішній гендерно-рольовий конфлікт з найближчим оточенням, яке може вважати його недостатньо мужнім, сильним. Відчуваючи на собі тиск цього та інших стереотипів, чоловік постійно перебуває в стані гендерно-рольового стресу.

Типовими для чоловіка способами реагування на депресію є ігнорування проблеми й алкоголь. Це є, наприклад, однією з причин того, що на сеанси психотерапевтів і в терапевтичні групи приходять в 5 разів менше чоловіків, ніж жінок.

Водночас реальна потреба в психологічній допомозі в чоловіків не менша, ніж у жінок, про що свідчить, наприклад, високий відсоток самогубств серед чоловіків, коротша, ніж у жінок, тривалість життя, значний відсоток саме чоловіків серед пацієнтів психіатричного стаціонару тощо. Дослідник гендерно-рольового конфлікту О'Ніл вважає, що однією з найбільш істотних характеристик чоловічих гендерних ролей є «страх фемінності», який проявляється в гомофобії

(страхові проявляти форми поведінки, властиві гомосексуалістам), обмеженні емоційності й інших проявах гендерних стереотипів.

Для жінок найбільш типовими формами гендерно-рольового конфлікту є ті, що пов'язані із суспільними стереотипами про менші, ніж у чоловіків, професійні можливості, про нижчі лідерські здібності, що створює для них значні труднощі професійної самореалізації. Ще одним стереотипом, що заважає жіночій самореалізації, є стереотип про те, що домашнім господарством повинна займатись переважно жінка. Слідуючи цим стереотипам, жінки часто мають подвійне навантаження, одночасно працюючи, ведучи домашнє господарство та виховуючи дітей. Як результат – в них виникають серйозні суперечності у виконанні професійних і сімейних ролей, вони потрапляють у ситуації рольового конфлікту та рольового перевантаження. Суспільні стереотипи також висувають вищі вимоги до зовнішності жінок, порівняно з чоловіками. Обов'язок постійно привабливо виглядати, посилений засобами масової інформації, рекламою, кінопродукцією, що суперечить життєвим реаліям та може стати джерелом гендерно-рольових конфліктів.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

ВПРАВА «ІСТОРІЯ ГАННИ ТА ІВАНА»

Ціль: здійснити порівняльний аналіз життя жінок та чоловіків.

Методика: попросіть учасників/учасниць групи стати у коло та поясніть, що вони будуть складати біографії двох уявних людей – спочатку Ганни, а потім Івана.

Дайте одному учаснику/учасниці м'яч та попросіть його/її швидко кинути цей м'яч іншому учаснику/учасниці. Той/та, хто спіймав м'яч, повинен розповісти щось про життя Ганни, розпочинаючи з її народження, умови життя, її діяльність та прагнення, досягнення та нарешті смерть. Потім група має повторити цю ж гру, розповідаючи про життя Івана.

Протягом гри занотуйте (або вам може допомогти записувати асистент тренера/тренерки) на фліпчарті важливі моменти біографій для подальшого обговорення.

Усією групою обговоріть життя Ганни та Івана від початку до кінця, їх ролі та досягнення.

Час на виконання: 45 хвилин (15 хвилин на створення біографій та 30 хвилин на обговорення).

Матеріали: м'яч, фліпчарти, маркери.

Завершення: обговорення вправи.

Обговорити, яким чином створюються ролі чоловіків та жінок з моменту їх народження.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

У цій вправі м'яч слід перекидати дуже швидко, аби учасники/учасниці давали спонтанні відповіді і говорили те, що спадає на думку у той чи інший момент. Це – енергійна вправа, яка дозволяє змінювати темп тренінгу і змушує учасників/учасниць рухатися.

Не слід давати уявним персонажам імена Ганна та Іван, якщо на тренінговому занятті реально присутні особи з такими іменами. У цьому випадку імена уявних персонажів краще змінити на інші.

ВПРАВА «ІСТОРІЯ МАРІЇ»

Ціль: покращити обізнаність про гендерні ролі та розвинути припущення щодо впливу цих гендерних ролей на те, чого жінки та чоловіки можуть досягти. Розглянути можливі сценарії досягнення успіху жінками.

Методика: розділіть групу на три – чотири маленькі підгрупи.

Напишіть у верхній частині фліпчарту таке речення: «У маленькому селі жила-була дівчинка, яку звали Марія». Поставте три крапки (...). У нижній частині фліпчарту напишіть речення: «... І Марія стала керувати цією країною».

Запропонуйте підгрупам вигадати історію, щоб заповнити прогалину між цими двома реченнями, вибравши для оповіді одну з наступних форм: казка, п'єса, пантоміма, газетна стаття, інтерв'ю,

комікси, пісня, вірш, танок чи гра з визначеним початком та завершенням.

Час на виконання: 60 хвилин: 10 хвилин на створення історії, 15 хвилин на презентацію та 35 хвилин на обговорення.

Матеріали: фліпчарти, маркери, листки паперу А4 формату.

Завершення: обговорення вправи.

Увага звертається на наступні запитання:

- Чи ця історія відбувається в Україні? Чому?
- Яку роль відіграють в успіху Марії чоловіки?
- Яким чином дівчата/жінки можуть досягти успіху в Україні?
- Що і хто допомагає і що та хто заважає Марії досягати успіху?
- Це реальність, майбутнє чи минуле?
- Наскільки багато використано «надприродних» чинників?
- Чи реально в Україні жінці досягти успіху?
- Що для цього потрібно?

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Обговорення відбувається після кожної презентації.

Більшість підгруп обирає казку. Обговоріть з підгрупою, чому вони обрали саме казку.

ВПРАВА «ЖИТТЯ ПРОТЯГОМ ДОБИ»

Ціль: покращити обізнаність про гендерні ролі та розвинути припущення щодо впливу цих гендерних ролей на повсякденне життя

чоловіків та жінок. Проаналізувати тип сім'ї (традиційна чи егалітарна).

Методика: допоможіть учасникам/учасницям об'єднатися у маленькі підгрупи по три-чотири особи.

Попросіть підгрупи уявити один будній день з життя дружини та чоловіка кожної соціальної групи в певну пору року на вибір підгрупи (наприклад, подружжя «робітник заводу – домогосподарка з Західної України», «шкільний вчитель – медсестра з Києва», подружжя фермерів з Південної України тощо).

Використовуючи в якості моделі графік доби з роздаткового матеріалу 5, запропонуйте групі відобразити на фліпчарті те, чим займаються жінки та чоловіки у домогосподарстві протягом 24 годин (необхідно описати звичайний робочий день).

Під час загального обговорення в групі допоможіть учасникам/учасницям визначити спільні елементи графіків, представлених на фліпчартах.

Час на виконання: 50 хвилин (20 хвилин на підготовку, 10 хвилин на ознайомлення з графіками один одного та 20 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: фліпчарти, маркери, роздатковий матеріал 7 (Додаток 6).

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Попросіть підгрупи включити до графіку всі види діяльності, навіть ті, що, зазвичай, не сприймаються як робота, наприклад, годування груддю, в'язання, перегляд телевізору, громадські заходи, читання преси.

Незважаючи на дуже значні відмінності у повсякденному житті різних груп, зазвичай простежуються наступні спільні риси:

- Жінки і чоловіки займаються досить різними справами протягом дня.
- Хатні або домашні обов'язки (т.зв. домашня праця) жінок значно відрізняються від обов'язків чоловіків.
- Жінки, зазвичай, працюють довше.
- Жінки виконують більш різноманітні задачі, іноді роблять кілька справ одночасно.
- Домашня праця жінок, зазвичай, зосереджена вдома, тоді як домашня праця чоловіків часто винесена за межі дому (обов'язки по ремонту автомобіля, викидання сміття тощо).
- Чоловіки мають більше дозвілля.
- Жінки менше сплять.

МЕТОДИКА «ОРІЄНТАЦІЯ НА ТРАДИЦІЙНІ ЧИ ЕГАЛІТАРНІ СТОСУНКИ»

Ціль: визначити особливості своєї орієнтації на традиційні чи егалітарні стосунки.

Методика: учасникам пропонується відповісти на запитання методики, співвіднести свої відповіді з ключем опитувальника та визначити рівень орієнтації на традиційні чи егалітарні стосунки.

Час на виконання: 30 хвилин (10 хвилин на відповіді опитувальника, 10 хвилин на аналіз результатів та 10 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 8 (Додаток 7).

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Слід проаналізувати зміст з точки зору прихильності до традиційних та егалітарних гендерних орієнтацій.

ВПРАВА «ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА»

Ціль: розуміння гендерних ролей чоловіків і жінок.

Методика: допоможіть групі сформувати три команди. Роздайте командам по аркушу ватману та по два маркери різного кольору.

Кожна команда має виконати два завдання: розділити аркуш навпіл і на одній половині одним кольором написати відповіді на перше завдання, а на другій половині – на друге завдання.

Завдання командам:

1) опишіть, як ви уявляєте жінку, яка її роль, її пріоритети в житті: робота, освіта, друзі, дім (сім'я, діти, родина), громадська діяльність, дозвілля.

2) опишіть, як ви уявляєте чоловіка, яка його роль, його пріоритети в житті: робота, освіта, друзі, дім (сім'я, діти, родина), громадська діяльність, дозвілля.

При цьому перша команда буде описувати жінку й чоловіка двісті років тому, друга команда – сьогоднішніх, а третя – через двісті років. Одна особа від кожної команди презентує роботу своєї малої групи.

Час на виконання: 15-20 хвилин.

Матеріали: фліпчарти, маркери.

Завершення: обговорення вправи.

Питання для обговорення:

- Які Ваші враження від виконаної роботи?
- В якому суспільстві Ви хотіли б жити з цих трьох? Чому?
- Яку користь принесла Вам ця вправа?

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Підсумок. Отже, гендерні ролі чоловіків і жінок залежать не від того, що ви народилися дівчиною чи хлопцем, а від того, в який час і в якій країні ви народилися дівчиною чи хлопцем. Те, що здавалося дивним і неможливим сто років тому, стає звичним і правильним сьогодні. Ми не вибираємо, в який час народитися. Проте, ми можемо вибрати свою поведінку, яка в будь-який час має базуватися на повазі до прав людини, до рівності людей, до захисту людей від гендерної дискримінації та насильства.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ V

1. *Гендерні ролі* – зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю; сукупність загальноприйнятих норм і правил поведінки людей в конкретній ситуації. Гендерні ролі відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються з часом.

2. Розподіл сімейних і суспільних ролей, що відповідає взаєминам статей у *традиційній патріархальній сім'ї* (грец. pater – батько, arche – влада), де чоловік має необмежену владу над усіма іншими членами родини називають ще домінаторною (лат. dominor – паную), що свідчить про домінування і підпорядкування сімейного життя особі чоловічої статі. Проте авторитаризм може походити і від жінки, тобто може бути матріархальним.

3. Основою нового типу сім'ї – *партнерської, егалітарної* (франц. egalite – рівність, поціноване «Я») є творення міжособистісних стосунків на засадах психологічної рівності особистостей чоловіка і жінки, подружніх стосунків, взаємозамінність статей у реалізації господарських, побутових, виховних функцій сім'ї.

4. Невідповідність суспільним нормам, що висуваються до гендерних ролей та відповідним цінностям створює значні суперечності між гендерними ролями людини, її гендерною ідентичністю та соціальними очікуваннями до стандартів гендерних ролей. Такі суперечності проявляються як різноманітні *гендерно-рольові конфлікти особистості*.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте поняття гендерної ролі.
2. Назвіть проблеми чоловічих ролей?
3. Назвіть переваги та недоліки традиційної чоловічої ролі.
4. Якими є проблеми жіночих ролей?
5. Сучасні чоловічі та жіночі ролі взаємодоповнюють чи взаємопідмінюють одна одну?
6. Яку особливість гендерної поведінки відображає відомий вислів «Сила жінки в її слабкості»?
7. Відхилення від гендерної ролі часто сприймають люди як доказ гомосексуальності. Чим пояснити таке сприйняття?
8. Охарактеризуйте розподіл сімейних і суспільних ролей, що відповідає взаєминам статей у традиційній патріархальній сім'ї.
9. Охарактеризуйте розподіл сімейних і суспільних ролей, що відповідає взаєминам статей у партнерській, егалітарній сім'ї.
10. Як змінюються внутрішньосімейні стосунки у сучасній українській родині? Чи відрізняються моделі гендерної поведінки, які пропонує традиціоналістське та постіндустріальне суспільство?
11. Розкрийте поняття гендерно-рольові конфлікти особистості.

МОДУЛЬ VI

ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Принцип рівності вважається одним з найважливіших у сфері людських прав та визнається як загальне право людських істот. Рівність передбачає відсутність дискримінації, тому принципи рівності і відсутності дискримінації є взаємодоповнюючими та взаємозумовленими.

Дискримінація розуміється як будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав. Поняття охоплює виключення або обмеження можливостей для членів певної групи відносно можливостей інших груп.

У міжнародних конвенціях з прав людини передбачається, що країна, що ратифікувала їх, повинна шанувати і забезпечити всім людям, що перебувають на її території й у межах її юрисдикції, права людини без будь-яких відмінностей, таких як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політична позиція чи точка зору, національне чи соціальне походження, майновий стан, місце народження і походження за народженням або інший статус.

Виділяють дві основні форми дискримінації:

1. de jure (або правова), закріплена в законах;
2. de facto (або неофіційна), що вкоренилася в соціальних звичаях та традиціях.

Дискримінація *de facto* має місце в ситуаціях, де домінує певна група осіб, що користується перевагами стосовно меншості. На відміну від дискримінації *de jure*, що може бути ліквідована шляхом зміни законів, дискримінацію *de facto* знищити не просто. Дискримінація *de facto* існує тривалий час, тому що вона міцно пускає коріння у звичаї або соціальні інститути суспільства.

Однією із суттєвих перешкод на шляху розвитку людства є *гендерна нерівність*. Слід зазначити, що гендерна дискримінація притаманна всім суспільствам, незалежно від політичного устрою та рівня соціально-економічного розвитку і виражається в відмінних можливостях жінок і чоловіків щодо структур влади, сфери освіти, зайнятості та професійної діяльності, доходу та власності.

Формування гендерної соціально-економічної культури у суспільстві, поширення гендерних знань, реалізація ідей гендерної рівності сприяє ефективному використанню людського потенціалу як чоловіків, так і жінок, а отже, розширенню можливостей людського розвитку.

Гендерна нерівність як одна із проявів соціально-економічної диференціації населення зумовлює різні можливості самореалізації жінок та чоловіків у суспільстві. Як зазначалося вище, гендер – це категорія, яка відображає соціальну стать, соціально зумовлену конструкцію, що ґрунтується на біологічних відмінностях між чоловіками й жінками. Гендерна нерівність віддзеркалює відмінності у соціальних ролях, поведінці, ментальних характеристиках між чоловіками та жінками. Це певний соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості жінок і чоловіків у різних сферах

життєдіяльності – сім'ї, освіті, професійній діяльності, доступі до влади та економічних ресурсів тощо.

Таким чином, *гендерна соціально-економічна нерівність* – це соціальні, а не біологічні причини відмінностей у потенціях людей залежно від статі.

Поняття *гендерна дискримінація* найчастіше розуміється як довільне, необґрунтоване, невинуватене обмеження прав і можливостей людей (як жінок, так і чоловіків) залежно від їх статі, що зменшує для них можливості у трудовій та соціальній сфері. Ідея гендерної рівності означає, що жінки та чоловіки повинні мати однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний, політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами.

Проте, ці сприятливі потенційні перспективи супроводжуються суттєвими гендерними диспропорціями у сфері політики та державного управління, у можливостях доступу до професійної діяльності та економічних ресурсів.

Ці диспропорції відображаються показником розширення можливостей жінок, який дозволяє оцінити нерівність у становищі жінок і чоловіків у трьох ключових сферах:

- участь і повноваження у прийнятті політичних рішень, що вимірюється відсотковою часткою місць в органах управління, які обіймають жінки та чоловіки;
- участь і повноваження у прийнятті економічних рішень, що вимірюються відсотковою часткою жінок та чоловіків, які обіймають

керівні посади, та відсотковою часткою жінок та чоловіків на посадах спеціалістів і технічних працівників;

- можливості доступу до економічних ресурсів та їх використання, що вимірюються розрахунковим показником отриманого доходу жінок і чоловіків.

Гендерні диспропорції у сфері прийняття рішень визначаються не лише об'єктивними чинниками (нижчі доходи та економічна залежність жінок від чоловіків, нерівний розподіл домашніх обов'язків), а й традиційною системою гендерних норм, що спрямовують соціалізацію жінок на виконання переважно сімейних, допоміжних ролей, а політичне життя проголошують прерогативою чоловіків. Слід зазначити, що недостатнє представництво жінок на вищих щаблях державного управління утруднює формування гендерно-чутливої політики, обмежує просування гендерної рівності до інших сфер суспільного життя. Рівноправна участь жінок і чоловіків у політичному житті є також необхідною умовою суспільного розвитку, оскільки міжрегіональні порівняння доводять, що на рівні окремих країн вищі показники участі жінок у державних структурах супроводжуються нижчими показниками корупції та сприяють посиленню соціальної орієнтації державної політики.

Гендерні проблеми на ринку праці України визначаються дисбалансом щодо можливостей доступу жінок і чоловіків до гідної праці, оскільки часто жінки з більш високим освітньо-професійним рівнем змушені здійснювати свою трудову активність на менш престижних посадах, що відповідно менше оплачуються та дають обмежені можливості кар'єрного просування.

Про більш сприятливе становище чоловіків свідчить гендерний аналіз зайнятого населення за статусом та формами зайнятості. Хоча рівень безробіття чоловіків і перевищує рівень безробіття жінок, жінкам складніше, ніж чоловікам, влаштуватися на роботу. Визначено, що середня тривалість безробіття серед жінок є вищою, ніж серед чоловіків, що призводить до підвищеного ризику «застійного» безробіття і втрати економічної активності. Певною причиною тривалого періоду пошуку роботи може бути більш пасивна поведінка жінок, однак не слід забувати про існування певної дискримінації на ринку праці, оскільки при наймі на роботу перевага часто віддається чоловікам, а не жінкам, навіть із вищими освітньо-кваліфікаційними характеристиками. Легко помітити, що в Україні поширена практика гендерно-привілейованих оголошень про вакансії.

Менш сприятливе становище жінок на ринку праці зумовлене не лише дією ринкового конкурентного механізму та наявністю прямих бар'єрів для зайнятості (вужчий професійний вибір, відсутність необхідних для них робочих місць або необхідної кваліфікації), а й істотно пов'язане з репродуктивною діяльністю. Внаслідок цього жіноча робоча сила цінується менше, і жінки наражаються на непрямі перешкоди, породжені гендерними стереотипами.

Негативний вплив гендерної сегрегації в «горизонтальній» формі (між різними професіями та видами економічної діяльності) полягає в зниженні гнучкості ринку праці, обмеженні для окремих працівників (як жінок, так і чоловіків) можливостей працювати за певними професіями, що зменшує ефективність використання

людського потенціалу та сприяє посиленню розшарування населення за рівнем доходу. Доречно зазначити, що жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах діяльності з найнижчими рівнями середньої заробітної плати – сфері соціального забезпечення, освіти, охороні здоров'я, побутовому обслуговуванні та культурі. Водночас, «чоловічими» видами діяльності залишаються високооплачувані галузі. Унаслідок цього середня заробітна плата жінок є значно нижчою від середньої заробітної плати чоловіків. Основною причиною існування гендерного розриву в рівні оплати праці працівників з однаковими професійними характеристиками є «вертикальна» форма професійної сегрегації, за якої жінки концентруються на посадах нижчого рівня в усіх без винятку секторах економіки і внаслідок цього мають нижчі рівні заробітної плати.

Відомо, що гендерна нерівність негативно впливає здебільшого на жінок, однак чоловіки також зазнають певних проявів дискримінації у сучасному суспільстві. Про це свідчать демографічні характеристики населення України, оскільки для чоловіків характерна не лише менша середня очікувана тривалість життя, а й значно гірші показники здоров'я. Гендерні обмеження чоловіків також проявляються у сфері шлюбно-сімейних стосунків, оскільки чоловіки часто мають незначні можливості реалізації права на батьківство після розлучення. Пенсійний вік для жінок у нашій країні встановлено раніше, ніж для чоловіків, що можна розуміти, з одного боку, як дискримінацію жінок у трудовій сфері (менше можливості мати високо оплачувану роботу), а, з іншого боку, як дискримінацію

чоловіків (менше можливості мати вільний час, особливо з урахуванням меншої тривалості життя чоловіків).

Таким чином, прояви гендерної нерівності у соціально-економічній сфері не лише суперечать приписам демократії та принципу справедливості щодо однакового ставлення до особи незалежно від статі, а й зумовлюють наслідки для добробуту та соціального розвитку всього суспільства загалом, оскільки знижують можливості економічного зростання на основі ефективного використання людського потенціалу.

Сексизм

Дефініції поняття сексизм, які пропонують сучасні довідкові джерела, хоча й різняться в деталях, проте загалом дають цілком цілісне і завершене уявлення про саме явище, сфери та форми його прояву. Узагальнюючи значну кількість таких визначень, можемо звести їх до наступного: *сексизм* – це ідеологія і практика дискримінації людей за ознакою статі. Як правило, сексизм трактують як дискримінацію та/або нетерпимість до людей на підставі радше їхньої статі. В широкому сенсі цей термін також вживають на позначення будь-якої систематичної різниці між людьми лише на підставі їхньої статі, і існування в суспільстві та культурі подвійних (різних для осіб різної статі) стандартів, очікувань і норм щодо поведінки, зовнішності, особистісних рис, здібностей, освіти, сфер та способів самореалізації, обов'язків та прав, тощо.

Ідеологія і практика сексизму ґрунтується на традиційних гендерних стереотипах, що поляризують та ієрархізують поняття

чоловічого та жіночого у культурі, формуючи патріархатну гендерну систему.

Стереотипізація є засадничою рисою зображення представників різних гендерних груп; яка полягає у використанні та репродукуванні існуючих у суспільстві консервативних гендерних стереотипів, заснованих на протиставленні та ієрархічному представленні гендерних ролей, гендерному розподілі сфер діяльності та способів самореалізації, уявленнях про одвічно притаманні жінкам та чоловікам особистісні риси, манеру поведінки, зовнішності, тощо.

Таким чином, джерелами, що формують гендерно дискримінаційно орієнтоване мислення є стереотипи, представлені у ЗМІ. Саме там пропагуються певні «рамки», «стандарти», які пропонують суспільству невірні думки та уявлення щодо справжніх, реальних ролей жінок і чоловіків. Внаслідок нав'язування ЗМІ громадськості цих стереотипних гендерних ролей у суспільстві виникає певний дисбаланс між реальним та бажаним, оскільки перше не відповідає другому. Через наявність гендерної дискримінації ні чоловіки, ні жінки не можуть реалізувати одне із основних своїх прав – можливість вільного вибору сфери діяльності, способу життя, основних його цінностей.

Вибудовуючи образи ідеальних споживачів – чоловіка та жінки, реклама водночас конструє їх за принципом бінарних опозицій, символічно пов'язуючи певні, не пов'язані безпосередньо зі статтю культурні категорії (як от престиж, влада, цивілізація, природа та ін.) з поняттями маскулінності та фемінності: логічне мислення ↔ інтуїція, раціональність ↔ емоційність, незалежність ↔ залежність,

домінування ↔ підпорядкування, лідерство ↔ пасивність, досягнення ↔ стосунки, ризик ↔ виваженість, агресивність ↔ миролюбність, хоробрість ↔ лякливість, стабільність ↔ мінливість, фізична сила ↔ фізична слабкість, орієнтація на роботу і кар'єру ↔ орієнтація на сім'ю та дім, егоїстичність ↔ жертовність, фінансова спроможність ↔ тілесна краса, сексуальна активність ↔ сексуальна чуттєвість, технології ↔ природа, зрілість ↔ молодість тощо.

Аналіз візуальних репрезентацій гендеру через «мову тіла» – типових поз, міміки, жестів, контактів та просторового розташування при зображенні жінок і чоловіків у рекламі засвідчив, що цей механізм також використовується для відтворення і закріплення гендерних стереотипів (маркування чоловічого та жіночого у стосунках домінування-підпорядкування, лідерства-залежності, активності-пасивності, публічності-приватності, раціональності-емоційності, суб'єкта-об'єкта сексуального бажання тощо).

При детальному аналізі рекламних роликів і повідомлень у різних ЗМІ (їх смислового посилю та емоційного навантаження) стає очевидним, наскільки сильним є прояв гендерної дискримінації як чоловіків, так і жінок. Сучасний медіапростір пропонує нам такі образи чоловіка:

- «Мачо» (стереотип щодо зовнішнього вигляду ідеального сучасного чоловіка – полонителя жіночих сердець, який не уявляє свого життя без уваги зі сторони прекрасної половини людства. Якщо ж чоловік не дотягує до «ідеалу», то в нього виникає думка про свою недосконалість, невідповідність «стандартам», що може призвести до виникнення внутрішньоособистісних конфліктів);

- «Герой» – (формує стереотип, що лише такий чоловік заслуговує на повагу і визнання оточуючих, насамперед, жінок. Лише такому чоловікові може «дістатися» найкраща жінка);
- «Творча особистість» (формує стереотип, що лише креативний, неординарний чоловік, той, що здатний бачити у звичайних предметах незвичайні речі (які не побачити, не зрозуміти і не створити звичайному чоловікові) може бути цікавим для інших, привертати до себе увагу та заслуговує на «найкраще» у цьому житті);
- «Гедоніст» – чоловік, що любить отримувати максимум задоволення від життя (формує стереотип, що чоловік є центром «всесвіту», а все, що його оточує повинно приносити йому задоволення);
- «Злочинець» – чоловік, який своєю діяльністю, поведінкою порушив діючі приписи у суспільстві (формує стереотип про те, що чоловік, на відміну від жінки, може здійснювати ризиковані і необдумані вчинки, дозволити собі те, що не дозволено «простим смертним», його агресивність не засуджується, а навпаки, заохочується);
- «Жертва» – чоловік, що потерпає від соціальних проблем, він безпомічний й безсилий, залежний від обставин і очікує допомоги від інших;
- «Фанат» – чоловік, який велику увагу приділяє певному предмету, вищий ступінь «любителя»;

- «Завсідник чоловічих компаній» (створює думку, що чоловік повинен мати велику галасливу компанію друзів, з якими він часто спілкується після роботи, п'є пиво);

- «Чоловік-гаманець» (такий стереотип вкорінює, перш за все, у жіночу свідомість, а пізніше, і у чоловічу, думку, що чоловік може бути лише об'єктом споживацьких потреб представниць жіночої статі). Така ситуація водночас пригнічує чоловіка і відсуває у системі загальнолюдських цінностей на другорядне місце важливі риси людської особистості такі, як доброта, безкорисливість та ін.

- «Успішний кар'єрист» (формує стереотип про те, що кожен чоловік повинен бути не лише першокласним фахівцем у своїй галузі, а й начальником та постійно просуватись вгору по «кар'єрній драбині», а представник чоловічої половини людства, який не працює на керівній посаді чи з певних причин є тимчасово безробітним, часто не приймається громадськістю та вважається невдахою. Нав'язується постійне прагнення до лідерства, хоча, не завжди це те, чого чоловік прагне. Окрім того, якщо у подружжі жінка працює на керівній посаді і в зв'язку із цим отримує більший дохід, то чоловіка нерідко називають «пристосуванцем»);

Цей чоловічий образ має кілька підтипів:

- «Лідер» – чоловік, наділений значним потенціалом, має провідний вплив у групі. Його особистісні риси – ініціативність, комунікабельність, компетентність, впевненість, харизматичність;

- «Керівник» – чоловік, на якого офіційно покладаються функції управління і організації діяльності у групі;

- «Спеціаліст» – знавець своєї справи, професіонал.

Згідно результатів різних досліджень, найбільш поширеними стереотипними чоловічими образами у рекламі є: «Успішний кар'єрист», «Мачо», «Гедоніст», «Герой», «Завсідник чоловічих компаній». Найменш поширеними – образи «Жертва», «Злочинець», «Творча особистість».

Таким чином, чоловік конструюється рекламою як особа із величезним тягарем відповідальності: судячи із рекламних роликів, український чоловік не має права бути іншим. Він повинен заробляти багато грошей, мати престижне й дороге авто, власний будинок і бізнес. Роль чоловіка є невинувато гіперболізованою. Адже він:

- основа будь-якого виробничого процесу: на чоловікові тримається все – починаючи від розробки, і закінчуючи виробництвом товарів;

- безжально експлуатованою істотою: в масову свідомість укорінюються стереотипи про роль чоловіка виключно як годувальника, цінність якого залежить саме від виконання цієї функції;

- фактично позбавленим можливості доглядати за дитиною (зображення чоловіка, що доглядає за дітьми, зведено на ринку вітчизняної реклами практично до нуля) та виконувати хатню роботу та роботу на кухні (винятком є хіба що рекламні ролики, приурочені до 8-Березня).

Отже, зазначені образи – це не лише найбільш розповсюджені образи чоловіка, які пропонують нам ЗМІ, а й джерела реальних стереотипів, що певним чином формують дискримінацію чоловіка.

Розглянемо більш детально кілька найбільш типових стереотипних жіночих образів, що активно експлуатуються та послідовно вибудовуються у рекламі:

- «Щаслива домогосподарка» – переважно молода або зріла, вродлива і доглянута жінка, яка радіє з можливості використати найновіші розробки побутової техніки, хімії, кулінарії тощо, щоб догодити своєму господареві. Такий образ жінки формує стереотип, що для жінки квартира – то увесь її мікрокосм, за межі якого вона виходить лише для того, щоб купити усе те, що сповнює сенсом її життя (продукти, засоби для чищення, тощо), телевізор – то її вікно у світ, холодильник – джерело натхнення, плита – засіб творчої самореалізації, тому її «Життя як у кіно» (рекламне гасло холодильника LG);

- «Турботлива матуся» – різновид «домогосподарки», що має дітей, серед яких – і її чоловік. Саме на них вона спрямовує усю свою енергію та вміння, невпинно і самовіддано годуючи, лікуючи, перучи їхній одяг та прибираючи для них оселю. Усі її інтереси зосереджені виключно довкола родини, а межа її мрій – оптимізація згаданих процесів і якнайповніше задоволення інтересів сім'ї, адже «Щастя – дарувати радість близьким» (рекламне гасло Банку «Аваль»).

- «Жертва» – типовий образ соціальної реклами; нещасна на вигляд, сумна і знедолена бабуся чи маленька дівчинка, яка потерпає від соціальних проблем (злидні, невиліковні хвороби, екологічне забруднення, сирітство тощо). «Жертва» безпомічна і безсила, вона залежна від зовнішніх обставин і очікує допомоги від інших,

«Потребує довіри, розуміння і підтримки» (соціальна реклама USAID на підтримку людей, що живуть з ВІЛ/СНІД).

- «Богиня» – вона прекрасна, вишукана і гламурна, однак її досконалість ексклюзивна, призначена лише для обранця. За це він має поклонятися «богині» і приносити коштовні дари, захоплюватися нею і доводити свою відданість. Повсякденне життя простих смертних (жінок) її не цікавить: в своєму храмі, відсторонена від мирської сусти, вона насолоджується своїм винятковим статусом, а єдине її покликання – це «Дозволяти себе обожнювати» (рекламне гасло цигарок «Style Slims»);

- «Прикраса» – різновид «богині», однак місія її більш альтруїстична: вона щиро несе свою красу усім. Її естетичний внесок суспільство може винагородити особливим статусом – Міс. Натхненна високою місією «красою врятувати світ», вона готова на будь-які жертви (включно з хірургічним втручанням), аби стати ще кращою. Прикраса невтомно і самовіддано шліфує свою зовнішню досконалість не лише для того, щоб нарцистично милуватись власним виглядом, але насамперед щоб «Прикрашати собою життя!» (рекламне гасло цигарок «Glamour»);

- «Сама Природа» – вона юна, свіжа, чиста (у всіх відношеннях) і майже незаймана (цивілізацією); вона мінлива, як пори року, її тіло нагадує ландшафт, вона наче первісна матерія, що в руках Творця готова стати його творінням, то ж її «Природність приваблює» (рекламне гасло горілки «Шустов»);

- «Дика кішка» – різновид «природи», в якій однак проривається дика первісна енергія; вона шалена, агресивна, хижа

(хоч і вкрита м'яким хутром), нездатна самотужки приборкати всі свої природні інстинкти, аж доки її не «приручить» і «одомашнить» сильна і вправна рука мисливця, який вийшов на «Традиційне царське полювання» (рекламне гасло горілки «Шустов»);

- «Спортсменка» – наполеглива, невтомна, енергійна жінка, яка ніколи не знає спокою за перемогами, а своїй справі віддається на всі 100%;
- «Зірка» – вона така ж далека і недосяжна як зорі на небі, будь-якому чоловікові вона не рівня та й не по кишені;
- «Бізнес-Леді» – ділова, тактовна, врівноважена, завжди перебуває на висоті.

До найбільш поширених стереотипних жіночих образів у вітчизняній рекламі, що активно експлуатуються та послідовно вибудовуються належать такі як «Щаслива домогосподарка», «Турботлива матуся», «Жертва». Найменш спостерігаються у рекламі такі жіночі образи як «Бізнес-Деді», «Спортсменка» та «Дика кішка».

Еротизація – (від англ. eroticization) – один з виявів сексизму у масовій культурі. За допомогою оголення усього жіночого тіла чи його інтимних частин (сідниць, стегон, грудей, живота), відповідних поз (лежачи чи напівлежачи, часто з піднятими чи розхиленими ногами), контексту (серед чоловічих атрибутів) підсилюється і закріплюється у підсвідомості ідея пасивності, підлеглості, залежності і беззахисності жінки щодо чоловіка, її готовності до статевого акту.

Зображення жінок у досить відвертих і підкреслено спокусливих позах у рекламі чоловічих товарів (алкоголю, чоловічої косметики, будівельних матеріалів тощо) призначені саме для розглядання їх

«чоловічим поглядом». Механізм дії подібних зображень доволі простий: привабливі тіла використовуються для того, щоб захопити увагу та стимулювати (сексуальне) бажання, яке згодом має бути перенесене на товар. Гіперсексуальні зображення жінок є фактично втіленням чоловічих еротичних фантазій, відображенням ідеальних з точки зору патріархальної моралі гендерних стосунків, де жінці відводиться роль об'єкта чоловічого (статевого) бажання, а чоловікові – роль невтомного сексуального мисливця. Еротизація «жіночого» в рекламі відбувається за рахунок домінування червоного та похідних від нього кольорів, що архетипово асоціюються з сексуальністю та традиційною жіночністю.

Оречевлення (від англ. objectification, commodification) – один з виявів сексизму у культурі масового споживання, який полягає у репрезентації жінки, жіночого тіла як складової рекламованого товару, розрахованого на споживача-чоловіка. Термін був запроваджений групою «Нью-Йоркські жінки проти порнографії». Прихильниць цієї групи непокоїла тенденція трактувати жінку як річ, що використовується для чоловічого задоволення. В такий спосіб жінка позбавляється людських рис, перетворюючись на об'єкт маніпуляцій, і саме це є одним із найбільш очевидних проявів сексизму у мас-медіа. Особливо показовою є реклама міцних напоїв (горілки, коньяку), споживачами яких є саме чоловіки. Поява пляшок на тлі оголеного жіночого тіла вже нікого не дивує. Однак, художньо-літературні прийоми часом переходять у прямі аналогії, не лише символічно ототожнюючи жінку і рекламований товар, але й дослівно називаючи жінку річчю. Так, упродовж усієї рекламної

кампанії горілки «Перлова» рекламист вживав гасло «Найкращі речі – чорно-білі!» з огляду на чорно-білий дизайн пляшки. Проте на рекламних зображення послідовно з'являлися: чорний лімузин, білявка у білому сексуальному вбранні і пляшка горілки; чорношкіра жінка, що лежить на білосніжній постелі і пляшка горілки; двоє дівчат – білошкіра та чорношкіра, які лежать під чорно-білими простирадлами, що прикривають хіба найбільш інтимні частини їхніх тіл і пляшка горілки. В такий спосіб сексуалізована жінка безпосередньо включена в смислове поле «чоловічих речей», перетворена на один з атрибутів чоловічої субкультури (поруч із автомобілем і алкоголем), мати які – престижно і статусно.

Мачизм (від англ. machismo) – у своєму первинному значенні це надмірна та демонстративна маскуліність, атрибутами якої є фізична сила, сміливість, статева зрілість, панування над жінками та агресивність. Мачизм пошанує цінності, які культура асоціює з чоловічим та виказує зневагу до всього, що по'язане із жіночим. Вибудовуючи образ чоловіка-мачо, реклами водночас пропагують світогляд і стиль життя та пропонують типові взірці поведінки, в контексті яких жінка та жіноче виявляються культурно-знеціненими. Дуже яскравим прикладом цього є рекламна листівка фірми-виробника офісних меблів: чоловік у гарному і дорогому костюмі сидить у розкішному директорському кріслі на тлі хмарочосів, а напис передає його думки: «У кріслі фірми «Луга-Нова» я відчуваю смак життя: я – Бонапарт, я – Казанова, це переможця відчуття. Перемагаючи інших чоловіків у бою та жінок у ліжку – лише так чоловік стає чоловіком, вповні відчуваючи «смак життя»».

Інша його сторона мачизму – *гедонізм* – такий стиль життя, метою і найвищою цінністю якого є насолода. Насолода сексуальна часто ототожнюється з насолодою гастрономічною: чоловіків раз-по-раз закликають «смакувати» життя, сповнене вродливими жінками, смачними стравами та вишуканими напоями чи цигарками. «Два фільтри – одне задоволення» – дві дівчини-близнючки приязно всміхаються з реклами цигарок «Pall Mall».

Тема свободи вибору, що має справжній чоловік – ще одна ознака подібного стилю в рекламі. Мачизм розглядає жінку як сексуальний об'єкт, наявність та використання якого є неодмінною умовою утвердження власної маскулінності. У мачо, сексуальна міць якого поза сумнівом, завжди має бути достатньо жінок, щоб задовольнити його жагу. А вже скористатись пропозицією чи відхилити її – це його чоловіче рішення. Як от і в рекламі Укргазбанку: звичайний собі парубок стоїть поміж двох дівчат, вбраних у весільні сукні, що ворожо дивляться одна на одну, готові вчепитися в коси одна одній за право бути з цим чоловіком. «Гнучкість рішень, свобода вибору» – це гасло рекламної кампанії, і життєве кредо того, хто контролює цю ситуацію.

Фейсизм (англ. face-ism) – вияв сексизму у масовій культурі, який полягає у суттєво-відмінних способах зображення чоловіків та жінок: у першому випадку акцентується голова та обличчя, в другому – тіло та його частини. Така практика репрезентацій передбачає закріплення важливості інтелекту для чоловіків та тілесної краси для жінок. Дослідники цього феномену наголошують, що саме «голова та обличчя є осередком духовного життя, саме тут локалізуються

інтелект, особистість, ідентичність і характер», то ж позбавляючи жінок голови, такі зображення здійснюють їх символічне знеособлення, перетворюють на бездушні та безвольні тіла, об'єкти споглядання та маніпуляції. Вона вкотре стає предметом, нездатним мислити, говорити, сперечатись, діяти чи відчувати, тобто перетворюється на іграшку, що нею можна вільно орудувати (фізично чи символічно).

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

ВПРАВА «БЛАКИТНІ ОЧІ»

Ціль: зрозуміти механізм дискримінації та представити поняття багаторівневої дискримінації.

Методика: за однією вродженою характеристикою (колір очей) розподіліть групу на дві підгрупи. Підгрупа учасників/учасниць з блакитними очима має вийти з кімнати (виконує роль дискримінованої групи), а підгрупа, яка залишиться, має зручно розміститися у кріслах в ряд (роль привілейованої групи).

Тренер/тренерка: «Підніміть, будь ласка, руку ті, у кого блакитні очі». (Якщо таких учасників/учасниць мало – то уточнюємо – не карі очі (блакитні, зелені, сірі). Група людей з «блакитними» очима виводиться за двері. Це є група №1.

Іншій групі – групі №2 (яка сідає в ряд) дається «ресурс» (роздатковий матеріал 9, Додаток 8) – запитання та відповіді на вузькоспеціалізовані питання. Цій групі дається інструкція: «Зараз всім будуть задаватися ці питання. Хто знає відповідь – піднімає руку

і після дозволу тренера/тренерки дає відповідь. Після того, як відповідь пролунала – всі плескають у долоні. Чи всім зрозуміло, що буде відбуватися? Чи є питання до інструкції? »

Запрошується група № 1 і ця група стає позаду тих, хто сидить з групи № 2.

Після цього двом групам пропонується інструкція: «Зараз всім будуть задаватися питання. Хто знає відповідь – піднімає руку і після дозволу тренера/тренерки дає відповідь. Після того, як відповідь пролунала – всі плескають у долоні».

Після того, як питання і відповіді прозвучали – просимо всіх повернутися на свої місця і проводимо обговорення:

Питання до групи дискримінованих (група № 1):

– Як Ви себе відчували?

– Як Ви думаєте, що це було?

До групи дискримінуючі (група № 2):

– Як Ви себе відчували?

– Що Ви робили з картками-підказками?

– Яка була інструкція?

Час на виконання: 20 хвилин (10 хвилин на гру та 10 хвилин на обговорення та висновки).

Матеріали: роздатковий матеріал 9 – картки із запитаннями та відповідями (Додаток 8), фліпчарт, маркери.

Завершення: обговорення вправи.

Під час обговорення важливо:

– Проаналізувати моделі поведінки людей, які потрапляють в групу дискримінованих і дискримінаторів.

– Проаналізувати «процес» (механізм) дискримінації, мультидискримінацію.

– Обговорити, що може бути «ресурсом» для дискримінації (стать, здоров'я, відсутність (наявність) дітей, релігія, раса, колір волосся, місце проживання (все, що завгодно)).

– Обговорити, що я особисто можу робити, щоб дискримінації було менше.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Після вправи тренерам/тренеркам корисно попросити пробачення у представників обох груп за незручне становище, в яке були поставлені вони.

Зверніться до кожного із проханням вийти з ролі дискримінованого чи учасника/учасниці привілейованої групи після цієї вправи.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ VI

1. *Гендерна дискримінація* найчастіше розуміється як довільне, необґрунтоване, невиправдане обмеження прав і можливостей людей (як жінок, так і чоловіків) залежно від їх статі, що зменшує для них можливості у трудовій та соціальній сфері. Ідея гендерної рівності означає, що жінки та чоловіки повинні мати однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний, політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами.

2. *Сексизм* – це ідеологія і практика дискримінації людей за ознакою статі. Як правило, сексизм трактують як дискримінацію та/або нетерпимість до людей на підставі радше їхньої статі.

3. *Стереотипізація* – зображення представників різних гендерних груп; яка полягає у використанні та репродукуванні існуючих у суспільстві консервативних гендерних стереотипів, заснованих на протиставленні та ієрархічному представленні гендерних ролей, гендерному розподілі сфер діяльності та способів самореалізації, уявленнях про одвічно притаманні жінкам та чоловікам особистісні риси, манеру поведінки, зовнішності, тощо.

4. *Еротизація* – (від англ. eroticization) – один з виявів сексизму у масовій культурі. За допомогою оголення усього жіночого тіла чи його інтимних частин, відповідних поз підсилюється і закріплюється у підсвідомості ідея пасивності, підлеглості, залежності і беззахисності жінки щодо чоловіка.

5. *Оречевлення* (від англ. objectification, commodification) – один з виявів сексизму у культурі масового споживання, який полягає у репрезентації жінки, жіночого тіла як складової рекламованого товару, розрахованого на споживача-чоловіка.

6. *Мачизм* (від англ. machismo) – у своєму первинному значенні це надмірна та демонстративна маскуліність, атрибутами якої є фізична сила, сміливість, статева зрілість, панування над жінками та агресивність. Одна із сторін мачизму – *гедонізм* – стиль життя, метою і найвищою цінністю якого є насолода.

7. *Фейсизм* (англ. face-ism) – вияв сексизму у масовій культурі, який полягає у суттєво-відмінних способах зображення чоловіків та

жінок: у першому випадку акцентується голова та обличчя, в другому – тіло та його частини.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Як співвідносяться поняття «дискримінація», «гендерна нерівність», «гендерна дискримінація»?

2. Розкрийте поняття гендерна дискримінація та гендерна нерівність.

3. Які показники відображають наявність гендерної диспропорції у суспільстві?

4. Відомо, що гендерна нерівність негативно впливає здебільшого на жінок, однак чоловіки також зазнають певних проявів дискримінації у сучасному суспільстві. Назвіть та охарактеризуйте їх.

5. Розкрийте поняття сексизм як вияв гендерної дискримінації.

6. Зазвичай, феномен сексизму вивчають стосовно поведінки чоловіків. Чи можуть виявляти сексизм жінки?

7. У чому полягає еротизація як один із виявів сексизму у масовій культурі? Наведіть приклади.

8. У чому полягає стереотипізація як один із виявів сексизму у масовій культурі? Наведіть приклади.

9. У чому полягає оречевлення як один із виявів сексизму у культурі масового споживання? Наведіть приклади.

10. У чому полягає мачизм як один із виявів сексизму у масовій культурі? Наведіть приклади.

11. У чому полягає фейсизм як один із виявів сексизму у масовій культурі? Наведіть приклади.

МОДУЛЬ VII
МАСКУЛІННІСТЬ/ФЕМІННІСТЬ
ЯК СТАТЕВОТИПІЗОВАНА ПОВЕДІНКА.
АНДРОГІННІСТЬ. ГІПЕРГЕНДЕРНІСТЬ.
ГІПЕРМАСКУЛІННІСТЬ/ГІПЕРФЕМІННІСТЬ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Маскулінність/фемінність як стевотипізована поведінка.
Уявлення про стевотипізовану поведінку жіноцтва можна сформувати, вчитуючись в офіційні та неофіційні привітання до жіночого свята 8 Березня, в яких обов'язково звучатимуть найпоширеніші для традиційного розподілу гендерних ролей ознаки: чуйні та ніжні, прикраси життя, лагідні та уважні, люблячі матері, віддані подруги, терплячі, здатні до самозречення заради коханого тощо.

Полярною до цього переліку буде характеристика типово чоловічих ознак: мужні та безстрашні, сміливі та витривалі, рішучі та наполегливі, здатні до ризику та самопожертви заради перемоги тощо.

Маскулінність та фемінність – це системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Тобто, це такі особливості людини (насамперед – психологічні), які визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-

рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків та жінок формам поведінки, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, установок тощо.

Типовими маскулінними якостями вважаються інтелект, раціональність, впевненість, самостійність, рішучість, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру), авторитарність, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. Для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому треба досягнення своїх цілей; результат розв'язання задачі важливіший за систему стосунків, які супроводжують цей процес.

Типовими фемінними якостями вважаються емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, консервативність, чуттєвість, інтуїтивність, комунікабельність, сензитивність, емпатійність тощо. Для жінки важливо, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє ставлення до неї; психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності.

Згідно із суспільними стереотипами, для чоловіка нормативною і бажаною вважається висока маскулінність. Для сучасної жінки, навпаки, надмірна фемінність не такою мірою нормативна і бажана, як маскулінність для чоловіка.

Статевотипізована поведінка – поведінка, яка найбільше характеризує поширені, яскраві взірці за традиційного розподілу ролей, згідно з яким чоловіки виконують предметно-інструментальні, а жінки – емоційно-експресивні ролі.

Слід наголосити, що типові риси фемінності та маскулінності – це насамперед суспільно закріплені норми, стереотипи, а не результат об'єктивних природних відмінностей між статями. У певних випадках ці риси дійсно віддзеркалюють середньостатистичні відмінності чоловіків і жінок. Однак, часто вони є результатом виховання, коли психологічні відмінності формуються під тиском стереотипів, нав'язуваних людині суспільством. А буває й так, що традиційні риси фемінності та маскулінності суперечать справжній природі людей. Зокрема, донедавна вважалося, що жінки мають емоційнішу вдачу, а чоловіки – більш схильні до логічного мислення.

Сучасні дослідження нейрофізіології стверджують, що в жінок у середньому більш розвиненою є ліва (логічна) півкуля мозку, а в чоловіків – права (емоційна). Зокрема, більшість дослідників у галузі диференціальної психології погоджуються, що в дівчаток більш розвинені мовні здібності (що пов'язані з лівою півкулею), ніж у хлопчиків. Проте історія свідчить, що більшість письменників у всі часи й епохи були чоловіками. Жінки й чоловіки дійсно мають відмінності, які, проте, не завжди збігаються з суспільними стереотипами і які, тим більше, не мають нічого спільного з нерівноправністю статей, яка має суто соціальне та класове коріння. Насправді реальні гендерні відмінності – це результат поєднання природних відмінностей і виховання, що значною мірою підганяє природу людини під стандарти, сформовані в тій чи іншій культурно-історичній спільноті.

Традиційні риси маскулінності притаманні не лише чоловікам, так само як фемінність – не є суто жіночою характеристикою.

Практично кожна фемінна чи маскулінна якість може бути притаманна як чоловікам, так і жінкам. В житті сучасного суспільства трапляється чимало фемінних чоловіків і маскулінних жінок (тут ідеться про психологічні характеристики). Останніми роками спостерігається загальна тенденція певної фемінізації чоловічої поведінки й маскулінізації жіночої, що позначається на таких сферах як вибір професії, одяг тощо.

Досить довго вважалося, що маскулінність і фемінність – це протилежні полюси однієї шкали, тобто висока маскулінність розглядається як низька фемінність (і навпаки). В сучасних психологічних концепціях статі та статево-рольової поведінки ці властивості розглядаються як відносно незалежні один від одного конструкти. Можливий одночасно високий розвиток обох характеристик, або одночасно низький рівень цих гендерно-рольових проявів.

Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) отримало назву *андрогінність*.

Андрогінність (лат. andro – чоловік та gyn – жінка) як поєднання в одній людині чоловічого та жіночого начал.

Згідно з одним із міфів, у далекому минулому люди були двостатевими, чотирирукими та чотириногими істотами. Завдяки поєднанню полярних властивостей ці андрогінні істоти виявляли таку мудрість і гнучкість поведінки, що викликали заздрість і розгнівали богів. «Як може бути, – обурювались боги, – щоб люди були сильнішими за нас». Вони вирішили покарати людей. Зевс розділив їх навпіл, попросивши Аполлона зробити сліди цієї «хірургічної операції»

непомітними зовні. З тих часів він та вона як половинки цілого шукають одне одного і коли знаходять, то подвоюють життєздатність, відновлюють свою цілісність і могутність. Тому, мабуть, чоловіки і жінки, як і ці міфологічні створіння, мандрують по світу ущербними, маючи чимало недоліків, бо не вистачає їм якостей протилежної статі, мріють знайти таку людину, з якою знову стануть цілісною натурою.

Андрогінія є поєднанням в одній людині чоловічого та жіночого, згідно з даосистською філософією, «інь» (жіноче начало) та «янь» (чоловіче начало).

У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або статево-рольової орієнтації.

Андрогінність є не протиставленням жіночності та мужності, а їх інтеграцією, єдністю. Вона стирає зумовлені соціокультурними очікуваннями відмінності «чоловічого» та «жіночого».

У багатьох дослідженнях професійних, педагогічних, подружніх та інших особистісних якостей чоловіків і жінок андрогінії виявлялися психологічно найдосконалішими, найуспішнішими у різних сферах діяльності, їм властиві висока самооцінка, самоповага, позитивна «Я-концепція». Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендерно-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та інші важливі якості. Наприклад, помічено, що обдарованим людям часто властива висока андрогінія. Крім того, вона може знімати обмеженість чоловічих і жіночих гендерних ролей, знижувати

внутрішні конфлікти, пов'язані з неприйняттям своєї другої сутності. Шлюбні пари, в яких і чоловік, і дружина є андрогінними особистостями, виявляють найвищий рівень задоволення своїм сімейним життям.

Поняття андрогінії ввів у психологічну термінологію вже згадуваний Карл Юнг, пояснюючи її поняттями Аніми та Анімуса.

Американський психолог, професор психології та жіночих студій Корнельського університету Сандра Бем вважає, що традиційні ролі значно обмежують гендерну поведінку. Особливо неефективним є високий рівень фемінної поведінки у жінок, який корелює з високою тривожністю, низькими самооцінкою та соціальним прийняттям. Попри те, що маскуліність чоловіків у підліткові роки корелює з успішною психологічною адаптивністю, далі, особливо в дорослому віці, вона стає тісно пов'язаною з невротичністю, низьким самоприйняттям. Експериментальним шляхом С. Бем довела, що високий інтелектуальний рівень корелює у дівчаток з виявом маскулічних особливостей, у хлопчиків – з фемінними. Чим статевотипізованішою була поведінка дорослих, тим нижчим виявлявся показник їхнього інтелектуального розвитку, креативності, професійних здібностей. Андрогінність вбирає найкраще з маскуліності та фемінності й відкидає всі їхні негативні аспекти (агресивність, залежність, емоційну незворушність, нездатність взяти на себе відповідальність тощо).

Сандра Бем створила психологічну методику вимірювання маскуліності та фемінності «Статєво-рольовий опитувальник» (the

Вem Sex-Role Inventory), згідно з якою можна діагностувати чотири типи людей незалежно від їхньої фізіологічної статі:

- 1) маскулінні (з вираженими чоловічими якостями);
- 2) фемінні (з вираженими жіночими якостями);
- 3) андрогінні (з вираженими чоловічими і жіночими якостями);
- 4) невизначені (без виражених якостей маскулінності і фемінності).

Існують також інші методики вимірювання маскулінності та фемінності, наприклад, «Опитувальник персональних атрибутів» (Дж. Т. Спенс зі співавторами), «Шкали маскулінності та фемінності» (А. Б. Хейлбрун) та інші.

Гіпергендерність як ознака статево-типової чоловічої чи жіночої поведінки є своєрідним символом охорони традиційного розподілу статевих ролей, поляризації фемінності/маскулінності, увиразнення їхньої інакшості, несумісності, діаметральної протилежності.

Гіпергендерність є орієнтацією на яскраво виражені традиційні стереотипи поведінки.

Гіпермаскулінність. Наприклад, один із журналів ділився такими міркуваннями: «... Що таке справжній чоловік в сучасному розумінні? По-перше, він, зрозуміло, ніколи не плаче. Почуття – це взагалі не його стихія. Він цинічний, заперечує страждання, не визнає емоцій, сміється над сентиментами, не надає значення нюансам у стосунках...».

Якщо препарувати «Справжнього Чоловіка», він розпадається на три складові: успішний мисливець, грізний боєць і привабливий самець. Всі вони сягають корінням у первісні часи. Хто не зловив

мамонта, не зумів відібрати здобич у ворога, не запліднив ліпшу самку, той не достойний уваги.

У багатьох традиційних латиноамериканських культурах поширений культ «мачо» – справжнього, істинного чоловіка. «Мачо» – безстрашний, фізично витривалий і загартований, сильний духом, із залізною волею, що допомагає йому долати труднощі на шляху до благородної мети. Він зверхньо ставиться до жінок, які в його стосунках зі світом відіграють таку саму роль, що й побутові зручності.

У США таким чоловіком є ковбой – відважний, крутий підкорювач неприборканих стихій, який покладається тільки на власні сили й однаково любить свого коня, свою подружку, своє авто чи мотоцикл. Ковбоя дещо потіснив гіпермаскулінний образ детектива Джеймса Бонда, якого пропагував у 60-ті роки ХХ ст. журнал «Плейбой». Він також безстрашний, самодостатній, розумний, стриманий у вияві емоцій, поблажливий в стосунках з прекрасною статтю.

Гіпермаскулінні чоловіки сміливі, рішучі, мають сильну волю, не скиглять, не скаржаться, а завойовують. У стосунках із жінками вони емоційно стримані, зверхні, поблажливі до їхніх слабкостей, ніколи не виявляють палких почуттів, не люблять «ніжностей», доводять свої почуття героїчним учинком, ризикованою поведінкою.

Гіперфемінність жінки часто пов'язували з її сексуальною привабливістю, витонченістю, із синдромом «леді Макбет» (кокетливість, хитрість, маніпулювання чоловіком для досягнення власних цілей). Жіночість асоціювалася зі стрункою статуєю,

гордовитою поставою і ходою, витонченими манерами, одягом, зачіскою, аксесуарами, а також високими моральними якостями.

Гіпергендерність (гіпермаскулінність, гіперфемінність) зумовлена не антропологічними відмінностями. Американські психологи Д. Мошер та М. Сіркін трактують гіпермаскулінність як схильність до яскраво вираженої системи традиційних стереотипів, пов'язаних із насиллям, агресивністю, підпорядкуванням жінки як «слабкої» статі. В гіпермаскулінності чоловіків психологи виокремлюють такі взаємопов'язані особистісні компоненти:

- чоловіки вважають, що небезпеки для життя мають їх збуджувати, а перемоги або виживання в небезпечних умовах створюють чи не найкращу можливість продемонструвати свій контроль і владу над оточенням;
- вияв чоловіком насилля вважається допустимою формою демонстрації сили і домінування над іншими та необхідним компонентом його маскулінності;
- гіпермаскулінні чоловіки, як правило, підтримують грубі сексуальні стосунки, які фокусують у собі ігнорування прав жінки, емоцій, почуттів, її бажання вступати в інтимні зв'язки.

Дані експериментів свідчать, що гіпермаскулінність чоловіків позитивно корелює зі схильністю до згвалтування, з іншими формами сексуально агресивної поведінки, наприклад небажаними дотиками до тіла тощо. Чоловіки, які за шкалою гіпермаскулінності отримали вищі показники, демонструють нижчий рівень тривожності, дистресу, почуття провини, сорому, відчуття огиди, страху під час згвалтування. Гіпермаскулінність також позитивно корелює з

уживанням алкоголю, наркотиків, схильністю до небезпечного водіння машини.

Схильність жінки до гіпергендерної поведінки підвищує ризик її віктимізації (роль жертви). Такі жінки, часто з дитячих років, стають об'єктами сексуальної агресії, а в дорослому житті не вміють відверто виявляти свої сексуальні бажання у стосунках з партнером.

Гіпертрофована фемінність корелює зі статевою стереотипізацією свідомості, в тому числі установками щодо чоловіків і жінок як суб'єктів та об'єктів сексуальних домагань. Орієнтовані на гіпергендерні ролі, жінки схильні вбачати в жінках не жертв, а успішних акторок сексуальних ігор, що забезпечують їм матеріальні статки.

Гіперфемінність вкорінюється у свідомості жінки, її поглядах на життя. Вона вірить, що успішна кар'єра та просування по службі особи жіночої статі базується на її здатності прискорювати та поглиблювати інтимні стосунки з чоловіками. Вважаючи стосунки з чоловіками основоположними, гіпергендерні жінки розцінюють свою сексуальність і привабливість як важливий капітал у розгортанні романтичних стосунків з потрібною людиною протилежної статі. При цьому свою сексуальність вони використовують як зброю у маніпулюванні чоловіком, у чоловіках вбачають передусім сексуальних агресорів, грошових мішків, могутніх господарів, а не друзів, партнерів по роботі, однодумців.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОТИПІЗОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ціль: визначити особливості своєї статево типізованої поведінки.

Методика: учасникам пропонується відповісти на запитання методики, співвіднести свої відповіді з ключем опитувальника та визначити рівень маскулінності, фемінності та андрогінності.

Час на виконання: 30 хвилин (10 хвилин на відповіді опитувальника, 10 хвилин на аналіз результатів та 10 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 10 (Додаток 9).

Завершення: обговорення вправи.

ВПРАВА «АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОРТРЕТІВ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК»

Ціль: проаналізувати психологічні портрети чоловіків і жінок, проаналізувати особливості гіпергендерної поведінки та якості, на які рекомендується зважати при доборі кадрів.

Методика: учасникам/учасницям пропонується ознайомитися із портретами чоловіків і жінок. Відповісти на питання та обговорити його у групі: «Чи є особливості гіпергендерної поведінки справжнім дороговказом у профдоборі?». Знайти особливості гіпергендерної

поведінки їх у сучасних жіночих та чоловічих часописах, а також у змісті комерційної реклами.

Час на виконання: 25 хвилин (15 хвилин на аналіз представлених особливостей гіпергендерної поведінки, 10 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 11 (Додаток 10).

Завершення: обговорення вправи.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ VII

1. *Маскулінність та фемінність* – це системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Це такі особливості людини (насамперед – психологічні), які визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків та жінок формам поведінки, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, установок тощо.

2. *Статевотипізована поведінка* – поведінка, яка найбільше характеризує поширені, яскраві взірці за традиційного розподілу ролей, згідно з яким чоловіки виконують предметно-інструментальні, а жінки – емоційно-експресивні ролі.

3. Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) отримало назву *андрогінність*.

Андрогінність (лат. andro – чоловік та gyn – жінка) як поєднання в одній людині чоловічого та жіночого начал. У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика,

не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та гендерної ідентичності або статево-рольової орієнтації.

4. *Гіпергендерність* як ознака статовитипової чоловічої чи жіночої поведінки є своєрідним символом охорони традиційного розподілу статевих ролей, поляризації фемінності/маскулінності, увиразнення їхньої інакшості, несумісності, діаметральної протилежності. Гіпергендерність є орієнтацією на яскраво виражені традиційні стереотипи поведінки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте поняття маскулінність/фемінність.
2. Розкрийте поняття статовитипізована поведінка.
3. Назвіть якості, що традиційно вважаються чоловічими та жіночими. Обґрунтуйте відповідь.
4. Криза маскулінності – це фемінізація чоловіків чи послаблення гендерної асиметрії?
5. Чи згодні Ви з думкою Сандри Бем, що традиційні ролі значно обмежують гендерну поведінку. Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Еспериментальним шляхом С. Бем довела, що високий інтелектуальний рівень корелює у дівчаток з виявом маскулінних особливостей, у хлопчиків – з фемінними. Чим статовитипізованішою була поведінка дорослих, тим нижчим виявлявся показник їхнього інтелектуального розвитку, креативності, професійних здібностей. Як можна пояснити такі результати?

7. В дослідженнях С.Бем доведено, що фемінність корелює з пасивністю, інфантильністю, безпорадністю тощо. Чи треба вважати, що фемінність є малоприсадною соціальною якістю?

8. Розкрийте поняття андрогінність.

9. Хто ввів поняття андрогінність у психологічну термінологію, пояснюючи її поняттями Аніми та Анімуса?

10. Розкрийте поняття гіпергендерність, гіпермаскулінність та гіперфемінність.

11. Чому в більшості випадків саме жінка стає об'єктом сексуальної агресії?

МОДУЛЬ VIII
ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВІ ДИСГАРМОНІЇ.
СТАТЕВІ ДЕВІАЦІЇ

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

У 70 – 80-ті роки ХХ ст. психологія статі розглядала психічно здорову особистість у єдності таких вимірів гендерної ідентичності:

- 1) прийняття своєї статевої належності та відповідної їй фемінності/маскулінності;
- 2) статеворольової ідентичності як вибору статевоповідних сімейних і соціальних ролей, тобто традиційної гендерної поведінки;
- 3) гетеросексуальних уподобань.

Проблеми та суперечності гендерного розвитку й гендерної соціалізації особистості є причиною багатьох гендерних дисгармоній. Ми вже згадували про гендерно-рольові конфлікти, які є досить серйозними соціальними, соціально-психологічними та психотерапевтичними проблемами, пов'язаними не лише з особистісною та соціальною самореалізацією чоловіків і жінок, а й з соціальною та психологічною підтримкою сім'ї, з вихованням дітей і самореалізацією юного покоління, з психологічним здоров'ям нації загалом.

Крім гендерно-рольового конфлікту, який так чи інакше наявний в усіх інших формах гендерно-рольових дисгармоній, є багато

психологічних проблем, пов'язаних з труднощами та порушеннями гендерного розвитку людини. Серед різних видів гендерно-рольових дисгармоній слід назвати гендерно-рольовий інфантилізм та гендерно-рольову недостатність.

Гендерно-рольовий інфантилізм – це невідповідність гендерної ролі віковій стадії гендерного розвитку, заміна або компенсація одних ролей іншими, що відповідають більш ранньому періоду життя. Це проявляється в переважанні дитячих форм гендерно-рольової поведінки, наприклад: у сфері сімейних ролей роль «чоловіка» (чи «жінки») замінюється роллю «дитини».

Гендерно-рольова недостатність проявляється у двох основних формах – гендерно-рольовий дефіцит та атрофія гендерної ролі.

Гендерно-рольовий дефіцит – це затримка гендерно-рольового розвитку, блокування важливих потреб у рольовому розвитку, внаслідок чого гендерна роль не формується або розвивається частково. Гендерно-рольовий дефіцит може розвиватись тоді, коли гендерні ролі заборонялися в дитинстві, не заохочувалися, або наражалися на негативну оцінку значущого соціального оточення.

Атрофія гендерної ролі – це втрата роллю її функціональних особливостей, скорочення сфер застосування в результаті обмеження рольової поведінки, тривалого перебування гендерної ролі в латентному вигляді тощо. Атрофія ролі виникає тоді, коли внаслідок соціальних причин виконання гендерних ролей унеможлиблюється. Скажімо, після тривалого ув'язнення людина частково чи повністю може втратити таку гендерну роль, як «шлюбний партнер».

Гендерно-рольові ідентичність та поведінка особистості може виходити за межі суспільних, статистичних, а часом і клінічних норм. Можна говорити про такі порушення в сфері статевих і гендерних ролей, як статеві девіації чи статеві дисгармонії.

Статеві девіації – це відхилення від нормативів статевих і гендерних ролей. Девіації статевих і гендерних ролей можуть бути як позитивними, так і негативними. Зміни характеру гендерних ролей, коли форми поведінки чоловіка та жінки, що були неприпустимими на попередніх історичних етапах, але вважаються традиційними на теперішньому, можна віднести до прогресивних. Інші девіації, не прогресивного характеру, розглядаються як дисгармонійні, інколи навіть як патологічні, хоча межі їх прийнятності суспільною думкою не залишаються сталими і змінюються в сторону більшої толерантності.

Рольові девіації можна проілюструвати прикладами так званої *інверсії статевих і гендерних ролей*, тобто зміною компонентів чоловічих та жіночих ролей на протилежні, заміною одних іншими – повною (транссексуалізм) і частковою (гомосексуалізм і трансвестизм).

Гомосексуалізм вважається одним з найпоширеніших випадків таких девіацій. Гомосексуальність (грец. *homos* – тотожний, подібний, *sexus* – стать) – сексуальний потяг до особи тотожної статі та сексуальний контакт з нею. Сексуальний потяг, сексуальний контакт із особою своєї статі є провідним критерієм у психодіагностиці інверсії статевого потягу (лат. *inversio* – перевертання, перестановка) – спрямування сексуального потягу на

тотожну стать, гомосексуалізм. Тому гомосексуалізм проявляється як інверсія спрямованості статевих почуттів, зміна об'єкта цих почуттів (замість представника протилежної статі об'єктом почуття стає людина тієї ж самої статі).

Термін «гомосексуальність» запровадив до лексики практичної медицини у 1869 р. угорський лікар К.-М. Бенкерт, відомий під псевдонімом Кертбері, з метою емоційно нейтрального означення нестандартної поведінки чоловіків і жінок. Для підкреслення базових характеристик поведінки гомосексуальних індивідів (тривалість сексуальної орієнтації, здатність закохуватися та підтримувати статеві стосунки з людьми тотожної статі) американський фахівець із психології сексуальності Джон Мани на початку 80-х років ХХ ст. запропонував використовувати термін «гомосексуалізм».

Отже, нетрадиційна сексуальна орієнтація реалізується в емоційній або еротичній спрямованості на осіб тотожної статі. Гомосексуальних осіб чоловічої та жіночої статі називають геями, проте значно частіше цей термін вживають щодо сексуальної поведінки чоловіків. Гомосексуальних осіб жіночої статі називають лесбійками. Цей термін походить із творчості відомої давньогрецької поетеси Сапфо, яка проживала на острові Лесбос (звідси – лесбійки) за 600 років до н. е. Вона була одруженою і мала доньку, проте її гомосексуальні орієнтації виливалися в адресованій жінкам поезії. Одностатеві зв'язки геїв або лесбійок трактують як гомосексуальне партнерство (союз, подружжя).

Чи є гомосексуалізм порушенням статевої поведінки?

У першому виданні DSM (Міжнародного довідника з діагностичних критеріїв психічних та поведінкових розладів), датованому 1952 роком, гомосексуальна поведінка розцінювалася як прояв психічного відхилення. Нормою вважалися інтимні стосунки дорослих протилежної статі за взаємною згодою. Та вже тоді у багатьох психологічних дослідженнях стверджувалося про цілковиту психічну норму стосунків гомосексуальних індивідів. На спеціальній сесії Американської асоціації психіатрів окремі фахівці трактували гомосексуалізм як розлад, що є наслідком порушених сімейних стосунків і дисгармонії гетеростатевих контактів. Проте орієнтацію на гетеросексуальність як єдину психологічну норму не було підтримано і вже в наступному випуску DSM гомосексуалізм був вилучений з переліку відхилень.

Довготривалі дискусії спеціалістів завершилися 15 грудня 1973 р. з ухваленням Американською асоціацією психіатрів рішення не вважати порушення сексуальних орієнтацій психічним відхиленням. А термін «сексуальний розлад» почали застосовувати лише щодо людей, які висловлювали бажання змінити гомосексуальні нахили на гетеросексуальні, оскільки переживали стійкий неспокій щодо власної сексуальної орієнтації.

Гомосексуалізм, як правило, не призводить до глибинних змін статевої ідентичності, тобто чоловіки продовжують усвідомлювати себе чоловіками, а жінки – жінками. Проте, це вважається відхиленням від традиційних статево-рольових норм, хоча в цьому питанні і сьогодні немає цілковитої однастайності.

Сучасна наука ще не знайшла пояснення природи й походження гомосексуалізму. На сьогодні існує чимало припущень щодо причин інверсії статевого потягу, проте жодне з них ще не має остаточного підтвердження. Існують думки, що, окрім глибинних психологічних причин, є соціальні та соціально-психологічні, наприклад, хронічні конфлікти з особами протилежної статі, труднощі гендерної самореалізації, розчарування в коханні, зрада, а інколи навіть приклад однолітків, своєрідна форма соціального протесту проти стереотипів суспільства, навіть мода. Існують гіпотези про те, що на виникнення гомосексуалізму може впливати ранній сексуальний досвід, наприклад, якщо хлопчик зазнав сексуального насилля з боку дорослого чоловіка.

Психоаналітична теорія З. Фрейда причиною гомосексуальних потягів вважає природну бісексуальність людини, особливості проходження дитиною фалічної стадії психосексуального розвитку. Йдеться про те, що об'єктом несвідомого потягу трьох-чотирьохрічної дитини стає один з батьків протилежної статі. Розвиток стосунків у сімейному трикутнику зумовлює ідентифікацію дитини з одним із батьків тотожної статі, наслідком якої є формування морального «над-Я». Особливу роль у спричиненні гомосексуальних нахилів психоаналіз відводить Едіповому комплексу, згідно з яким дівоче любовне ставлення до батька та хлопчаче до матері («виросту й одружуся з мамою») може спричинити відмову від власної статевої ролі та ототожнення себе з протилежною статтю. На думку послідовниці З. Фрейда, К. Хорні,

саме це ототожнення і є тією точкою відліку, від якої в обох статтях розвивається гомосексуальність і комплекс кастрації.

Теорія набутого негативного досвіду об'єднує прибічників точки зору, що гомосексуалізм має своєю основою негативний досвід, набутий у дитячому або підлітковому віці. Вивчення життєвого шляху гомосексуальних особистостей засвідчило, що більшість з них пережила неприємні, навіть трагічні моменти, пов'язані з гетеросексуальними стосунками: сексуальне насильство, розчарування, зраду, незадоволеність партнером тощо. Саме цей негативний досвід може сформувати несприйняття будь-яких гетеросексуальних стосунків, спонукає до пошуку безпечніших – одностатевих. Однак, запереченням цієї теорії є посилення на те, що чимало жінок пережило в дитячі роки драматичні ситуації, пов'язані з гетеросексуальними стосунками, проте це не підштовхнуло їх до зміни сексуальної орієнтації.

Концепцію гомозвабливої матері висунув американський психіатр І. Байбер у 60-ті роки ХХ ст., доводячи, що домінантна, владна мати, яка виявляє гіперопіку до сина та емоційну відчуженість до чоловіка у зв'язку з його пасивністю і слабкістю, є причиною побоювань хлопчика гетеросексуальних зв'язків і чоловічої ролі. Суперечливим аспектом цієї концепції її опоненти вважали те, вибірку досліджуваних склали пацієнти психоаналітичних клінік та психотерапевтичних стаціонарів, а особи з «нормальними» гомосексуальними нахилами не досліджувалися. Крім того, чимало чоловіків вирости в сім'ях з домінуючою матір'ю і підпорядкованим їй батьком, проте це не вплинуло на їхні гетеросексуальні орієнтації.

Аналізуючи різні бачення психологічних причин виникнення гомосексуальної поведінки, Дж.-Ш. Хайд сформулювала узагальнений перелік усвідомлюваних та неусвідомлюваних особистісних мотивів. Загалом, у психологічних теоріях стверджується, що гомосексуалізм зумовлений, передусім, страхом перед змушнінням і необхідністю брати на себе відповідальність; побоюванням домінування будь-кого над власним «Я»; очікуванням зради; страхом перед протилежною статтю; кастрацією; бажанням завоювати матір та володіти нею; невротичною залежністю від батьків, гетеросексуальною травмою, особливо зґвалтуванням; спокушанням у дитинстві якимось дорослим; початком статевого життя і відчуттям сексуального задоволення з особою тотожної статі; порушенням статевої поведінки в ранньому дитинстві; тривалою відсутністю матері; соціальними факторами (табу на гетеросексуальні контакти, перебуванням у гомостатевому середовищі), а також біологічними факторами, які можуть бути генетично успадкованими або розвиватись як індивідуальний патогенез.

Неврогенна умовно-рефлекторна теорія схиляється до поєднання певних біологічних чинників (наприклад, особливостей статевого дозрівання) із соціальними (порушенням статевої поведінки в сім'ї), на тлі якого зароджуються гомосексуальні орієнтації. Однією з причин гомосексуальної поведінки є взаємодія біологічних факторів з особливостями соціально-психологічного розвитку індивіда в критичні періоди онтогенезу.

Інтегративний підхід у з'ясуванні факторів гомосексуальності використовує російський сексолог Д. Ісаєв, який, дослідивши майже 500 чоловіків із гомосексуальною спрямованістю віком від 17 до 40 років, дійшов висновку про дію таких механізмів розвитку інверсії статевого потягу:

1) демаскулінізованість мозку хлопчика у зв'язку з нейрогуморальними порушеннями в утробі матері, що може спричиняти порушення статевої ідентичності. При цьому дитина відчуває себе швидше жінкою, а тому тягнеться до чоловіків як до витривалих, мужніх і сильних;

2) слабкість «Я» і прагнення ідентифікуватися з психологічно сильною особистістю за неповної демаскулінізації мозку;

3) порушення спілкування з протилежною статтю, недостатньо маскулінна еротична поведінка.

В анамнезі осіб з гомосексуальними орієнтаціями простежуються підтвердження різних концепцій.

У масовій свідомості щодо гомосексуальних індивідів утвердилося чимало стереотипів. До найпоширеніших із них належать:

1. Міф про гомосексуальність як породження несприятливого соціального середовища. Більшість гомосексуалів, як свідчать дослідження в Угорщині, Німеччині, Норвегії та інших країнах Європи, належать до середнього класу. У США геїв та лесбійок більше серед нижчих верств населення.

2. Міф про гомосексуалів як про слабкодушних і невпевнених у собі та власних силах людей. Справді, окремі дослідження виявили у

таких людей невротичні ознаки: емоційну лабільність, сензитивність, залежність та невпевненість у собі. Однак, порівняльне дослідження гомосексуальних осіб, проведене у США, Нідерландах і Данії, не виявило ні психосоматичних розладів, ні порушень соціальної адаптованості, ні відмінностей у рівні інтелектуального розвитку, самоприйнятті власного «Я» тощо.

3. Міф, що геї прагнуть бути жінками, лесбійки – чоловіками, а їхні професії та характер занять відображають ці потаємні бажання. Насправді гомосексуальні особистості не переймаються ідеєю зміни власної статі, оскільки вони цілком задоволені нею. Статеворольова поведінка, стиль життя індивідів з інверсією статевого потягу та їхні професії нічим не відрізняються від решти. Серед них є науковці, артисти, інженери, водії, продавці, художники, модельєри тощо.

4. Міф про геїв як про фемінних та про лесбійок як маскулінних осіб. Насправді, гомосексуальних чоловіків, як і гомосексуальних жінок, важко відрізнити від гетеросексуальних. Більшість геїв та лесбійок мають традиційну або партнерську гендерну поведінку, поважають себе, хоч оточення часто проявляє щодо них гомофобію.

5. Міф про те, що будь-яку людину, яка мала або має за певних обставин близькість з особою тотожної статі, можна назвати гомосексуальною. Насправді, сексуальна активність з особою тотожної статі не є провідною ознакою належності до сексуальних меншин. Гомосексуальність більшою мірою визначається ступенем сексуальної привабливості осіб тотожної статі, виникненням сексуального бажання до них, ніж досвідом сексуальної активності: уперше гомосексуальний потяг усвідомлюється здебільшого з

початком статевого дозрівання або у юнацькі роки, коли романтичне лібідо витісняється сексуальним потягом до осіб тотожної статі.

Стосунки гомосексуалістів нічим не відрізняються від характеру співжиття пересічних гетеросексуальних пар. Гомосексуальні пари переживають такі самі етико-психологічні проблеми, як і гетеросексуальні пари, здебільшого вони також орієнтовані на тривалі інтимні стосунки. Вони, як і гетеросексуальні подружжя, переймаються проблемами вірності, обов'язку, партнерства.

Гомосексуальна поведінка у більшості країн, як правило, не схвалюється, різним є лише ступінь неприйняття нетрадиційних сексуальних орієнтацій. Чоловіча гомосексуальність засуджується частіше, ніж жіноча. Законом карається перша тільки в деяких країнах, здебільшого за опозиційність релігійним канонам (Саудівська Аравія). Поступово ставлення до гомосексуалів стає терпимішим, а в багатьох західних країнах сприймається вже як норма. Не так відчутним у масовій свідомості є явище гомофобії.

Гомофобія – почуття страху або відрази до гомосексуальних індивідів, упереджене ставлення до людини через її гомосексуальні орієнтації.

Цей термін увійшов у вжиток у 1972 р. завдяки журналісту Мартіну Веінгбергу. Своім змістом він охоплює широкий діапазон негативних оцінних суджень, почуттів і поведінкових актів у ставленні до гомосексуалів, які проявляються як на рівні суспільства, масової свідомості, так і на індивідуальному рівні.

Гомофобія є складовою *гетеросексизму* – переконання у тому, що вищим і єдино правильним способом реалізації сексуальної

функції є гетеросексуальні стосунки. Гетеросексизм базується на хибних стереотипах, міфах про людей з інверсією статевого потягу. Якщо дискримінація щодо раси проявляється в етнічних упередженнях, то гомофобія – в упередженнях щодо сексуальних орієнтацій.

Посилили розвиток фобій і формування стереотипів перші повідомлення про СНІД та вірус імунодефіциту. Оскільки найбільше вражених ним виявилось серед геїв, це різко налаштувало проти них масову та індивідуальну свідомість. Індивідуальні упередження бувають настільки сильними, що люди навіть не замислюються над тим, що сексуальні насильства над дітьми скоюють переважно гетеросексуальні чоловіки, що майже 80 % чоловіків-насильників цікавляться саме дівчатками, що переважна більшість лесбійок ніколи не мала інтимних стосунків з неповнолітніми дівчатками тощо.

Гомофобія більш поширена серед чоловіків, що є наслідком засвоєних традиційних гендерних орієнтацій, які приписують чоловікам домінантні, а жінкам – підпорядковані ролі. Тому чоловіча та жіноча гомосексуальність оцінюється як своєрідний виклик традиційному розподілу статевих ролей. Чим більш ригідними є люди, тим категоричніше вони оцінюють гомосексуальність негативно. Це зумовлено не толерантним ставленням до несхожої на інших людини, а також, як стверджують психоаналітики, загнаними у підсвідомість власними гомосексуальними потягами. Чим вищий рівень освіченості, тим слабші гомофобні стереотипи і міфи. Чим агресивніше (вербальне, фізичне) ставлення до гомосексуальних особистостей, тим більше підстав для тверджень про спричиненість

гомофобії власним негативним досвідом сексуальних стосунків, неусвідомленим негативізмом, а також надмірною маскулінністю чоловіків, фемінністю жінок.

Досить стійкі тенденції гомофобії в українському суспільстві більшою мірою стосуються геїв, ніж лесбійок. Це зумовлене меншим поширенням жіночого гомосексуалізму, а також розумінням того, що жінка-лесбійка здатна народити і виховати дитину, не будучи у шлюбі з чоловіком.

Трансвестизм і транссексуалізм – це такі види гендерно-рольових дисгармоній, які безпосередньо стосуються зміни статевої та гендерної ідентичності. Вони не обов'язково пов'язані з функціональними й органічними розладами статевої сфери.

Свідченням того, наскільки важлива гендерна ідентифікація для психічного здоров'я людини, як важко переживається гендерна дисфорія (розлад), яка спонукає індивіда (чоловіка чи жінку) до хірургічної зміни статі, є *транссексуалізм* – відторгнення статі, тобто стійке переживання своєї належності до іншої статі.

Неприйняття себе чоловіком чи жінкою буває настільки сильним, що транссексуали знущаються над своїм тілом: вживають гормони, щоб змінити тембр голосу і волосяний покрив, камуфлюють вторинні статеві ознаки тощо. Вони переконані, що їм помилково «дали не те тіло». Переживання належності до іншої статі настільки органічно входить в образ Я-транссексуалів, що вони легко знаходять своє місце в середовищі людей цієї статі, а ті беззастережно сприймають їх такими. Транссексуальні чоловіки люблять попліткувати у жіночому товаристві, а транссексуальні жінки

сприймаються як «свій хлопець» серед чоловіків, мають з ними тотожні інтереси, теми для розмови, види дозвілля. Вони палять цигарки, люблять посидіти з кухлем пива, виявляють знаки уваги до жінок тощо. Гендерна ідентифікація транссексуалів характеризується такою роздвоєністю статі біологічної і статі психічної, яку можна охарактеризувати, як «свій серед чужих, чужий серед своїх».

Транссексуалізм – це повне усвідомлення себе представником протилежної статі. Його вважають однією з найсерйозніших статево-рольових девіацій. Навіть, якщо в людини немає ніяких біологічних змін (тобто з біологічного боку людина є цілком здоровою жінкою чи чоловіком), така інверсія статевої ідентичності дає підстави для хірургічної зміни біологічної статі. Статева ідентичність, яка належить до суто психологічної сфери, вважається важливішою, ніж біологічна стать, і людина свідомо йде на операцію, навіть ціною втрати можливості мати в майбутньому власних дітей. Прагнення фізично відповідати психологічній (статевій) ідентичності виявляється навіть сильнішим за материнський чи батьківський інстинкти.

Транссексуальні особистості – це індивіди з розладами статевої тотожності, які досягли віку статевої зрілості.

Буквально транссексуал є людиною, яка перебуває у проміжному, перехідному стані на шляху до іншої статі.

Спеціалісти ставлять діагноз транссексуалізм, якщо людина відчуває:

1) стійкий дискомфорт і невідповідність, пов'язані з власною статтю;

2) стійку стурбованість упродовж щонайменше двох років, пов'язану з бажанням позбутися власних первинних і вторинних статевих ознак і набути ознак іншої статі.

Випадки транссексуалізму трапляються рідко, в середньому не більше одного на 30 – 50 тис. населення. Співвідношення чоловічої і жіночої статі серед транссексуалів 2:1. Транссексуали постійно переживають роздвоєння свого психічного і біологічного «Я». Це постійне внутрішнє напруження і нереалізовані мрії наповнюють їхнє життя зміною настрою, тривожністю, бажанням за будь-яку ціну змінити стать.

Транссексуальні особистості не відрізняються від звичайних чоловіків і жінок інтелектом, здібностями до різних видів діяльності, уподобаннями, культурними інтересами. Однак, постійна боротьба зі своєю біологічною статтю, прагнення видати себе хоча б зовні за людину протилежної статі позначаються на характері людини, зумовлюють виникнення акцентуацій, невротичних реакцій. У дитинстві або в старші роки об'єктами їх кохання стають особи тієї ж статі (для транссексуальних чоловіків – чоловіки, для транссексуальних жінок – жінки), що викликає дистрес, оскільки зовні нагадує гомосексуальні орієнтації. Крім звинувачень у гомосексуалізмі, транссексуали мають проблеми і в здобутті освіти, професії, стосунках з родичами. Вони дуже страждають, бо вважають, що їхня душа помилилася й вселилася не в те тіло.

Найхарактернішим у статево-рольовій поведінці транссексуальних особистостей є те, що всі вони (чоловіки і жінки) називають себе займенником, який відповідає їхній психічній статі. Відповідно обирається й ім'я. Транссексуальні особистості всіляко маскують будь-які ознаки належності до акушерської статі, намагаються їх позбутися і набути ознак тілесності іншої статі. Якщо жінкам підібрати чоловічий гардероб (вони, як правило, люблять носити коротку стрижку, чоловіче взуття, кейс або дипломат, брючний костюм з гудзиками на чоловічий бік, чоловічу сорочку та краватку) нескладно, то прагнення транссексуальних чоловіків замаскувати маскулітні ознаки тіла перетворюється на справжнісіньку драму. Адже бути хоча б зовні схожим на жінку є важливою складовою психічної статі. Ця реконструкція зовнішності набуває різноманітних форм: використання атрибутів жіночого одягу, білизни, косметики, спроби позбутися волосся на бороді та замаскувати статевий орган, які нерідко підштовхують до самокастрації. Вияв бажаної біологічної належності до протилежної статі часто є демонстративним. Своєрідними символами статевої ідентичності для транссексуалів стають атрибути, символи, які тиражуються як фемінні або маскулітні. Тому вони часто проявляють кросгендерні моделі поведінки: транссексуальні чоловіки, наприклад, підкреслюють ноги яскравими колготками, взуттям на високих підборах, вкороченими спідницями, використовують яскраву губну помаду, лак для нігтів, фарбу для волосся тощо.

Намагання досягти кросгендерної фемінності/маскулітності межує з прагненням транссексуала будь-що реалізувати себе у

статевотипізованих видах занять і професійної діяльності, властивих бажаній статі. Тому серед транссексуальних жінок чимало водіїв вантажного автотранспорту, механізаторів, слюсарів, майстрів, вантажників, охоронців-вахтерів; серед транссексуальних чоловіків – вихователів, учителів початкових класів, викладачів музичних шкіл, пекарів, кухарів, перукарів та ін.

Найбільшою перешкодою у повноцінному самоствердженні в бажаній статі для транссексуальних чоловіків є не лише реконструкція зовнішності, а й необхідність проходження строкової служби у збройних силах. Через належність за паспортною статтю до чоловічої статі їм здебільшого не вдається переконати сексологів та комісії військкоматів, що за психічною статтю вони є жінками. Тому під час строкової служби такі юнаки переживають справжню життєву кризу, терплять численні приниження, стають об'єктами сексуального насильства у гомосексуальних контактах. Саме цей період життя транссексуальних особистостей пов'язаний з найвищим ризиком самогубства.

Транссексуальні жінки, прагнучи самоствердитись у гіпермаскулінних видах діяльності, обирають чоловічі професії: службу в міліції, пожежній охороні, військових об'єднаннях тощо. Шлях до маскулінних занять в майбутньому часто унеможлиблюється досить складною для жіночого організму процедурою хірургічної зміни статі.

Ті, кому вдається завдяки хірургічному втручанню гармонізувати свою біологічну і психічну стать, засвоїти кросгендерні ролі, як правило, одружуються або виходять заміж, створюють сім'ю.

Звичайно, хірургічно сконструйовані Він або Вона не можуть продовжити себе в дітях. Проте, можливість гармонізувати своє тіло і душу стимулює їх особистісне зростання.

Розлад статевої ідентифікації підлітків або дорослих нетранссексуального типу (Трансвестизм) – це легша форма порушення гендерної ідентичності, що проявляється в прагненні грати роль протилежної статі, потребі перевдягатися, використовувати ім'я та запозичувати інші рольові атрибути протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе особою іншої статі.

Трансвестизм не слід плутати з проявами фемінності чоловіків чи маскулінності жінок, хоча трансвестити часто відповідають таким характеристикам. Існують перехідні, недевіантні прояви часткового запозичення гендерних ролей, які не призводять до значної гендерно-рольової інверсії. Вони часто бувають наслідками відповідного статевого та гендерного виховання, особливо у випадках, коли, наприклад, батьки хотіли мати хлопчика, а народилася дівчинка, чи навпаки. Такі прояви можна спостерігати при виборі професії, коли жінки свідомо обирають професійну діяльність, яка традиційно вважається чоловічою, й навпаки.

Як і транссексуалізм, трансвестизм також виявляється у стійкому дискомфорті, відчутті невідповідності власній статі, упертому або повторюваному перевдяганні у вбрання протилежної статі, виконанні ролі протилежної статі (реально або у фантазіях). Усе це робиться не з метою сексуального збудження, як при трансвестичному фетишизмі. При цьому спостерігається відсутність

стійкого бажання (впродовж щонайменше двох років) позбутися власних первинних і вторинних статевих ознак і набути статевих ознак іншої статі, як при транссексуалізмі. Однак, цей розлад також потребує з'ясування анамнезу сексуальної орієнтації (асексуальний, гомосексуальний, гетеросексуальний, неуточнений).

Люди з помірним порушенням статевої ідентичності якщо й уявляють себе в тілесній оболонці іншої статі, то тільки у мріях, фантазіях, снах, їм досить тимчасового набуття нової статевої ідентичності: процесу перевдягання, укладання зачіски, макіяжу, добору аксесуарів тощо.

Якщо процес перевтілення в особу іншої статі супроводжується сексуальним збудженням, то таку особливість сексуальної поведінки чоловіків називають *трансвестичним фетишизмом*, а таких чоловіків – *трансвеститами*. Розлади, пов'язані з порушенням статевої ідентичності нетранссексуального типу, також супроводжуються перевтіленням в іншу стать, перевдяганням, проте цей процес викликаний іншими мотивами. Для таких осіб перевдягання є одним із способів реалізації фантазії, досягнення бодай у такий спосіб фізичної тотожності з протилежною статтю. Деякі травесті – чоловіки та жінки з гомосексуальними орієнтаціями – імітують іншу стать також перевдяганням. Елементи одягу протилежної статі їх збуджують, сприяють імітації гетеросексуальних стосунків, наслідуванню гендерних стереотипів.

У багатьох країнах світу існує індустрія розваг для чоловіків з розладами статевої ідентифікації нетранссексуального типу. У клуб одного з містечок Англії щомісяця на уїк-енд чи на святкові вихідні

з'їжджаються з усіх куточків одружені й неодружені трансвестити-чоловіки, привозячи з собою перуки, предмети жіночого туалету, парфуми, одяг, модельне взуття, які не відповідають їхній статі, але підходять за розміром. Вдягання їх приносить цим чоловікам чимало приємних хвилин. Саме так вони реалізують нестримне бажання, що іноді прокидається, хоч якийсь час бути жінкою. Вони не шукають у цьому сексуального задоволення, не вступають у сексуальні контакти – їм подобається сам процес перевтілення в іншу стать, новий гендерний імідж, кросгендерний стиль, манери поведінки та спілкування. Після такого карнавалу трансвестити відчують релаксацію, поновлення сил.

Розлад статевої ідентифікації у дитячому віці (до настання статевої зрілості) відомий як явище «маминих синочків» і «шибайголів-дівчисьок».

Характерною ознакою особистості дитини з порушенням статевої ідентифікації є кросгендерна ідентифікація, яка проявляється в наслідуванні стевотипових (гіпергендерних) моделей поведінки, властивих іншій статі.

У дівчаток:

- стійкі й інтенсивні переживання у зв'язку з тим, що вона є дівчинкою, бажання бути хлопчиком (не тільки через прагнення мати переваги від цього) або наполягання на тому, що вона – хлопчик.
- стійка відраза до загальноприйнятого жіночого одягу і наполягання на носінні традиційно чоловічого одягу (білизни, аксесуарів);

- стійка відмова від жіночих анатомічних структур, яка виявляється щонайменше однією з таких ознак: 1) наполягання на тому, що у неї є або з'явиться пеніс; 2) відмова від сечовиділення сидячи; 3) заяви про своє небажання, щоб у неї вирости груди, почалася менструація.

У хлопчиків:

- стійкі й інтенсивні переживання у зв'язку з тим, що він – хлопчик, наполегливе бажання бути дівчинкою або (не так часто) наполягання на тому, що він – дівчинка.

- захоплення типово жіночою діяльністю, що проявляється у прагненні перевдягатися або уявляти себе вдягненим у жіноче вбрання, пристрасне бажання бути учасником дівочих ігор або властивого для дівчат способу проведення часу, відмова від типових хлопчачих іграшок, ігор і діяльності;

- стійке зречення чоловічих анатомічних структур, що виражається принаймні одним із таких наполягань, що повторюються: 1) він виросте і стане жінкою (не тільки в соціальній ролі); 2) його пеніс і яєчка огидні або зникнуть; 3) було б краще, якби у нього не було пеніса і яєчок.

Причини порушення статевої поведінки у дитячому віці наукою ще не з'ясовано. Науковці припускають, що це може бути спричинене порушенням розвитку плоду дитини в утробі матері під час його гормонального диференціювання за чоловічим чи жіночим типом (особливо вразливими щодо формування статевої сфери є 4–6-й тижні вагітності жінки).

Незначні відхилення у гендерній поведінці іноді є наслідком неправильного статевого виховання у сім'ї. Такі помилки передусім пов'язані з ігноруванням статі дитини, надмірним заохоченням її гіпергендерної поведінки, властивої протилежній статі. Такий кросгендерний шлях виховання дитини часто обирається через власні комплекси та проблеми у міжстатевих стосунках або через несправджені сподівання щодо статі дитини.

Життєві реалії є такими, що діти зі стевотипізованою, гіпергендерною, а особливо з кросгендерною, реверсною поведінкою мають чимало проблем у стосунках з однолітками, нелегко дається їм у майбутньому створення власної сім'ї.

Батьки, вчителі, близькі люди до дитини, яка має кросгендерну ідентичність, демонстративно відмежовується від власної акушерської статі, мають дбати про те, щоб у всіх сферах свого життя вона бачила, розуміла, переконувалася в перевагах власної біологічної належності. Однак, такий принцип стевотипізованого виховання не придатний і навіть шкідливий стосовно хлопчиків і дівчаток, у яких немає проблем з гендерною ідентифікацією.

Із психолого-педагогічної точки зору, недоречним є нав'язування дітям, наприклад, таких стандартів: «Як добре, що ти хлопчик, адже хлопчики фізично витриваліші, ніж дівчатка. Ти зможеш займатися видами спорту, які не під силу дівчаткам»; «Уяви, скільки можливостей відкриває тобі жіночий організм. Кожна жінка може створити справді фемінну статуру, зачіску, гарний макіяж. Та найбільше її щастя – можливість народити дитину. Хоч би як чоловік не любив дітей, він ніколи не зможе їх виношувати під серцем,

народжувати, годувати груддю. Це може тільки жінка, саме вона продовжує рід, творить сім'ю».

Спрямовуючи, заохочуючи дитину з кросгендерною ідентичністю до статево типізованої поведінки необхідно підкреслювати їх корисність для кожної людини.

Оскільки найважливішими орієнтирами для гендерної ідентифікації є насамперед відповідні за статтю дитини дорослі – батько (мати), брат (сестра), дядько (тітка), їхня поведінка під час психокорекційної програми має бути яскравим прикладом виконання традиційної статевої ролі. Тому важливим принципом статевого виховання хлопчиків та дівчаток з кросгендерною ідентифікацією є статево типізована поведінка оточуючих. Не менш важливою для прийняття дитиною власної статевої ідентичності є увага оточення до її досягнень на шляху освоєння статево типізованої поведінки, традиційних для її біологічної статі умінь та навичок. Крім того, дитина з проявами кросгендерної ідентичності має пройти спеціальну психокорекційну програму у фахівців-психологів чи психотерапевтів.

Ці та інші випадки порушень у сфері статевих і гендерних ролей неминуче призводять до багатьох статево- та гендерно-рольових конфліктів. Фактично кожна з таких девіацій можна трактувати як внутрішній статево-рольовий конфлікт (між суперечливими компонентами статевих ролей та статево-рольовою ідентичністю) і зовнішній гендерно-рольовий конфлікт (суперечність між гендерно-рольовою поведінкою та соціальними стереотипами й нормами). Такі проблеми потребують не лише специфічної допомоги сексолога чи

сексопатолога. Рольові конфлікти потребують психологічної допомоги для їх розв'язання.

Отже, гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості – це складні й різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості загалом, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом загалом.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

МЕТОДИКА «ЯК ВИ СТАВИТЕСЬ ДО ГОМОСЕКСУАЛЬНОСТІ?»

Ціль: визначити особливості свого ставлення до гомосексуальності та визначити рівень власної гомофобії.

Методика: учасникам/учасницям пропонується відповісти на запитання методики, співвіднести свої відповіді з ключем опитувальника та визначити рівень гомофобії.

Час на виконання: 30 хвилин (10 хвилин на відповіді опитувальника, 10 хвилин на аналіз результатів та 10 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 12 (Додаток 11).

Завершення: обговорення вправи.

МЕТОДИКА «РІВЕНЬ ВАШОЇ ГОМОФОБІЇ»

Ціль: визначити особливості свого ставлення до гомосексуальності та визначити рівень власної гомофобії.

Методика: учасникам/учасницям пропонується відповісти на запитання методики, співвіднести свої відповіді з ключем опитувальника та визначити рівень гомофобії.

Час на виконання: 30 хвилин (10 хвилин на відповіді опитувальника, 10 хвилин на аналіз результатів та 10 хвилин на загальне групове обговорення).

Матеріали: роздатковий матеріал 13 (Додаток 12).

Завершення: обговорення вправи.

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ VIII

1. *Гендерно-рольовий інфантилізм* – це невідповідність гендерної ролі віковій стадії гендерного розвитку, заміна або компенсація одних ролей іншими, що відповідають більш ранньому періоду життя.

2. *Гендерно-рольова недостатність* проявляється у двох основних формах – гендерно-рольовий дефіцит та атрофія гендерної ролі.

Гендерно-рольовий дефіцит – це затримка гендерно-рольового розвитку, блокування важливих потреб у рольовому розвитку, внаслідок чого гендерна роль не формується або розвивається частково.

Атрофія гендерної ролі – це втрата роллю її функціональних особливостей, скорочення сфер застосування в результаті обмеження рольової поведінки, тривалого перебування гендерної ролі в латентному вигляді тощо.

3. *Статеві девіації* – це відхилення від нормативів статевих і гендерних ролей. Рольові девіації можна проілюструвати прикладами так званої *інверсії статевих і гендерних ролей*, тобто зміною компонентів чоловічих та жіночих ролей на протилежні, заміною одних іншими – повною (транссексуалізм) і частковою (гомосексуалізм і трансвестизм).

4. *Гомосексуалізм* (грец. *homos* – тотожний, подібний, *sexus* – стать) – сексуальний потяг до особи тотожної статі та сексуальний контакт з нею. Сексуальний потяг, сексуальний контакт із особою своєї статі є провідним критерієм у психодіагностиці інверсії статевого потягу (лат. *inversio* – перевертання, перестановка) – спрямування сексуального потягу на тотожну стать, гомосексуалізм.

5. *Гомофобія* – почуття страху або відрази до гомосексуальних індивідів, упереджене ставлення до людини через її гомосексуальні орієнтації. Гомофобія є складовою *гетеросексизму* – переконання у тому, що вищим і єдино правильним способом реалізації сексуальної функції є гетеросексуальні стосунки. Гетеросексизм базується на хибних стереотипах, міфах про людей з інверсією статевого потягу.

6. *Трансвестизм і транссексуалізм* – це види гендерно-рольових дисгармоній, які безпосередньо стосуються зміни статевої та гендерної ідентичності.

Гендерна дисфорія (розлад), яка спонукає індивіда (чоловіка чи жінку) до хірургічної зміни статі, є *транссексуалізм* – відторгнення статі, тобто стійке переживання своєї належності до іншої статі.

Розлад статевої ідентифікації підлітків або дорослих нетранссексуального типу (Трансвестизм) – це форма порушення гендерної ідентичності, що проявляється в прагненні грати роль протилежної статі, потребі перевдягатися, використовувати ім'я та запозичувати інші рольові атрибути протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе особою іншої статі.

Якщо процес перетворення в особу іншої статі супроводжується сексуальним збудженням, то таку особливість сексуальної поведінки чоловіків називають *трансвестичним фетишизмом*, а таких чоловіків – *трансвеститами*.

7. *Розлад статевої ідентифікації у дитячому віці* (до настання статевої зрілості) відомий як явище «маминих синочків» і «шибайголів-дівчисьок».

Характерною ознакою особистості дитини з порушенням статевої ідентифікації є *кросгендерна ідентифікація*, яка проявляється в наслідуванні стевотипових (гіпергендерних) моделей поведінки, властивих іншій статі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте поняття стеві девіації.
2. Порушення гендерно-рольової ідентичності це: спосіб збереження самобутності чи девіація?
3. Назвіть ознаки гендерно-рольового інфантилізму.

4. Назвіть у яких основних формах проявляється гендерно-рольова недостатність?

5. Означте основну симптоматику гендерно-рольового дефіциту? У чому основні причини його виникнення?

6. Назвіть ознаки атрофії гендерної ролі. Причини виникнення.

7. Чим відрізняються між собою поняття транссексуалізму, трансвестизму, гомосексуалізму.

8. Назвіть головні гіпотези причин гомосексуалізму.

9. Відхилення від гендерної ролі часто сприймають люди як доказ гомосексуальності. Чим пояснити таке сприйняття?

10. Відомо, що гетеросексуальні чоловіки негативніше налаштовані проти гомосексуальних чоловіків, ніж жінки. Як це пояснити?

11. Чи існує небезпека, що діти, яких виховують гомосексуальні пари теж стануть гомосексуалами?

12. Розкрийте поняття гомофобія та гетеросексизм.

13. У масовій свідомості щодо гомосексуальних індивідів утвердилося чимало стереотипів. Охарактеризуйте найбільш поширені з них.

14. Сучасна наука ще не знайшла пояснення природи й походження гомосексуалізму. На сьогодні існує чимало припущень щодо причин інверсії статевого потягу. Назвіть та коротко означте основні положення найбільш відомих психологічних теорій, що вивчали означену проблематику.

15. Які виділяють основні ознаки розладу статевої ідентифікації у дитячому віці?

МОДУЛЬ ІХ
ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ЗАВЕРШЕННЯ ТРЕНІНГУ.
ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК.
ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ТРЕНІНГУ

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

Завершальний етап групової роботи передбачає вихід із ситуації «тут і тепер», подолання «оранжереї», соціальну реабілітацію учасників.

Завершення тренінгу часто супроводжується висловлюваннями подяки один одному і зізнаннями в тому, що люди відкрили для себе нового. Тому проведення підсумкових занять передбачає висловлювання кожного учасника про свій актуальний стан, усвідомлення роботи, що відбулася, побажання та пропозиції ведучому, а також резюмоване підведення підсумків тренінгової роботи самим ведучим. Необхідною умовою завершення тренінгової роботи є надання зворотнього зв'язку. Способів, що забезпечують подачу зворотнього зв'язку, існує значна кількість. Все залежить від винахідливості ведучого і особливостей групи. Прийоми та умови надання зворотнього зв'язку, детальніше були розглянуті у модулі І.

Варіанти вправ, що дають змогу ефективно завершити тренінг представлені у практичному компоненті цього модулю.

ПРАКТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МОДУЛЮ

ВПРАВА «ГРА У М'ЯЧ»

Ціль:

- 1) надати та отримати зворотній зв'язок;
- 2) оцінити зміст тренінгу;
- 3) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;
- 4) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Матеріали: м'яч.

Час на виконання: 10-15 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: запропонуйте учасникам групи розповісти про одну річ, якої вони навчилися під час тренінгу. Киньте одному/одній з учасників/учасниць м'яч. Отримавши м'яч, кожен/кожна учасник/учасниця має розповісти про свій новий досвід.

ВПРАВА «НАСТУПНІ КРОКИ»

Ціль:

- 1) надати та отримати зворотній зв'язок;
- 2) оцінити зміст тренінгу;
- 3) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;

4) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Час на виконання: 10-15 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: запропонуйте учасникам розповісти про одну річ, яку вони планують зробити наступного тижня для застосування знань, опанованих під час тренінгу.

ВПРАВА «КРОСВОРД»

Ціль:

- 1) надати та отримати зворотній зв'язок;
- 2) оцінити зміст тренінгу;
- 3) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;
- 4) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Матеріали: кросворд, маркери, цукерки.

Час на виконання: 10 хвилин.

Методика: придумайте кросворд, який включає основні концепції тренінгу. За 5 хвилин команда має заповнити кросворд. У разі правильних відповідей на усі питання у встановлений час, учасники/учасниці тренінгу отримують приз (наприклад, цукерки).

ВПРАВА «КОЛЕКТИВНИЙ ЖИВОПИС»

Ціль:

- 1) надати та отримати зворотній зв'язок;
- 2) оцінити зміст тренінгу;
- 3) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;
- 4) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Матеріали: фліпчарт, ватман, кольорові маркери, фарби, олівці тощо.

Час на виконання: 10-15 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: зафіксуйте великий аркуш паперу на одній стіні (достатньо великий, щоб усі учасниці/учасники могли працювати на ньому одночасно). Кожен/кожна учасник/учасниця має намалювати картину, яка зображує те, чого вони навчилися під час тренінгу. Інші учасники/учасниці мають здогадатися, що змальовано на кожному малюнку.

ВПРАВА «ЗІРКОВІ МОМЕНТИ»

Ціль:

- 1) надати та отримати зворотній зв'язок;
- 2) оцінити зміст тренінгу;

3) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;

4) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Матеріали: вирізані зірки із картону.

Час на виконання: 10-15 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: наприкінці кожної тренінгової сесії запропонуйте кожному учаснику/учасниці розповісти про «зірковий момент», який вони спостерігали в іншого учасника/учасниці.

Зірковий момент – це момент, в який засяяв певний таланти учасника/учасниці як члена команди. Коли учасники розповідатимуть про такі моменти, дайте їм можливість нагородити відповідного учасника/учасницю зіркою. Переконайтеся, що кожен учасник/учасниця мав/мала такий момент. При потребі зазначте декілька зіркових моментів, які Ви помітили.

ВПРАВА «ДІЄВІ КРОКИ»

Ціль:

1) надати та отримати зворотній зв'язок;

2) оцінити зміст тренінгу;

3) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;

4) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Матеріали: вирізані сліди із картону.

Час на виконання: 10-15 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: зафіксуйте на підлозі сліди (реального розміру) у формі черги чи підкови. Група має стати на перші сліди (дивлячись у спину попереднику/попередниці). Вони мають розповідати одну річ, яку вони зроблять наступного тижня у напрямку до тематики, яка обговорювалася під час тренінгу. Під час розповіді про свої дії учасники просуваються уперед. Вправа триває, доки не висловляться усі учасники. Після цього скажіть учасникам/учасницям, що вони зробили перший крок – взяли на себе обов'язок вжити певну дію.

ВПРАВА «ПОДЯКА»

Ціль:

- 1) надати та отримати зворотній зв'язок;
- 2) оцінити зміст тренінгу;
- 3) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Час на виконання: 10-15 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: щоб підкреслити те, як учасники навчалися під час тренінгу, запропонуйте їм подякувати тому учаснику/учасниці (окрім фасилітатора/фасилітаторки), який/яка допомагав/допомагала їм навчатися або зрозуміти тему тренінгу. Учасник/учасниця, якому/якій

дякують, має відповісти: «Будь ласка». Це навчає учасників/учасниць говорити та приймати компліменти.

ВПРАВА «ОСОБИСТИЙ БАГАЖ»

Ціль:

1) розвинути здібності складання психологічного портрета людини;

2) надати та отримати зворотній зв'язок

Матеріали: папір і ручки для всіх гравців.

Час на виконання: 20-30 хвилин (залежно від кількості учасників/учасниць).

Методика: група вже чимало часу провела разом. Ви познайомилися, дізналися один одного. Зараз ми спробуємо визначити, наскільки добре ви стали розуміти товаришів, їх особисті якості. Уявіть, що незабаром вам належить розлучитися, і кожен готує в дорогу свою валізу. Це його особистий багаж.

Ми будемо збирати валізу разом. При цьому домовимося класти в неї не речі, а особисті якості товариша/товаришки, ті, які ми в ньому/ній полюбили. Що покладе у валізу товариша/товаришки, група?

Є у цієї вправи ще кілька правил.

Перше: ми кладемо у валізу тільки ті якості, свідками прояву яких ми стали під час спільної роботи.

Друге: ми не можемо покласти у валізу ту якість, за яку не проголосувала вся група. Навіть одна людина з вас володіє правом

вето. Групі доведеться переконати його, інакше спірна якість так і не потрапить у багаж вашого/вашої товариша/товаришки.

Примітка: для кожного учасника/учасниці, якому/якій група допомогла зібрати особистий багаж, складаємо підсумковий список, вказуємо дату і ставимо підписи членів групи. Цей лист урочисто вручаємо зібраному в дорогу гравцеві.

Завершення: обговорення гри.

Питання для обговорення:

- Що Вам сподобалося в грі?
- Що змусило задуматися над тим, як сприймає Вас група?
- Які речі, дані Вам в дорогу групою, стали для Вас несподіванкою?
- Чи згодні Ви з тим багажем, яким група спорядила Вас?

ВПРАВА «ОЦІНЮВАННЯ У ТРІЙКАХ»

Ціль:

- 1) оцінити зміст тренінгу;
- 2) визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації;
- 3) освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу.

Методика: попросіть учасників/учасниць розбитися на підгрупи по три особи. Видайте кожній групі роздатковий матеріал на основі типових запитань. Кожний учасник/учасниця у підгрупах має по черзі відповісти на одне запитання менш, ніж за одну хвилину. Після того,

як він/вона відповіли на запитання, інші учасники/учасниці можуть висловитись і додати те, про що, на їх думку, не було сказано.

Після закінчення обговорення усіх запитань у кожній підгрупі попросіть учасників/учасниць визначити запитання щодо сфер, які потребують уточнення.

Усі разом обговоріть сфери, які були визначені як такі, що потребують уточнення.

Час на виконання: 10-30 хвилин залежно від потреб групи.

Матеріали: питання, представлені у роздатковому матеріалі 14 (Додаток 13).

Завершення: обговорення вправи.

Примітки для фасилітаторок/фасилітаторів:

Це – ефективна вправа, яка допомагає оцінити, що засвоїли учасники, а також надає практичну можливість для роз'яснення іншим поняття «гендер».

ВИСНОВКИ ДО МОДУЛЮ ІХ

1. *Зворотній зв'язок* передбачає відкрите, аргументоване та конструктивне висловлювання усіх членів групи стосовно різних ситуацій, які виникають із процесі виконання завдань, про зміст і способи вирішення різних проблем, стиль діяльності і спілкування, про порівняння різних типів поведінки.

2. Реалізація цього принципу дозволяє кожному учаснику СПТ побачити себе зі сторони, свій образ та образ іншого, створити умови

для відповідної корекції. Це унікальна можливість «побачити себе очима інших».

Висловлена членами групи інформація стає основою для роздумів, що, в свою чергу створює передумови для самокорекції існуючих знань, умінь, навичок та розвитку здібності складання психологічного портрета людини. Також інформація, отримана при наданні зворотнього зв'язку дає змогу освіжити в пам'яті учасників/учасниць матеріал, пройдений в рамках тренінгу, оцінити його зміст, визначити аспекти тренінгу, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації.

3. При наданні зворотнього зв'язку слід дотримуватись певних умов, а саме: характер зворотнього зв'язку повинен бути описовий; уникання категоричності суджень; конкретність висловлювань; висловлювання стосовно тих якостей та властивостей особистості, які реально можуть бути змінені.

Прийоми зворотнього зв'язку передбачають активне слухання та запит на додаткову інформацію.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте поняття зворотнього зв'язку як одного із принципів роботи тренінгової групи.

2. Яких основних умов слід дотримуватися при наданні зворотнього зв'язку?

3. З якою метою здійснюється надання зворотнього зв'язку?

4. Які тренінгові вправи можна використовувати при наданні зворотнього зв'язку?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акусок А. М. Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема / А. М. Акусок // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2005. – №1. – С. 23–25.
2. Амджадин Л. Трансформационные изменения института семьи и брачных отношений в украинском обществе : гендерный анализ / Л. Амджадин // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2007. – №3. – С. 60–75.
3. Антология гендерной теории / [сост. Е. Гапова, А. Усманова]. – Минск : Пропилеи, 2000. – 384 с.
4. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Сандра Бем; [пер. с англ.]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
5. Бендас Т. В. Гендерная психология: [учебное пособие] / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с. : ил. – (Серия «Учебное пособие»).
6. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с. – (Секреты психологии).
7. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів в діяльності громадських організацій та рухів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О. А. Болотська. – Луганськ, 2008. – 20 с.
8. Браун Дж. Гендерные различия в здоровье / Дж. В. Браун, Л. В. Панова, Н. Л. Русинова // Социс. – 2007. – № 6. – С. 114–121.
9. Бут Л. О. Гендерна освіта в вузі : в 2-х ч. Ч. I. : Спецкурси :

[навч.-метод. посібник для викладачів соц.-гуманітар. дисциплін та студентів вищ. навч. закладів] / Л. О. Бут, О. А. Луценко. – Суми : СумДПУ, 2001. – 106 с.

10. Введение в гендерные исследования: учебное пособие для студентов вузов / [Костикова И. В. и др.] ; под общ. ред. И. В. Костиковой. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 255 с. – (Серия «Классический университетский учебник»).

11. Вейнингер О. Пол и характер. Мужчина и женщина в мире страстей и эротики / О. Вейнингер М. : Форум XIX-XX-XXI, 1991. – 120 с.

12. Виноградова Т. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин : роль биологических и социальных факторов / Т. В. Виноградова, В. В. Семенов // Вопросы психологии. 1993. – №2. – С. 63–71.

13. Власенко Н. С. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Н. С. Власенко, Л. Д. Виноградова, І. В. Калачова. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000.

14. Воронина О. Теоретико-методологические основы гендерных исследований / О. Воронина // Теория и методология гендерных исследований : [курс лекций; под. общ. ред. О. А. Ворониной]. – М. : МЦГИ–МВШСЭНМФФ, 2001. – С. 13–106.

15. Воронина О. А. Гендер и культура / О. А. Воронина, Т. А. Клименкова // Женщины и социальная политика (гендерный аспект) ; [отв. ред. З. А. Хоткина]. – М., 1992. – 203 с.

16. Впровадження гендерних підходів : [практичний посібник / Регіональне бюро Програми розвитку ООН по країнах Центральної і Східної Європи та СНД]. – К., 2003. – 142 с.

17. Гапова Е. Гендерная проблематика в антропологии // Введение в гендерные исследования. Ч. 1 : [учебное пособие; под ред. И. А. Жеребкиной]. – Харьков : ХЦГИ, 2001 ; СПб. : Алетейя, 2001. – С. 147–173.

18. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі : філософсько-психологічний аналіз / Н.Гапон. – Львів: Літопис, 2002. – 310 с.

19. Гафизова Н. Б. Роль средств массовой информации в формировании и поддержании традиционных ролей мужчин и женщин / Н. Б. Гафизова [и др.] // Практикум по гендерной психологии; [под ред. И. С. Клециной]. – СПб. : Питер, 2003. – С. 113–118.

20. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації : теорія та практика: монографія / С. Я. Харченко, С. М. Гришак, Н. С. Шабаєва; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 258 с.

21. Гендер і культура : [збірник статей / упорядники : В. Агеєва, С. Оксамитна]. – К. : Факт, 2001. – 222 с.

22. Гендер і державна політика / [пер. з англ. ; упоряд. П. Ренкін]. – К. : Вид-во Соломії Павличко«Основи», 2004. – 394 с.

23. Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві: мат-ли Всеукр. наук.-практич. конф. (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.). – К. : ПЦ «Фоліант», 2003. – 300 с.

24. Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві: мат-ли Всеукр. наук.-практич. конф. (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.) ; [додаткове видання]. – К. : ПЦ «Фоліант», 2004. – 70 с.
25. Гендерні аспекти державної служби : [монографія] / М. Пірен, Н. Грицяк, Т.Василевська, О. Іваницька; [за заг. ред. Б. Кравченка]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 335 с.
26. Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. – ВАТ «Волинська обласна друкарня». – 283 с.
27. Гендерний портрет Волинської області / за заг. ред. О. Ярош, С. Баранової, М. Мушкевич, М. Філіпович. – Луцьк : ТзОВ «Євро сервіс», 2007. – 397 с.
28. Гендерні стереотипи індивідуального здоров'я : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк, 2007. – 233 с.
29. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – 252 с.
30. Гендерний розвиток у суспільстві : (конспекти лекцій). – [2-е вид.]. – К. : ПЦ «Фоліант», 2005. – 351 с.
31. Говорун Т. В., Кікінеджі О. М. Гендерна психологія : [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
32. Говорун Т. В., Кікінеджі О. М. Стать та сексуальність : психологічний ракурс / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 1999. – 380 с.

33. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності / П. П. Горностай // Основи теорії гендеру : [навчальний посібник / відп. ред. Скорик М. М.]. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 132–156.

34. Градскова Ю. В. Гендерная социализация / Ю. В. Градскова // Введение в гендерные исследования: [учеб. пособ. для студ. вузов; Костикова И. В. и др. ; под. общ. ред. И. В. Костиковой]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 255 с. – (Серия «Классический университетский учебник»).

35. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С. М. Гришак. – Луганськ, 2007. – 20 с.

36. Досвід упровадження проекту виховання гендерної культури молоді / [упор. В. Гурієвська]. – Хорол, 2003. – 118 с.

37. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (№2866– IV; 8 вересня 2005р.) ; [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

38. Земба А. Б. Гендерний аналіз комунікативно-характерологічного профілю працівників центрів зайнятості / Алла Богданівна Земба // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. X, ч. 1. – К., 2008. – С. 111–121.

39. Земба А. Б. Психологічний аналіз гендерної асиметрії у сучасному українському суспільстві / Алла Богданівна Земба // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне майбутнє» (16-17 квітня 2008 року). У 2-х т. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 1. – С. 138 – 140.

40. Кайл Р. Детская психология : тайны психики ребенка / Р. Кайл. – СПб. : Прайм–ЕВРО–ЗНАК, 2002. – 416 с.

41. Ковальчук І. А. Статеворольова соціалізація учнів: [монографія] / І. А. Ковальчук. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 216 с.

42. Кон И. С. Введение в сексологию / И. С. Кон. – М. : Медицина, 1988. – 182 с.

43. Кочарян А. С. Личность и половая роль : Симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии / А. С. Кочарян. – Х. : Основа, 1996. – 100 с.

44. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : [навчальний посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.

45. Кравець В. П. Педагогіка та психологія : гендерний аспект : [навч. посібник] / В. П. Кравець, О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2004. – 124 с.

46. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків : закономірності та гендерні особливості. [монографія] / В. П. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 476 с.

47. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с.

48. Основи гендерної рівності : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. Ярош, М. Філіпович. – Луцьк, 2008. – 290 с.
49. Посібник для тренерок/тренерів (ТдТ) з гендерної чутливості та впровадження гендерної політики в Україні. [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://elearn.univector.net/file.php/157/01/01.pdf>.
50. Практикум по гендерной психологии / [под ред. И. С. Клециной]. – СПб. : Питер, 2003. – 480 с.
51. Рівність жінок і чоловіків в Україні : правові аспекти : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20-21 листопада 2000р.). – К., 2001. – 230 с.
52. Словарь гендерных терминов; [Электронный ресурс]. // Режим доступа: [http:// www/owl.ru/gender/364htm](http://www/owl.ru/gender/364htm).
53. Столярчук Л. И. Полоролевая социализация школьников : теория и практика воспитания : [монография] / Л. И. Столярчук. – Волгоград : Перемена, 1999. – 275 с.
54. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З. Фрейд. – К. : Основи, 1998. – 709.с.
55. Хорни К. Женская психология / К. Хорни. – СПб. : Вост.-Евр. ин-т психоанализа, 1999. – 380 с.
56. Чекалина А. А. Гендерная психология : учебное пособие / А. А. Чекалина. – М. : «Ось-89», 2006. – 256 с.
57. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренесанс, 1991. – 304 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Роздатковий матеріал 1.

ТВЕРДЖЕННЯ ПРО ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ

1. Жінки виношують дітей.
2. Жінки народжують дітей.
3. Маленькі дівчата слабкі, а хлопці – сильні.
4. У сільському господарстві та промисловості України жінки отримують 30% середньомісячної заробітної плати чоловіків.
5. Жінки можуть годувати немовля грудьми.
6. Чоловіки можуть годувати немовля лише з пляшечки.
7. Більшість будівельників в Україні – чоловіки.
8. У стародавньому Єгипті чоловіки лишалися вдома і ткали; жінки займалися родинним бізнесом; жінки успадковували майно, а чоловіки – ні.
9. Дослідження 224 культур виявило, що в 5 культурах приготуванням їжі займалися лише чоловіки, а у 36 культурах лише жінки виконували усю хатню роботу.
10. За статистичними даними ООН жінки заробляють лише 1% світового доходу.
11. В Україні середня тривалість життя у чоловіків є коротшою, ніж у жінок.
12. У юнаків голоси «ламаються» при досягненні зрілості, у дівчат – ні.

13. Маленькі дівчатка – ніжні, хлопчики– забіяки.
14. Чоловіки – кращі професіонали ЗМІ, ніж жінки.
15. Більшість жінок носить довге волосся, а чоловіки – коротке.

Роздатковий матеріал 2.

СТАТЬ (SEX) – ГЕНДЕР (GENDER)

Стать

– Стать стосується біологічних відмінностей між жінками та чоловіками.

– Стать означає ті анатомо-біологічні особливості людей (первинні статеві ознаки), на основі яких вони визначаються як чоловіки або жінки.

– Статеві відмінності не залежать від класу, релігії, етнічного походження чи касти.

– Статеві відмінності не змінюються у часі.

– Основні статеві відмінності: жінки у період статевої зрілості (народжують, годують груддю, мають менструальний цикл, продукують яйцеклітини); чоловіки у період статевої зрілості (продукують сперматозоїди).

– Статеві ролі мають універсальний характер.

Гендер

– Гендер стосується соціальних відмінностей між жінками та чоловіками.

– Гендерні відмінності проявляються у різних ролях, якостях та поведінці жінок і чоловіків у суспільстві.

– Гендерні відмінності залежать від раси, класу, релігії, етнічного походження, касти, віку.

– Гендерні ролі змінюються у часі, не мають універсального характеру.

– Гендерні відмінності змінюються залежно від ситуації. Тобто, одна й та сама особа може по-різному поводити себе у різних контекстах (наприклад, в сім'ї та на роботі).

– Гендер – це соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, розподілі сімейних ролей та репродуктивній поведінці.

– Гендерні відмінності виявляються поляризацією жіночих і чоловічих ролей, стереотипними уявленнями про протилежні якості людей різної статі, культурно сконструйованою поведінкою жінок і чоловіків у суспільстві.

– Гендерні ролі можна змінити шляхом врахування потреб жінок та чоловіків.

Додаток 2

Роздатковий матеріал 3.

МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

МІФИ	РЕАЛЬНІСТЬ
Дівчатка слухняніші, ніж хлопчики	У дитинстві дівчатка бувають слухняніші, оскільки з перших кроків їх привчають, що вони як майбутні мами мають бути чемними і показувати приклад хлопчикам
Дівчатка гуманніше ставляться до довкілля (тварин, природи)	Все залежить від наuczіння, а не від статевої належності. І хлопчики, і дівчатка можуть стати і черствими, і добрими людьми або такими, якими їх виховали
Хлопчики краще можуть вирішити проблемну ситуацію і мислять логічніше	Це не так. Дівчатка можуть розв'язувати складні завдання (проблеми) не гірше за хлопчиків
Для хлопчиків важливо виділитись з-поміж інших	Статевих відмінностей немає. До 10-12 років дівчатка розвиваються швидше і тому іноді випереджають хлопчиків у прагненні виділитись серед

	ровесників. Пізніше хлопчики починають перейматися подібними проблемами
Хлопчики здібніші до математики і природничих наук, дівчатка – до гуманітарних	Дівчатка і хлопчики здібні однаково, все залежить від того, на які професії їх орієнтують. Вважалось, що в математиці хлопчики досягають вищих результатів. Проте дослідження не виявили великої різниці
Дівчатка більш чутливі психологічно до атмосфери, в якій вони живуть, близько до серця беруть біль і страждання інших	Як дівчатка, так і хлопчики чутливі до будь-яких дисгармонійних стосунків, болісно переживають сварки в сім'ї, особливо батьків. Хлопчики часто роблять вигляд, що їм байдуже, оскільки їх вчать, що чоловік повинен володіти своїми почуттями
Дівчатка вміють краще висловлювати свої думки, ніж хлопці	До 10-13 років різниця незначна, потім у більшості випадків дівчатка усно і письмово висловлюють свої думки чіткіше, оскільки більше орієнтуються на самовдосконалення в освоєнні гуманітарних знань

<p>У хлопчиків більша схильність до творчої праці, дівчатка краще справляються з монотонною роботою</p>	<p>Немає різниці між хлопчиками і дівчатками. У кого більше креативних здібностей, той краще виконує нестандартні завдання, у кого менше – віддає перевагу рутинній діяльності</p>
<p>Дівчатка рідше змагаються між собою в силі та спритності</p>	<p>У цьому сенсі ні в кого немає переваг. Все залежить від особистості. Змагаються і «міряються силою» одне з одним і хлопчики, і дівчатка</p>
<p>Дівчатка комунікативніші, надають перевагу більшій компанії, а не вузькому колу близьких друзів</p>	<p>Хлопчики також вміють дружити. Проте, від них часто очікують спритності, заохочують до змагань, що стимулює їх до участі в групових іграх, до спілкування в компаніях</p>
<p>Дівчатка більш боязливі і тривожні, ніж хлопчики</p>	<p>Дівчатка не такі боязкі, як багатьом здається. Вони можуть бути сильніші й рішучіші за хлопчиків, проте часто демонструють свої страхи як свідчення своєї жіночності</p>
<p>Дівчатка більш ласкаві й поблажливі, ніж хлопці</p>	<p>До відповідного віку важко діагностувати різницю між хлопчиками і дівчатками у вияві</p>

	співчуття чи симпатії. З дорослішанням хлопчики соромляться виявляти ніжні почуття до інших
Хлопчики краще орієнтуються в просторі і на незнайомій території	Хлопчики можуть краще орієнтуватися в просторі тому, що з дитинства їх привчають до самостійності та пошукової активності
Дівчатка більш прив'язані до дому і батьків, ніж хлопчики	Дівчаток більше залучають до домашніх справ
Дівчатка менш активні в спорті та іграх	Не встановлено різниці в рівнях активності хлопчиків і дівчаток. Хлопчики галасливіші та невгамовніші тільки тому, що подібну поведінку дівчаток не схвалюють
Дівчатка частіше страждають від уявних комплексів неповноцінності, ніж хлопчики	У хлопчиків комплексів не більше, ніж у дівчаток. Оскільки їх орієнтують на різні ідеали, то у дівчаток з'являються комплекси неповноцінності, пов'язані із зовнішністю, а у хлопчиків – з фізичною силою та спритністю
Хлопчики винахідливіші у використанні предметів та	У цій якості до відповідного віку в хлопчиків і дівчаток немає

інструментів	різниці. Диференціація умінь і навичок хлопчиків і дівчаток відбувається з дорослішанням під впливом соціального оточення, яке орієнтує дівчаток на обслуговування, емоційну підтримку, а хлопчиків на оволодіння предметами та інструментами
Дівчаток легше переконати, ніж хлопчиків	Хлопчики й дівчатка схильні приймати багато чого «на віру», оскільки вони – діти. З віком від хлопчиків більше вимагають індивідуальних рішень, а від дівчаток – колективних. Тому дівчатка часто демонструють більшу поступливість щодо думки іншого

Додаток 3

Роздатковий матеріал 4.

НЕЗКАКІНЧЕНІ РЕЧЕННЯ

1. Справжні чоловіки мають бути...
2. Справжні жінки мають бути...
3. Найголовнішим у житті чоловіка є...
4. Найголовнішим у житті жінки є...
5. Чоловік пишається дружиною, якщо вона...
6. Дружина пишається чоловіком, якщо той...
7. Жінка найкраще може справитися з такою роботою, як...
8. Чоловік найкраще може справитись з такою роботою, як...
9. Найкраще для жінок займати такі посади, як...
10. Найкраще для чоловіків займати такі посади, як...
11. Найвідповіднішими професіями для жінок вважаю...
12. Найвідповіднішими професіями для чоловіків вважаю...
13. Ідеальні зовнішні дані жінки мають включати...
14. Ідеальні зовнішні дані чоловіка мають включати...

Додаток 4

Роздатковий матеріал 5.

МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ ЩОДО ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

МІФИ	РЕАЛЬНІСТЬ
Жінки – більш альтруїстичні, співчутливі, завжди орієнтовані на надання допомоги, опікувальну діяльність	Соціальні якості жінок та чоловіків існують не як дві полярні, окремі категорії, а як континууми, що дублюють один одного. Як чоловіки, так і жінки можуть бути чуйними і мати негативні поведінкові риси. Оскільки в більшості етнокультур домінує уявлення, що «слабкій» статі притаманні опікувальні риси, то відповідна поведінка заохочується з раннього дитинства
Чоловіки – більш егоїстичні, товстошкірі, пихаті, нездатні до співпереживання	Чоловіки здатні до співчуття та співпереживання не менше, ніж жінки. От тільки зовні вони не завжди виказують свої почуття, адже змалечку їх привчали контролювати та тримати все в собі
Тільки жінка може бути	Статистика злочинів, скоєних

<p>вседержительською миру та злагоди в сім'ї, суспільстві.</p> <p>У чоловічій природі закладено войовничість</p>	<p>чоловіками і жінками, засвідчує: прояви фізичної агресії у «сильної» статі набагато частіші, що є підставою для висновків про чоловічу войовничість та мілітаризм.</p> <p>Саме соціальне оточення часто провокує та схвалює чоловічу агресивність, силу та вміння постояти за себе, вважаючи їх центральною складовою мужності.</p> <p>За відповідних обставин жінки також можуть виявляти брутальність, агресивність, здатні скоїти вбивство</p>
<p>«Одна жінка – баба, Дві баби – базар»</p> <p>Жінки – балакучі, язикаті істоти, пліткарки, які не вміють тримати язика за зубами.</p> <p>Справжні чоловіки небагатослівні</p>	<p>Статевих відмінностей у рівнях вербальної активності дорослих не виявлено. Відмінність простежується лише в змісті спілкування, його експресивності.</p> <p>Жінки більше орієнтовані на передачу ставлення до події, чоловіки – на саму подію.</p> <p>Психологи не зафіксували статевих відмінностей в особливостях спілкування чоловіків</p>

	та жінок
<p>Жінки більш емоційні, вразливі, мають слабшу нервову систему, тому як щось – у сльози.</p> <p>Слабка стать частіше підвладна психічним розладам, депресивним та тривожним станам, більш схильна до самогубств</p>	<p>Поріг емоційної чутливості не має статевих меж.</p> <p>Культурологічні традиції призвичаюють чоловіків не виказувати емоцій, приховувати сльози, носити свої переживання в собі. Слабкодухі жінки – не рідкість, чимало є і слабкодушних чоловіків.</p> <p>Психічні розлади, що виникають через зрив вищої нервової діяльності, трапляються як серед чоловіків, так і серед жінок.</p> <p>Якщо деякі розлади більш характерні для чоловічої статі (наприклад, розлад з дефіцитом уваги та гіперактивності чи визивно-агресивною поведінкою та ін.), то інші частіше трапляються у жінок (розлад зі страхом розлуки чи залежна особистість тощо).</p> <p>Низка психічних розладів, у тому числі депресія, посттравматичний синдром, трапляються як серед чоловічої, так</p>

	<p>і жіночої популяції.</p> <p>За показниками суїцидальності статеві групи відрізняються лише в рамках вікових меж. У підліткові та юнацькі роки більш схильні до самогубств жінки, у старшому віці – чоловіки</p>
<p>«Бабина дорога – від печі до порогу».</p> <p>Хатня робота, виховання дітей – прерогатива жінок.</p> <p>Чоловік у кращому разі може допомогти дружині.</p> <p>Домашній затишок – справа рук жінки</p>	<p>Жодна стать не має природних схильностей до опікувальної, обслуговуючої діяльності.</p> <p>Статевотипізований розподіл праці характерний для патріархальних взаємин.</p> <p>Партнерський тип шлюбних стосунків побудований на взаємозамінності виконання сімейних ролей. Виконує домашню роботу не той, хто жіночої статі, а той, хто має вільний час.</p> <p>Морально-психологічний клімат сім'ї залежить від домінуючих настроїв обох – чоловіка та дружини.</p> <p>Маскулінна лінія поведінки чоловіка в сім'ї часто обертається диктатом не тільки над жінкою, а й</p>

	над дітьми
<p>Щастя жінки неможливе без сім'ї та дітей.</p> <p>Ніщо не може замінити жінці щастя материнства та подружнього життя.</p> <p>Чоловік здатний реалізувати себе поза сім'єю, занурившись у роботу</p>	<p>Материнство – провідна сфера самореалізації жінки, подарована природою. Проте не кожна жінка здатна народити дитину, не кожній вдається створити сім'ю.</p> <p>Не кожному чоловікові судилося стати батьком та сім'янином.</p> <p>Однак життя таких жінок та чоловіків може бути наповнене цікавою професійною, громадсько-культурною діяльністю, яка надає простір для самореалізації</p>
<p>Чоловіки прагнуть сексу, жінки – кохання.</p> <p>Чоловіки частіше зраджують, ніж жінки, більш сексуальні, схильні упадати за «кожною спідницею».</p> <p>Жінки люблять слухом, чоловіки – очима</p>	<p>Об'єктивні психологічні та фізіологічні закономірності сексуального збудження, його суб'єктивний перебіг однакові у чоловіків та жінок.</p> <p>Чоловіки, на відміну від жінок, проявляють більшу терпимість до позашлюбних та тимчасових сексуальних зв'язків.</p> <p>Як для чоловіків, так і для жінок секс однаково важливий, хоча подвійна зайнятість жінки, яка</p>

	<p>призводить до хронічної фізичної та психічної перевтоми, може значно притуплювати статевий потяг.</p> <p>Виховані відповідальними за своє репродуктивне здоров'я (яйцеклітина для запліднення всього одна, а сперматозоїдів – безліч), жінки більше цінують кохання, ніжне ставлення чоловіка як умову статевої близькості.</p> <p>Зарубіжні дослідження дошлюбної та шлюбної сексуальної поведінки чоловіків і жінок засвідчують, що дедалі очевиднішою стає тенденція єдиної статевої моралі, зменшення диференціації статей за принципом подвійного стандарту до моногамних стосунків.</p> <p>Прийняття сексуальної агресивності як позитивної чоловічої риси у сучасному світі зменшує шанси сильної статі на сексуальне партнерство</p>
<p>Молодість та краса жінки – головна запорука її щастя.</p>	<p>У різних соціально-економічних та етнокультурних</p>

<p>Успішність чоловіка визначається, головним чином, високим матеріальним та соціальним статусом</p>	<p>умовах життя жінки віддають перевагу матеріально забезпеченим чоловікам з високим суспільним статусом, а чоловіки – молодості та зовнішній привабливості жінки.</p> <p>Оскільки процес відтворення потомства є досить тривалим у часі, жінки віддають перевагу вибору надійних чоловіків, які можуть запропонувати як матеріальний, фізичний, так і соціальний захист. Звідси психологічне коріння пошанування жіноцтвом соціального статусу та забезпеченості чоловіків.</p> <p>Психологи зазначають, що за категоріями молодості, еротичної привабливості (молоде обличчя, груди, сідниці, струнка статура, пружне тіло тощо) криється природою дана здатність до плідності.</p> <p>Саме символами репродуктивної активності пояснюється орієнтація чоловіка на молодість жінки</p>
--	--

<p>Тільки окремі жінки здатні виконувати провідні ролі у підприємництві, виробництві, політиці.</p>	<p>Жінки нічим не поступаються чоловікам у професійній придатності до найрізноманітніших видів діяльності.</p>
<p>Жінкам краще орієнтуватися на підлеглі ролі.</p>	<p>Серед жінок є відомі вчені, керівники фірм, підприємств, а</p>
<p>Чоловіки краще справляються з керівними посадами і більше розуміються на політиці, економіці, науці</p>	<p>також міністри, прем'єри урядів, командири космічних екіпажів та президенти країн: всі вони чудово справляються зі своїми обов'язками</p>

Додаток 5

Роздатковий матеріал 6.

МЕТОДИКА «Я – ЖІНКА/ЧОЛОВІК»

Інструкція. Ви одержали опитувальні бланки, де всі твердження починаються із фрази «Я – жінка/чоловік». Допишіть незакінчені речення на власний розсуд.

1. «Я – жінка/чоловік», тому що...
2. «Я – жінка/чоловік» і хочу щоб...
3. «Я – жінка/чоловік» і для мене...
4. «Я – жінка/чоловік» і не терплю, коли...
5. «Я – жінка/чоловік» і можу...
6. «Я – жінка/чоловік» і рада/радий, коли...
7. «Я – жінка/чоловік» і знаю, що...
8. «Я – жінка/чоловік» і засмучена/засмучений тим, що...
- 9 «Я – жінка/чоловік» і роблю...

Обробка результатів

Для кожного речення зазначається бал, який показує наскільки це речення характеризує досліджуваного:

3 бали – досліджуваний піддається впливу гендерних стереотипів;

1 бал – досліджуваний не піддається впливу гендерних стереотипів;

2 бали – нейтральний характер.

Приклади речень і варіанти відповідей з оцінкою

ТВЕРДЖЕННЯ	ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ	ОЦІНКИ
«Я – жінка», тому що...	Народилася такою	3
	Мені подобається бути такою	1
	Просто жінка	2
«Я – жінка і хочу щоб...	Я завжди була гарною	3
	Мене поважали і цінували мою думку	1
	Був мир у всьому світі	2
«Я – жінка» і можу...	Бути терплячою	3
	Домогтися в житті всього сама	1
	Дозволити собі деякі речі	2

Отримані бали підсумовуються.

Кількість балів від 19 до 27 свідчить про те, що особистість характеризує себе як підвладну гендерним стереотипам.

Кількість балів від 10 до 18 – про те, що особистістю погано усвідомлюються чи «витісняються» власні гендерні стереотипи.

Кількість балів від 0 до 9 свідчить про те, що особистість характеризує себе як непідвладну гендерним стереотипам.

Додаток 6

Роздатковий матеріал 7.

ЖИТТЯ ПРОТЯГОМ ДОБИ

	ЖІНКИ	ЧОЛОВІКИ
01.00 – 02.00		
02.00 – 03.00		
03.00 – 04.00		
04.00 – 05.00		
05.00 – 06.00		
06.00 – 07.00		
07.00 – 08.00		
08.00 – 09.00		
09.00 – 10.00		
10.00 – 11.00		
11.00 – 12.00		
12.00 – 13.00		
13.00 – 14.00		
14.00 – 15.00		
15.00 – 16.00		
16.00 – 17.00		
17.00 – 18.00		
18.00 – 19.00		
19.00 – 20.00		
20.00 – 21.00		
21.00 – 22.00		
22.00 – 23.00		
23.0 – 24.00		
24.00 – 1.00		

Додаток 7

Роздатковий матеріал 8.

МЕТОДИКА «ОРІЄНТАЦІЯ НА ТРАДИЦІЙНІ ЧИ ЕГАЛІТАРНІ СТОСУНКИ»

Прочитайте твердження. Дайте відповідь, наскільки Ви особисто відчуваєте і використовуєте такі із запропонованих відповідей?

A – цілком згоден (згодна), B – згоден (згодна),

C – не згоден (згодна), D – цілком не згоден (згодна).

1. Татам властиво пильніше контролювати дочку, ніж сина.
2. Чоловік має право наполягати на тому, щоб жінка прийняла його точку зору стосовно того, що можна чи не можна робити.
3. Робота жінки не може бути протиставлена чоловічій роботі.
4. Не передбачається, що жінки нададуть перевагу своїй кар'єрі, а не домашнім обов'язкам більшою мірою, ніж чоловіки.
5. Не має жодних природних відмінностей між чоловіками і жінками в чуттєвості та емоційності.
6. Жінка повинна докласти всіх зусиль, щоб звести до мінімуму причини роздратування і незручності для її чоловіка.
7. Жінка повинна витончено приймати галантну увагу з боку чоловіка.
8. Жінка взагалі потребує чоловічого захисту і керівництва.
9. Заміжні жінки повинні протистояти поневоленню домашніми обов'язками.
10. Мати, яка не є в шлюбі, аморальніша та безвідповідальніша, ніж батько, який також не є в шлюбі.

11. Заміжні жінки не повинні працювати, якщо їхні чоловіки здатні їх утримувати.
12. Чоловік має право сподіватися, що його дружина захоче народити дітей.
13. Жінки повинні вільно конкурувати з чоловіками у будь-якій сфері економічної діяльності.
14. Повинен бути єдиний стандарт сексуальної поведінки для чоловіків та жінок.
15. Батько й мати повинні мати рівні повноваження та відповідальність за дисципліну і виховання дітей.
16. Незалежно від статі за однакову роботу повинна бути рівна оплата.
17. Тільки незвичайна жінка може бути допущена в політику.
18. Жінкам мають бути надані рівні можливості з чоловіками для професійно-технічної освіти.
19. Чоловік повинен бути оцінений як законний представник сім'ї в усіх юридичних питаннях.
20. Чоловік і дружина повинні брати участь у всіх домашніх справах, якщо обоє зайняті однаковою кількістю годин поза домом.
21. Немає жодної причини для очікування дівчиною, яка стоїть в переповненому автобусі, того, щоб чоловік запропонував їй своє місце.
22. Підкорення дружини чоловіку – давня традиція.
23. Лідерство спільноти повинно бути більшою мірою в руках чоловіків.

24. Жінки, які прагнуть кар'єри, ігнорують можливість збагатити своє життя відданістю чоловіку та дітям.

25. Це смішно для жінки – керувати локомотивом, а для чоловіка – штопати шкарпетки.

26. До жінок, які скоїли злочин, покарання повинно бути менш суворим, ніж до чоловіків.

27. Жінки повинні бути менш активні у залицянні, ніж чоловіки.

28. Сучасні соціальні проблеми стали кричущими внаслідок активізації ролі жінок у їх розв'язанні.

29. Немає вагомої причини, щоб жінки брали прізвище чоловіків після шлюбу.

30. Чоловіки агресивніші за своєю природою і більше орієнтуються на досягнення, ніж жінки.

31. Сучасна жінка зобов'язана слідкувати за своєю фігурою не більше, ніж її чоловік за своєю талією.

32. Образливо для жінки просити гроші у свого чоловіка.

33. Існує багато слів і фраз, які не можна вимовляти жінкам, проте дозволено говорити чоловікам.

34. Правові засади суспільної праці мають бути однаковими для обох статей.

35. Жінки частіше, ніж чоловіки, досягають мети обхідними шляхами.

36. Жінки не повинні відвідувати ті самі місця, що й чоловіки, і мати однакову міру свободи з ними.

37. Жінки надто нервові та чутливі, щоб стати добрими хірургами.

38. Це образливо для жінок – підкорятися шлюбній обіцянці.

39. Нерозумно вважати, що миття підлоги більше підходить жінкам, ніж стриження газонів.

40. Жінки не повинні підкорятися сексуальному рабству в шлюбі.

41. Жінка заробляє стільки, скільки її чоловік, тому вартість їхнього відпочинку вони повинні платити порівну.

42. Жінки повинні визнати свою інтелектуальну обмеженість порівняно з чоловіками.

Обробка результатів

Підраховують відповіді так: $A = +2$, $B = +1$, $C = -1$, $D = -2$. Оскільки одна половина тверджень є профеміністичного напрямку, а друга – антифеміністичного, необхідно змінити математичний знак на протилежний (+2 стає -2 та ін.) у твердженнях під номерами: 1, 2, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 17, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 30, 33, 35, 36, 37 і 42.

Підсумувавши бали за всіма пунктами, отримаєте результат у діапазоні від -84 до $+84$. Чим вищий бал, тим більше Ви феміністично орієнтовані.

Додаток 8

Роздатковий матеріал 9.

ПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ

1. Скільки нейронів у мозку людини? – **8 мільярдів.**

2. Як називається речовина, яка покриває альвеолу зсередини? –

Сульфактант.

3. Які вітаміни синтезує печінка людини? – **Вітаміни Р, К.**

4. Хто автор теорії стресу? – **Ганс Сельє.**

5. В якому біохімічному циклі організм людини синтезує енергію? – **Цикл Кребса.**

6. Перші зразки цього приладу були створені в XVII столітті. Передбачається, що над його створенням працювало кілька вчених, але пальму першості віддають великому італійцеві, який ще запропонував ідею іншого приладу, що часто використовується в «комплекті» з цим приладом, шкалу, яку розробляли майже 200 років і тепер відомі вже 3 види шкали. Назвіть цей прилад. – **Термометр.**

7. У IV в. до н.е. великий грецький мислитель, філософ припустив, що живе стає живим завдяки деякій силі. Ця сила – цілеспрямованість, якийсь активний початок, що перетворює можливість у дійсність. Вона дає можливість матерії одночасно бути і причиною, і метою розвитку. Що це за сила? – **Ентелехія.**

8. Ця грошова одиниця в країні введена в шістдесяті роки XIX століття. Восени 1936 р. вона була девальвована на 41% і її золотий запас різко знизився. У валюти є і східний «брат». Назвіть цю валюту.

– Італійська ліра (LIT). Валюта ліра ще й у Туреччині. (Турецька ліра)

9. Деякі сучасні вчені вважають, що це рослина-напівпаразит, зростає на дереві – царі лісу – вважалось втіленням його життєвої сили. Зрізати гілку цієї рослини означало ритуальне вбивство величного дерева. У цьому обряді відобразилися куди більш ранні ритуали справжнього вбивства жерця-царя його наступниками, що мали місце в культурах багатьох народів. Так вважають деякі сучасні вчені. Що це за рослина? – **Омела.**

Додаток 9

Роздатковий матеріал 10.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОТИПІЗОВАНОЇ

Оцініть за семибальною шкалою ступінь вираженості у Вас зазначених нижче якостей: від «1» – ні до «7» – так.

- 1 – ця якість для вас зовсім не характерна,*
- 2 – ця якість скоріше всього для вас нехарактерна,*
- 3 – ця якість виражена у вас незначно,*
- 4 – ця якість виражена у вас середньою мірою,*
- 5 – ця якість виражена у вас достатньою мірою,*
- 6 – ця якість виражена у вас сильно,*
- 7 – ця якість виражена у вас дуже сильно.*

Наскільки ви вважаєте себе людиною:

- 1. впевненою у собі,
- 2. поступливою,
- 3. корисною,
- 4. здатною захищати власні переконання,
- 5. привітною,
- 6. людиною настрою,
- 7. незалежною,
- 8. сором'язливою,
- 9. свідомою,
- 10. атлетичною,
- 11. емоційною,

12. артистичною,
13. наполегливою,
14. ласкавою,
15. щасливою,
16. сильною особистістю,
17. законослухняною,
18. непередбачуваною,
19. сильною,
20. жіночною,
21. надійною,
22. аналітичною за складом розуму,
23. співчутливою,
24. ревнивою,
25. здатною до лідерства,
26. сензитивною,
27. правдивою,
28. здатною ризикувати,
29. здатною зрозуміти інших,
30. замкнутою,
31. здатною приймати рішення,
32. жалісливою,
33. щирою,
34. самодостатньою,
35. яка прагне заспокоїти ображені почуття,
36. гоноровою,
37. домінуючою,

38. з лагідним ставленням,
39. привабливою,
40. маскулінною,
41. теплою,
42. серйозною,
43. яка хоче обстоювати певну позицію,
44. ніжною, м'якою,
45. дружньою,
46. агресивною,
47. легковірною,
48. неефективною,
49. яка поводить себе як лідер,
50. довірливою, щирою,
51. пристосованою, адаптивною,
52. індивідуалістичною,
53. такою, що не вживає грубі вислови,
54. непослідовною,
55. конкурентоспроможною,
56. яка любить дітей,
57. тактовною,
58. амбітною,
59. чемною,
60. ввічливою.

Ключ до опитувальника

1 Шкала маскулінності.

Додайте бали, які стосуються відповідей на питання:

1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Суму поділіть на 20. Отриманий результат буде показником Вашої маскулінності.

2. Шкала фемінності.

Додайте бали, які стосуються відповідей на питання:

2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Суму поділіть на 20. Отриманий результат буде показником Вашої фемінності.

3. Шкала андрогінії.

Якщо показник маскулінності $> 4,9$ і показник фемінності $> 4,9$, то Вас можна охарактеризувати як андрогінну особистість.

Якщо за результатами набраних балів Ви досягли середніх показників маскулінних та фемінних якостей, це означає, що Ви належите до того типу людей-андрогінів, яким піддається будь-яка робота і будь-які чоловічі й жіночі ролі. Ваша поведінка досить гнучка, що дає змогу вам бути доброю людиною, чутливою, а також сміливою, рішучою, здатною постояти за себе, підтримати інших, повести їх за собою.

Якщо Ви набрали більшу кількість балів за оцінкою фемінних якостей, ніж маскулінних, це означає, що Ви людина, на яку розраховують близькі, друзі, колеги. Проте в ситуаціях, які вимагають здатності взяти на себе керівництво справами, виявити

наполегливість, настоювати на безумовному підпорядкуванні, Вам не вистачає характеру, Ви ухиляєтесь від відповідальності, передоручаєте вирішення своїх проблем іншим людям.

Якщо Ви недобрали середньої кількості балів за фемінними якостями, проте у Вас яскраво виражені маскулінні якості, то це означає, що Ви здатні протистояти негараздам, згуртовувати оточуючих, надихати на досягнення цілей. Ви людина, орієнтована на досягнення успіху, подолання перешкод, самоствердження, на справу, в процесі якої нехтуєте будь-якими сентиментами. Ви прагнете виробляти у собі значною мірою притаманні Вам твердість духу і характеру. Проте, оточуючим іноді не вистачає Вашої емоційної підтримки, співчуття, ласкавих слів.

Люди, які набрали низькі бали за шкалами фемінність/маскулінність, визначаються як статевонейтральні особистості.

Додаток 10

Роздатковий матеріал 11.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ПОРТРЕТИ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК,
НА ЯКІ РЕКОМЕНДУЄТЬСЯ ЗВАЖАТИ ПРИ ДОБОРІ
КАДРІВ (ОСОБЛИВОСТІ ГІПЕРГЕНДЕРНОЇ ПОВЕДІНКИ):**

Чоловік	Жінка
Логіка	Інтуїція
Узагальнення	Аналіз
Сприйняття в цілому	Увага до деталей
Схильність до абстракцій	Конкретне, наочне мислення
Практичність	Романтизм
Орієнтація у просторі і часі	Прив'язаність до деталей
Технічна спрямованість	Гуманітарна спрямованість
Мотив досягнення успіху	Мотив налагодження стосунків
Прагнення до лідерства	Вміння підкорятися
Схильність до новаторства	Дотримання правил
Бажання бути першим	Бажання бути єдиною і неповторною

Твердження:

1. Чи дуже вразить Вас зізнання когось із найближчих друзів, що він чи вона є гомосенсуалом?

2. Як Ви відреагуєте на пристрасний поцілунок двох дівчат, що зустрілися після довгої розлуки?

3. Як Ви поставитеся до поцілунку двох хлопців в аналогічній ситуації?

4. Як Ви поставитеся до побиття людини за те, що вона іншої сексуальної орієнтації?

5. Як Ви поставитеся до двох дівчат, які постійно тримаються за руки та обнімаються?

6. Як Ви поставитеся до дівчини, яка постійно носить хлопчаче вбрання та заграє до дівчат?

7. Як Ви поставитеся до хлопця, який імітує жіночі манери у спілкуванні з особами тотожної статі?

8. Як Ви поставитеся до двох хлопців, які постійно тримаються за руки та обнімаються?

9. Як Ви відреагуєте на хлопців, які постійно бувають разом на вечірках і в громадських місцях?

10. Як Ви відреагуєте на дівчат, які постійно бувають разом на вечірках та у громадських місцях?

11. Як Ви поставитеся до того, що дівчата полюбляють приймати душ та ванну разом?

12. Як Ви відреагуєте на чоловіків, які живуть разом і спільно ведуть домашнє господарство?

13. Як Ви поставитеся до пари чоловіків, яка планує усиновити і виховувати дитину?

14. Як Ви поставитеся до пари жінок, яка планує удочерити і виховувати дитину?

15. Як Ви поставитеся до зібрань дівчат лише з особами тотожної статі?

16. Як Ви ставитеся до зібрань чоловіків лише з особами тотожної статі?

Якщо Ваші відповіді перебувають у лівій частині сторінки, Вам притаманна гомофобія. Проаналізуйте її причини.

Додаток 12

Роздатковий матеріал 13.

МЕТОДИКА «РІВЕНЬ ВАШОЇ ГОМОФОБІЇ»

Ствердіть чи заперечте твердження:

1. Суспільство потрібно охороняти від гомосексуалів, навіть якщо для цього їх доведеться ізолювати.
2. Мені було б неприємно дізнатися, що я перебуваю наодинці з гомосексуалом.
3. Гомосексуали мають право обіймати урядові посади.
4. Я не хотів би належати до організації, в якій перебувають гомосексуали.
5. Мені гидко навіть думати про статеве життя гомосексуалів.
6. Гомосексуал міг би бути добрим керівником фірми, директором і навіть главою уряду будь-якої країни.
7. Якби закони проти гомосексуалів було скасовано, їх відсоток у суспільстві не змінився б.
8. Я б стривожився, дізнавшись, що вчитель моєї дитини – гомосексуал.
9. Якби біля мене в автобусі сидів гомосексуал, я почувався б ніяково.

Ствердні відповіді на запитання 1, 2, 4, 5, 8, 9 та заперечні на запитання 3, 6, 7 свідчать про гомофобні настрої.

Додаток 13

Роздатковий матеріал 14.

ТИПОВІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНЮВАННЯ ТРЕНІНГУ

- У чому полягає різниця між гендером та статтю?
- Чому так важливо розглядати гендерну тематику?
- Що таке гендерні ролі?
- Як дитинство впливає на гендерні ролі?
- Яким чином відбувається набуття гендерної ідентичності?
- Які агенти соціалізації здійснюють вплив на гендерний розвиток особистості?
 - Що таке гендерні стереотипи?
 - Як дитинство впливає на формування гендерних стереотипів?
 - Яким чином гендерні стереотипи впливають на наше життя?
 - Як почати обговорення гендерних питань з жінками/чоловіками?
 - Що особисто ми можемо зробити для утвердження гендерної рівності та зменшення гендерної дискримінації?

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Мудрик Алла Богданівна

**ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ :
ТЕОРІЯ, ДІАГНОСТИКА, РОЗВИТОК**

Навчальний посібник

Друкується в авторській редакції

Формат 60x84 1/16. Обсяг 11,86 ум. друк.арк., 11,78 обл.-вид.арк.
Наклад 300 пр.Зам. 504.Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Бойка 1, тел. (0332) 29-90-65)
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.